

Univerzita Palackého v Olomouci
Přírodovědecká fakulta
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Návrat kultúry do krajiny:
Môže pastierstvo nahradiť súčasný spôsob
manažmentu krajiny?

Vladimír Gasior

Vedoucí práce: Prof. Ing. Ivo Machar, Ph.D.

Medzinárodné rozvojové a environmentálne štúdiá

Olomouc 2023

Bibliografický záznam

Autor (osobné číslo): R190162 - PRF

Názov práce: Návrat kultúry do krajiny: Môže pastierstvo nahradiť súčasný spôsob manažmentu krajiny v oblasti Krivánskej Malej Fatry?

Title of thesis: The return of culture into nature: Can pastoralism replace the current way of landscape management in the area of Krivánska Malá Fatra?

Vedúci práce: Prof. Ing. Ivo Machar, Ph.D.

Rozsah práce: 71 strán, 6 strán príloh

Abstrakt: Cieľom mojej práce je popísať Národný Park Malá Fatra a poukázať na jeho nesmiernu geologickú, biologickú, ale aj kultúrnu hodnotu. Pre Malú Fatru boli najdôležitejšími obdobiami v tvorbe jej vzhľadu; obdobie štvrtohôr, a obdobie kolonizácie na valaskom práve (14./15.-17 storočie). V práci sa budem venovať karpatskému salašníctvu, ktoré sa spolu s valaskou kolonizáciou šírilo cez celý Karpatský oblúk. Súčasný vzhľad Malej Fatry je však ohrozený opustením od tradičného hospodárstva pastierskou formou na jeho území. V ohrození sa však nachádza aj slovenská valaská kultúra s pastvou spojená. Výsledkom práce bude poskytnutie návrhov opatrení na zamedzenie úbytku trvalo trávnatých plôch nad hornou hranicou lesa (subalpínske pásmo), ako aj strate kultúrneho bohatstva, pomocou návratu pastvy do územia. Tradičná pastva v horskom prostredí má potenciál slúžiť ako manažmentové opatrenie pre trvalo trávnaté plochy (TTP), a zároveň ako nositeľ nehmotnej kultúry.

Kľúčové slová: *Národný park Malá Fatra, ekosystém, pastierstvo, valasi, horná hranica lesa, trvalo trávnaté plochy, manažment*

Abstract: The goal of this thesis is to describe the National Park of Malá Fatra and to try to define its diverse geological, biological and also cultural values. The most important events that formed its appearance were; the Quaternary geological period and the Walachian colonization (14/15th – 17th century). In this thesis, I will focus on the Carpathian pastoralism, that was spread by Wallachian colonization throughout the whole Carpathian arc. The present look of Malá Fatra is challenged by the abandonment of traditional farming in its area, which means that our Slovakian culture is also threatened. The goal of my thesis should be a series of measurements for the National Park of Malá Fatra that would tackle the danger of encroachment of the grassland above the forest line (subalpine zone), and also the forfeit of cultural heritage. Traditional farming has the potential to serve as a management tool for grasslands biotopes, but also to be a bearer of heritage.

Keywords: National Park Mala Fatra, ecosystem, pastoralism, Wallachi, upper forest limit, grasslands, management

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som prácu *Návrat kultúry do krajiny: Môže pastierstvo nahradiť súčasný spôsob manažmentu krajiny v oblasti Krivánskej Malej Fatry?* vypracoval samostatne pod vedením Prof. Ing. Ivo Machar, Ph.D. , a že všetky použité zdroje som uviedol v zozname použitej literatúry.

V Olomouci

.....

PodĎakovanie

Rád by som poĎakoval môjmu vedúcemu práce Prof. Ing. Ivo Machar, Ph.D. za poskytnutie odbornej literatúry, asistencií pri uchopení témy, a podpore počas celého procesu. PoĎakovanie patrí aj bývalému riaditeľovi a súčasnému zoológovi správy NP Malá Fatra RNDr. Michalovi Kalašovi, na ktorého som sa mohol obrátiť ohľadom fungovania NP Malá Fatra, a ktorý mi poskytol podrobné publikácie o celom území. PoĎakovanie patrí aj osobe, ktorá mi v práci pomáhala s gramatikou, čitateľnosťou a celkovým výzorom práce. V poslednom rade by som rád poĎakoval mojej skvelej rodine a mojím skvelým spolubývajúcim, ktorí ma počas celého štúdia podporovali. Špeciálne poĎakovanie patrí mojej sestre za odbornú asistenciu a inšpiráciu v honbe za titulom Bc. Ďakujem Vám všetkým.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Vladimír GASIOR**
Osobní číslo: **R190162**
Studijní program: **B0588A330001 Mezinárodní rozvojová a environmentální studia**
Téma práce: **Návrat kultúry do krajiny: Môže pastierstvo nahradit' súčasný spôsob manažmentu krajiny v oblasti Krivánskej Malej Fatry?**
Zadávací katedra: **Katedra rozvojových a environmentálnych štúdií**

Zásady pro vypracování

1. V úvodnej teoretickej časti práce bude spracovaná prehľadná rešerš, kde sa budem snažiť podať čo najkomplexnejší pohľad na Krivánsku časť Národného Parku Malá Fatra. Postupne popíšem primárnu, sekundárnu, aj terciárnu štruktúru krajiny, faktory ovplyvňujúce jej súčasný výzor a riziká, ohrozujúce jej stabilitu. Téma pastierstva je pre moju prácu kľúčová, preto sa jej budem venovať najpodrobnejšie a pokúsim sa ju uchopiť v súvislosti so špecifickými podmienkami Krivánskej Malej Fatry. Rád by som popísal históriu spojenú s pastierstvom, vplyv na krajinu, ale aj na kultúru. Po bližšom popísaní prírodných a antropologických vplyvov na krajinu, by som sa následne zamerlal na rolu manažmentu vo výzore a funkčnosti krajiny. Teoretická časť, bude tvoriť najdetailnejšiu časť mojej práce, o ktorú sa budem neskôr v praktickej časti opierať.
2. Pri vypracovávaní praktickej časti využijem kvalitatívny výskum, ten mi v práci pomôže lepšie nahliadnuť na komplexnosť problémov a z nich vyvodit' závery. Spoliehať sa budem najmä na rozhovory s odborníkmi, už vypracované výskumu či široké spektrum odbornej literatúry týkajúcej sa danej problematiky.
3. V praktickej časti sa budem snažiť, zúročiť informácie získané v teoretickej časti práce a prepojiť ich s mojimi nápadmi. Hlavným cieľom práce bude navrhnutie modelu aktívneho krajinného manažmentu na časti Krivánskej Malej Fatry. Hlavným cieľom je navrhnuť, taký model, ktorý by sa snažil brániť sekundárnej sukcesii pasienok a zániku biodiverzity. Navrhnutý model by mal nasledovať kultúrne dedičstvo územia, teda salašníctvo, a tým vrátiť krajine jej bývalý ráz. Okrem samotného aktívneho manažmentu vo forme pasvy, by mal spĺňať funkciu informačnú či turistickú.

Rozsah pracovnej zprávy:
Rozsah grafických prác:
Forma spracovania bakalárskej práce: **tištná**
Jazyk spracovania: **Slovenština**

Seznam doporučené literatury:

- A El Aich, A. W. (1999). Small ruminants in environmental conservation. *Small Ruminant Research*, 271-287. doi:https://doi.org/10.1016/S0921-4488(99)00079-6
- Dániel Babai, Z. M. (1. January 2014). Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 182, s. 123-130. ed. Andrea Diviaková, r. P. (2014). *Stav a trendy integrovaného manažmentu životného prostredia*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene.
- Hejzman, M., Hejzmanova, P., Pavlu, V., & Benes, J. (5. Jun 2013). Origin and history of grasslands in Central Europe—a review. *The Official Journal of the European Grassland Federation*, s. 345-363.
- I. Hadjigeorgiou, K. O. (1. September 2005). Southern European grazing lands: Production, environmental and landscape management aspects. *Livestock Production Science*, 96(1), s. 51-59.
- Ing. Ján Pagáč, I. I. (1983). *Malá Fatra: Chránená krajinná oblasť*. Bratislava: Príroda.
- J., N. (2011). Trendy v pasienkovom hospodárstve. *Životné prostredie*, 158 -161.
- Janto, J. (2019). Karpatské salašníctvo a bryndza. *Studia Academica Slovaca*, 65-78.
- Kalaš, M., & Kiciko, J. (2017). Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Výskum a ochrana Malej Fatry. *Výskum a ochrana Malej Fatry* (s. 112). Gíbelany: Občianske združenie Fatranský spolk, Varín a ŠOP SR- Správa Národného parku Malá Fatra.
- Mládek J., P. V. (2006). *Pastva jako prostředek údržby trvalých travných porostů v chráněných územích*. Praha: VÚRV.
- Munteanu, C., Radeloff, V., Griffiths, P., Halada, L., Kaim, D., Knom, J., . . . Stych, P. (2015). Land Change in the Carpathian Region Before and After Major Institutional Changes. In G. Gutman, & V. Radeloff, *Land-Cover and Land-Use Changes in Eastern Europe after the Collapse of the Soviet Union in 1991* (s. 57-90). Springer, Cham.
- Novák, J. (2012). Ekologická obnova horských pasienkov a lúk. *Životné prostredie*, 124-128.
- Novák, J., Podolák, J., Zuskinová, I., & Margetín, M. (2013). *Po stopách valachov v Karpatoch*. Bmo: Tribun EU, s. r. o.
- P. Makovický, M. M. (2017). Ovca ako hospodárske zvieratá s významnou mimoprodukčnou funkciou. *Agritech science*, 1-10.
- Vološčuk, I. (2014). *Teoretické princípy ekologických procesov, funkcií a služieb ekosystémov*. Banská Bystrica: Belianum, Univerzita Mateja Bela.
- Vološčuk, I., Peter, S., Martina, Š., & Juraj, Š. (2016). *Dynamika krajinej štruktúry a diverzita ekosystémov Krivánskej Fatry*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Vedoucí bakalářské práce: **prof. Ing. Ivo Machar, Ph.D.**
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Datum zadání bakalářské práce: **27. dubna 2021**

Termín odevzdání bakalářské práce: **22. dubna 2022**

L.S.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 27. října 2021

ZOZNAM SKRATIEK

NP-Národný park

NPR-Národná prírodná rezervácia

PR- Prírodná rezervácia

CHKO-Chránená krajinná oblasť

TTP-trvale trávne porasty

ES-ekosystémové služby

EEA-European Environmental Agency (Európska agentúra pre životné prostredie)

CAP-Common Agriculture Policy (Spoločná Poľnohospodárska Politika – SPP)

EC-European Commission (Európska komisia)

VUTPHP- Výskumný ústav trávnych porastov a horského poľnohospodárstva

T.P.N.-Tatrzański Park Narodowy (Tatranský Národný Park)

ZOZNAM OBJEKTOV

MAPY

Mapa 1 – Poloha Národného Parku Malá Fatra v rámci administratívneho rozdelenia Slovenska a jeho poloha vzhľadom k okolitým štátom	- 15 -
Mapa 2 – Veľkoplošné chránené územia v blízkosti NP Malá Fatra a pohorie Chočské vrchy	- 15 -
Mapa 3 – Jednotlivé typy krajiny pokrývky CORINE (land cover) v rámci územia NP Malá Fatra z roku 2018 sprostredkované v rámci služby Copernicus.	- 26 -
Mapa 4- Územná ochrana v okolí Krivánskej Fatry k roku 2023.	- 29 -
Mapa 5- Mapa územia, ktorého sa týkajú aktivity a opatrenia, presadzované aktérmi z Karpatského dohovoru. Oblasť je rozšírená o 50km buffer zónu podľa správy EEA – Carpathian Environment Outlook (2016)	- 44 -
Mapa 6 – Turistické chaty a bývalé koliby na území NP Malá Fatra, a dediny založené na valaskom práve (rok založenia) v jeho okolí. Názvy kolíb boli priradené podľa najbližšej kóty. Údaje o dedinách pochádzajú z práce Po stopách valachov v Karpatoch (Novák, 2014).	- 58 -

TABUĽKY

Tabuľka 1- Vývoj počtu chovaných oviec na Slovensku (1970-2021)	- 44 -
---	--------

FOTOGRAFIE

Obrázok 1- Hlavný hrebeň Krivánskej Fatry, vrcholy Chleb (vpravo) a Veľký Rozsutec (vzadu).....	- 72 -
Obrázok 2- Veľký Rozsutec (vľavo) a Stoh (vpravo)	- 72 -
Obrázok 3- Koliba z Černé hory pod Radhoštěm v areály Valašského múzea (Rožnov pod Radhoštěm)-	73 -
Obrázok 4 – Svahové deformácia v pod hlavným hrebeňom	- 73 -
Obrázok 5 – Reštauračné a ubytovacie zariadenie Zbojnický dvor, Salaš Zbojská.....	- 73 -
Obrázok 6 – Pôvodná koliba s drobnými úpravami (vpravo), novodobý zrub imitujúci kolibu (vľavo) v areály Zbojnického dvoru, Salaš Zbojská.....	- 73 -
Obrázok 8- Ovce plemena valaška v areály Valašskej dediny (Rožnov pod Radhoštěm)	- 73 -
Obrázok 7- Samostatná chatka („koliba“) k ubytovacím účelom v Zbojnickom dvore na Salaši Zbojská ...-	73 -
Obrázok 9- Informačná tabuľa pri vrchole Radhošť v CHKO Beskydy oboznamujúca návštevníkov s pastvou a trávnatých biotopoch.	- 73 -
Obrázok 10 – Uzatvorená turistická trasa v Regionálnom parku Goldstream z dôvodu obnovy pôdneho povrchu	- 73 -
Obrázok 11- Hlavná budova Valašského múza v prírode (Rožnov pod Radhoštěm)	- 73 -
Obrázok 12 – Usedlost Formanova z Veľkých Karlovic v areály Valašské dediny (Rožnov pod Radhoštěm)	- 73 -

OBSAH

Zoznam skratiek.....	- 7 -
Zoznam objektov	- 8 -
Mapy	- 8 -
Tabuľky.....	- 8 -
Fotografie	- 8 -
Úvod.....	- 11 -
Ciele a metódy práce	- 13 -
1 Literárna Rešerš	- 14 -
1.1 Charakteristika krajinných štruktúr.....	- 14 -
1.1.2 Primárna krajinná štruktúra	- 16 -
1.1.3 Sekundárna krajinná štruktúra	- 23 -
1.1.4 Terciárna krajinná štruktúra	- 28 -
1.2 Subalpínske pásmo Krivánskej Fatry.....	- 31 -
1.2.1 Ochrana holí	- 31 -
2 Výsledková časť práce.....	- 34 -
2.1 Karpatské salašníctvo na Slovensku.....	- 34 -
2.1.1 Karpatská krajina	- 34 -
2.1.2 Karpatské salašníctvo	- 34 -
2.1.3 Slovenskí Valasi.....	- 35 -
2.1.4 Život na salaši.....	- 36 -
2.1.5 Vplyv karpatského salašníctva na kultúru	- 42 -
2.1.6 Úpadok pastierstva.....	- 42 -
2.1.7 Karpatský dohovor	- 43 -
2.2 Trvalo trávnaté plochy a ich manažment	- 45 -
2.2.1 Trvale trávnaté plochy	- 45 -
2.2.2 História trávneho ekosystému.....	- 46 -
2.2.3 Hrozba pre TTP v EU.....	- 46 -
2.2.4 Manažment TTP.....	- 47 -
2.2.5 Manažment TTP na Slovensku	- 47 -
2.2.6 Manažment TTP v praxi.....	- 50 -
3 Diskusia.....	- 51 -
3.1 Zhodnotenie zistení a predloženie návrhov	- 51 -
3.2 Stretnutie s bývalým riaditeľom Národného Parku Malá Fatra	- 51 -

3.2.1	Pastva ako forma manažmentu.....	- 52 -
3.2.2	Pastva ako nositeľ kultúry	- 55 -
3.2.3	Obnova starých salašov a kolíb v blízkosti hrebeňa.....	- 58 -
3.2.4	Zázrivá	- 61 -
3.3	Zhodnotenie.....	- 62 -
4	Záver	- 64 -
5	Citovaná literatúra	- 65 -
6	Prílohy.....	- 72 -

ÚVOD

Národný park Malá Fatra, ktorého rozloha pokrýva celú časť Krivánskej Fatry, je unikátnym prostredím nie len v rámci Slovenska ale celej Európy. Vďaka svojej pozícii v západnej časti Severných Karpát, je posledným západným výklenkom karpatskej fauny a flóry v Európe. Bohaté prírodné prostredie je dopĺňané geologicky pestrým podložím, ako aj viditeľným kultúrnym zásahom človeka v minulosti (Gargulák, Križo, & kolektív, 1980) (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983) (Dobošová & Kalašová, Biotopy v Malej Fatre, 2015a) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Valaská kolonizácia (kolonizácia na Valaskom práve), postupne prechádzala cez celý Karpatský oblúk (Srbsko, Rumunsko, Ukrajina, Slovensko, Poľsko, Maďarsko a Česko) a šírila spolu s novou kultúrou aj novú formu hospodárstva – karpatské salašníctvo¹. Karpatské horské salašníctvo svojím rozmachom po celom území obohacovalo jednotlivé krajiny novým spôsobom života v krajine, hospodárením, architektúrou, jazykom, či výrobou, a jeho znaky sú v krajinách prítomné doteraz. Pastierstvo má na Slovensku dlhodobú tradíciu, zvieratá rôznych druhov sa pásavali v nížinných oblastiach už od obdobia ranného stredoveku a tvorili základ obživy miestnych ľudí. S príchodom valachov na Slovensko v 15.storočí sa zmenila forma pastierstva a aj využitie oviec. Pastieri vymenili produkciu oviec na mäso a vlnu za produkciu mlieka a mliečnych výrobkov. Nový spôsob, kedy sa ovce na leto vyhájajú na vyššie miesta horských pohorí a v zime sa ustajňujú, spočiatku praktikovali len cudzí pastieri. Ich prítomnosť na Slovensku podporovali aj feudálni páni, ktorí pastierom ponúkali rôzne výhody za využívanie neobhospodarovanej pôdy vysoko v horách. Časom sa však tento kultúrne cudzí spôsob obživy dostal aj medzi miestny ľud, ktorý ho prispôboval miestnym kultúrnym a spoločenským praktikám. Kolonizácia na valaskom práve trvala až do 17. storočia, kedy cudzí pastieri stratili výsady a splynuli s domácim obyvateľstvom. Karpatské salašníctvo a jeho slovenská forma pokračovali v nezmenenej podobe až do 20.storočia, kedy sa v dôsledku spoločenských a ekonomických zmien opúšťajú horské pasienky a nastáva presun chovu do nížinných oblastí (Novák J. , 2014; Podolák, 1982; Podolák, 2014; Zuskinová, 2014).

Spočiatku bola valaská kolonizácia pre krajinu Malej Fatry deštruktívna, keďže pastieri rozširovali prirodzene trávnaté plochy nad hornou hranicou lesa pomocou sekery a ohňa na úkor pásma kosodreviny, či lesa (Plesník, 1955). Premenu pásma kosodreviny a potlačením hornej hranici lesa umožnil mnohým svetlomilným druhom rozšírenie z malých enkláv do nových lokalít (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015). Po dlhé desaťročia človek tak svojou prítomnosťou umožňoval mnohým druhom

¹ Špecifický typ pastierstva najmä v horskom prostredí, ktorí je jedinečné pre oblasť Karpát. Od nížinného chovu sa líši viacerými črtami, ako napr. jedinečným plemenom – valaška, či stavbou letných sídiel (salašov) nad hornou hranicou lesa za účelom výroby syru a bývania (Podolák, Tradičné ovčiarstvo na Slovensku, 1982).

rozšíriť svoj výskyt, ako aj vznik jedinečných druhov. V súčasnosti sú niektoré miesta, kde sa vplyv prírody a človeka nedá rozoznať (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

Trvalo trávnaté plochy (TTP, *grasslands*) predstavujú významný biotop na celom svete vrátane Slovenska (DAPHNE - Inštitút aplikovanej ekológie, 2011; Directorate-General for Environment (European Commission), 2008). V minulosti bolo mnoho z nich využívaných na extenzívnu pastvu hospodárskych zvierat, no zmenou tradičného hospodárstva čelia mnohé lokality zániku. Najohrozenejšou skupinou sú poloprirodzené trávnaté plochy, ktorých existencia spočíva na prítomnosti človeka (EC, 2015; EEA, 2016). Vznik poloprirodzených trávnatých plôch zapríčinil človek rozširovaním prirodzených plôch za účelom hospodárskeho využitia (Novák J. , 2008), tak ako to činil v prípade Malej Fatry.

Pastva vysoko v horskom prostredí je pre poľnohospodárov nerentabilná, preto, ak chceme zachrániť bohaté trávnaté biotopy, aké sú na hrebene Malej Fatry, musí ochrana prírody opäť manažovať krajinu ako naši predkovia. Pastva je jediný spôsob, ktorý môže účinne brániť prirodzenej sukcesii smerom k lesu. Zároveň je horská pastva fenomén s vysokou kultúrnou hodnotou pre náš národ. Je možné vykonávať pastvu ako formu manažmentu krajiny? Ak áno, je možné aby slúžila nie len na údržbu TTP ale aj ako nositeľ kultúry? V práci sa budem venovať problematike, ako vrátiť pastvu nad hornú hranicu lesa v NP Malá Fatra vo forme, ktorá by zaručovala pretrvávanie kultúrnej hodnoty, aké horská pastva predstavuje.

CIELE A METÓDY PRÁCE

Cieľom tejto bakalárskej práce je analýza súčasného stavu Národného Parku Malá Fatra (Krivánska Fatra). V práci sa budem venovať najmä subalpínskemu pásmu, resp. pásmu nad hornou hranicou lesa, ktorá bola v minulosti využívaná na pastvu oviec salašníckou formou. Rešeršnou formou sa budem snažiť zistiť, aké dopady má pastva a jej následná absencia na krajinu Malej Fatry. Ďalej sa budem v práci venovať detailom horského salašníctva: ako prebiehal, akú kultúrnu hodnotu má pre Slovensko, aká je jeho súčasná podoba, či aké dôsledky nastávajú pri jeho absencii na pôvodných salašoch. V záverečnej časti sa budem venovať ekosystému trvalo trávnatých plôch, jeho hodnote pre nás, stave v EÚ a spôsobu jeho manažmentu.

Po dôkladnom rešeršnom výskume a naštudovaní problematiky úbytku TTP z dôsledku absencie tradičného obhospodarovania, či naopak ich degradácii pod príliš vysokým zaťažením pastvou, vypracujem možné návrhy a opatrenia, ktoré budú poskytovať možné riešenia danej problematiky. Cieľom je vytvoriť také opatrenia, ktorých uplatnenie by sa zameriavalo okrem ekologickej roviny, aj na rovinu kultúrnu či rekreačnú. Opatrenia by mali byť moderné a nasledovať súčasné trendy v ochrane prírody. Verím, že problém je holistický a opomenutím niektorej zo spomenutých rovín by problém nebolo možné dôkladne uchopiť.

Po vypracovaní niekoľkých návrhov opatrení sa stretnem s bývalým riaditeľom NP Malá Fatra, RNDr. Michalom Kalašom, ktorému tieto návrhy odprezentujem. Nielenže verím, že jeho dlhoročné skúsenosti z riadenia NP vyplnia medzery rešeršného výskumu, no zároveň budú jeho pripomienky a poznatky slúžiť ako kompas pri ďalšom nasmerovaní mojich návrhov.

Textová práca bude doplnená mapovými podkladmi, ktoré čitateľovi priblížia územie NP Malá Fatra vizuálne. V prílohe budú uvedené doplnujúce fotografie územia Krivánskej Fatry a pastierskej tematiky.

1 LITERÁRNA REŠERŠ

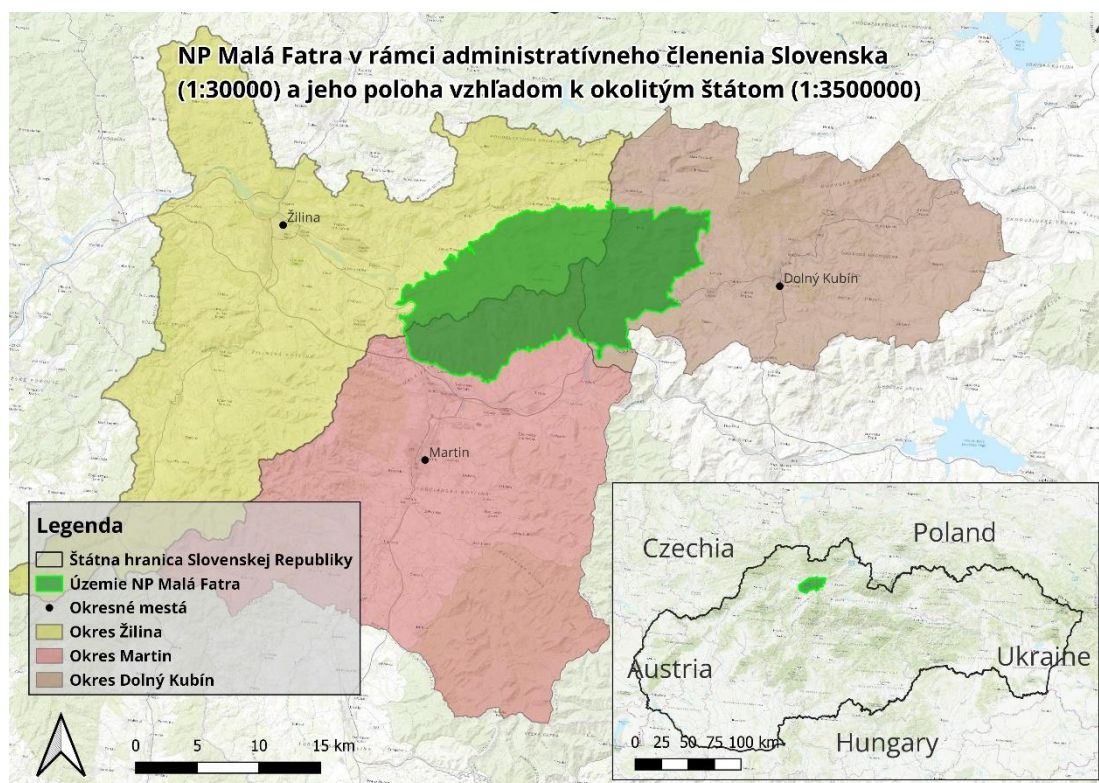
1.1 CHARAKTERISTIKA KRAJINNÝCH ŠTRUKTÚR

1.1.1.1 *Poloha*

Územie Národného parku Malá Fatra sa nachádza na severozápade Slovenska a patrí medzi najzápadnejšie časti Karpatského oblúka. Presné ohraničenie NP geografickými súradnicami je 49°08'00"–49°19'30" geografickej šírky a 18°50'30"–19° 14'45" geografickej dĺžky. Celé pohorie Malej Fatry je rozdelené Strečnianskou tiesňavou (dolinou Váhu) na dva odlišné geomorfologické podcelky – Lúčanskú Fatru na juhu a Krivánsku Fatru na severe, ktorej veľká časť tvorí samotné chránené územie. Výmera národného parku je 22 630 ha a jeho ochranné pásmo má 23 262 ha, pričom doň zasahujú aj susedné geomorfologické celky, ako Veľká Fatra na juhu, Turčianska kotlina na východe, Žilinská kotlina na západe, Oravská Magura a Kysucká vrchovina na severe. (Škodová & Mazúrek, 2011) Veľká Fatra je oddelená od NP riekou Váh, ktorá rozdeľuje pohorie Veľkej Fatry od Chočských vrchov. Tie sú zase od Malej Fatry oddelené Oravou, čím Krivánsku Fatru z juhu izolujú (Gargulák, Križo, & kolektív, 1980).

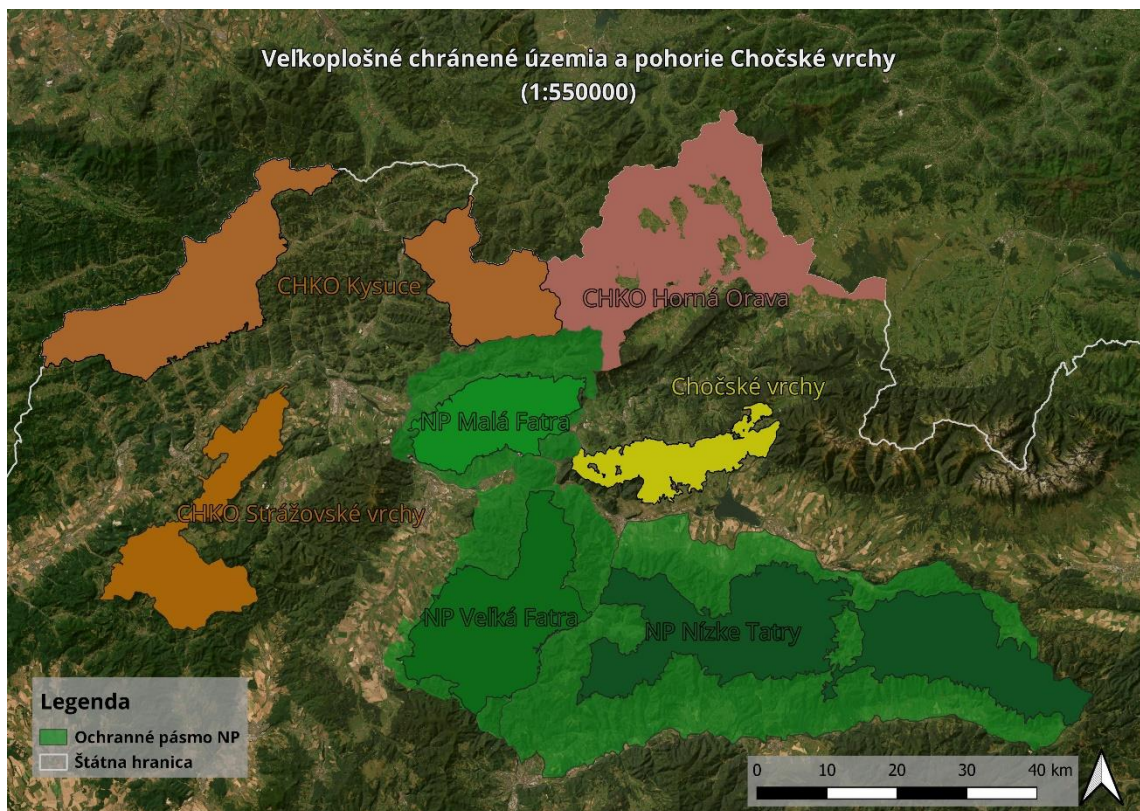
Tvar Krivánskej Fatry je podobný nepravidelnej elipse s dĺžkou 26 km a šírkou v najširšom bode 15,5 km, medzi obcou Kraľovany a terchovskou osadou Podhorskovia. Územie tvorí prirodzenú bariéru medzi tromi okresmi, a to medzi okresmi Žilina (časti katastrálnych území obcí Terchová, Belá, Dolná Tížiná, Krasňany, Varín a Nezbudská lúčka), Dolný Kubín (Kraľovany, Párnica, Zázrivá, Veličná a Istebné) a Martin (Lipovec, Turčianske Kľačany, Sučany, Turany a Šútovo) (MAPA 1) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Mapa 1 – Poloha Národného Parku Malá Fatra v rámci administratívneho rozdelenia Slovenska a jeho poloha vzhľadom k okolitým štátom

Zdroj: ZBGIS
Spracované autorom, 2023

Mapa 2 – Veľkoplošné chránené územia v blízkosti NP Malá Fatra a pohorie Chočské vrchy

Zdroj: ŠOPSR
Spracované autorom, 2023

1.1.2 Primárna krajinná štruktúra

Medzi prvky primárnej krajinnnej štruktúry zaraďujeme také prvky spolu s ich vzťahmi, ktoré sú človekom nezmenené alebo zmenené len v malom rozsahu. Ide najmä o abiotické (reliéf, horniny, pôdny substrát, vodstvo, klíma), ale aj biotické zložky (rastlinstvo, živočíšstvo) (Boltižiar, Chrastina, & kolektív, 2014).

1.1.2.1 Geologická stavba

Geologickú stavbu Národného parku Malá Fatra tvoria dva základné tektonické celky Západných Karpát. Kryštálické, najmä mezozoické horniny Centrálnych Západných Karpát na juhu územia a bradlové pásmo Kysuckých vrchov na severe. Kryštalinikum, je tvorené granodioritmi a kryštálickými bridlicami, hlavne na južných svahoch hlavného hrebeňa. Granitoidné horniny sú v jadre zastúpené Ďumbierskym typom (najrozšírenejší typ v Malej Fatre) a prašivským typom (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). „V reliéfe sa tieto horniny prejavujú v podobe masívnych oblých tvarov. Je to dané pomernou monotónnosťou týchto geologických jednotiek.“ (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016, s. 12). Po kryštálickom jadre nasleduje obalová časť, tá bola tvorená hlavne počas druhohorného vývoja Zeme. Túto obalovú časť vieme rozdeliť na: a) obalovú sériu, b) križnaňský príkrov, c) chočský príkrov. Obalová časť sa vyskytuje len zriedka a najrozšírenejšia je na južných svahoch hlavného hrebeňa (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). Zvyšné časti obalovej časti, teda príkrovy križnaňský a chočský, pokrývajú hlavný hrebeň a severnú časť pohoria. Vznik týchto príkrovových štruktúr patrí do obdobia strednokriedových vrásnivých procesov. Ich hlavné zložky sú vápence, dolomity, kremence, pieskovce a sliene. Odolné horniny chočského príkrovu pokrývajú len malú plochu územia, za to však predstavujú jednu z najatraktívnejších častí, a to vďaka tvorbe skalných útvarov (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

1.1.2.2 Povrch

Na základe Mazúrovho geomorfologického členenia (Geomorfologické členenie SSR, 1986) zaraďujeme Krivánsku Fatru do Fatransko-tatranskej oblasti Vnútrotných Západných Karpát. Ďalej je tento podcelok delený na štyri časti. Najväčšou je časť Krivánske Veterné hole, tá pozostáva z Centrálného hrebeňa a k nemu priľahlých rászoch. Ďalšie časti sú Štefanovská kotlina v Novej doline, Rozsutec a Osnica (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Najvýraznejšími obdobiami, ktoré podmienili výzor reliéfu Malej Fatry, boli mladšie treťohory a štvrtohory. Počas tohto obdobia tektonické pohyby vyzdvihli skupinu tektonických krýh a vytvorili z nich morfológicky výraznú hrasť. Jej vrcholové časti prevyšujú okolité pohoria o vyše 300 až 700 m, a kotliny o vyše 1300 m. Je dôležité podotknúť, že Malá Fatra sa neustále dvíha (Lacika & Ondrejka, 2009).

Pohorie patrí k hrebeňovým pohoriam (viď (viď Obrázok 1,2), pričom sa súbežne s hlavným hrebeňom vyskytuje aj podružný hrebeň (Sokolie – Boboty). Ten sa vyvinul na okraji pohoria v dôsledku pokročilej deštrukcie hlavného hrebeňa (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

Krivánska Fatra poskytuje náhľad na všetky tri generácie reliéfu: a) **Vrcholový systém**, tvorený hlavným hrebeňom a príslušnými koreňovými časťami rássoch. Dlhé rássochy odbočujúce od hlavného hrebeňa sú zakončené strmými svahmi. Hrebeň je vplyvom spätnej erózie značne kľukatý a vyznačuje sa častými deniveláciami, ktoré sa smerom na východ zintenzívňujú. Táto časť pohoria je v pokročilom štádiu deštrukcie a z pôvodného reliéfu zostali už iba zvyšky. Súčasťou ústredného hrebeňa sú aj najvyššie vrcholy pohoria, podľa ktorých podcelok dostal svoje pomenovanie – Veľký Kriváň (1708,7 m n. m.) a Malý Kriváň (1670,9 m n. m.). Výška hlavného hrebeňa (Suché – Stoh) neklesne pod 1200 m n. m. , hoci rozdiely medzi vrcholmi a sedlami sú až 200 metrov. b) **Stredohorský systém** zahŕňa pretvorené chrbty rássoch v rozličných komplexoch hornín, tie sa pohybujú vo výškach 1000–1100 m n. m. Priestorové rozšírenie a konštantné výšky naznačujú, že išlo o pomerne rozvinutý plochý reliéf, ktorý nedospel do štádia úplného zarovnaní. c) **Údolná sieť**, najmladšia časť reliéfu. Základom sú hlboké konzekventné doliny v tvare V s výrazným sklonom (Kúrska, Belianska, Vrátna, a iné). Hĺbka ich rozčlenenia sa pohybuje od 300 do 600 metrov. Tu sa nachádza aj najnižší bod pohoria – na mieste sútoku Hradského potoka a Váhu (358 m n. m.) (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983; Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Táto pestrá geologická stavba poskytuje priaznivé predpoklady na vznik rozsiahlych pohybov, počas ktorých sa horniny premiestňujú pozdĺž šikmo sklonených vrstevných plôch. Tomuto procesu napomáha aj zloženie svahov, najmä prítomnosť ílovitých hornín vo vápencovo-dolomitových komplexoch. Strmé svahy pridávajú týmto pohybom na vážnosti, keďže ich výrazný sklon (nad 30°)(viď Obrázok 4) urýchľuje pohyb hornín, čo môže nadobudnúť aj katastrofálny charakter. K takýmto katastrofám došlo v minulosti už dva razy a to v roku 1848 v osade Štefanová a v roku 2014, kedy sa sutinové prúdy (mury) pod hlavným hrebeňom medzi Hromovým a Stenami zosunuli v dôsledku zrážkových anomálií, až do údolnej stanice lanovky vo Vrátnej (Baliak, Pašek, & Nemčok, 1981; Žiak, 2015; Vološčuk, Škodová, & kolektív, 2015). Je pravdou, že menšie murové prúdy sa vyskytujú na severných svahoch Malého Kriváňa v Národnej prírodnej rezervácii Prípor (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015).

1.1.2.3 Klíma a vodstvo

Hlavnými faktormi ovplyvňujúce klímu národného parku sú nadmorská výška a expozícia voči svetovým stranám. S pribúdajúcou nadmorskou výškou klesá teplota i výpar, avšak stúpa vlhkosť ovzdušia aj množstvo zrážok. Územie je radené do mierne teplého, veľmi vlhkého, vrchovinového klimatického

okrsku v údolí Váhu, až po chladný horský klimatický okrsok v oblastiach hrebeňa. V oblasti hrebeňa a vyšších polôh sú dôležitými faktormi orientácia na svetové strany a prúdenie vzduchu, preto svahy hrebeňa delíme na náveterné a zúveterné (Lacika & Ondrejka, 2009). Hlavný hrebeň Krivánskej Fatry je orientovaný od ZJZ na VSV a podmieňuje klimatické podmienky v celom národnom parku i v okolitých kotlinách, a to najmä blokovaním severného a severozápadného prúdenia do Turčianskej kotliny. Na juhozápadnej strane pohoria naopak podmieňuje vznik zrážkového tieňa (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

Veľmi častým javom, najmä počas zimných mesiacov sú teplotné inverzie. Ďalším faktorom ovplyvňujúcim teplotné pomery okrem výšky je vegetačná pokrývka. Rozdiely sú hlavne medzi lesnými porastmi a nelesnými (lúky, pasienky, hole² či bralné formy). V lesnom prostredí sú teploty počas dňa vyrovnaneršie, je to zapríčinené korunami stromov, ktoré zadržujú časť slnečnej energie, ako aj vlhkosť (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Pohorie spadá do horského zrážkového režimu, kedy sú zrážky, najmä v letnom období, premenlivé a nestále. Významnú rolu v celkovom množstve zrážok tvorí snehová pokrývka, tá sa môže vo vyšších polohách vyskytovať od októbra až do mája. V niektoré roky to môže byť pokojne aj 150 dní v roku (Slovenský hydrometeorologický ústav, 2015).

Územie celej Krivánskej Fatry je bohaté na povrchové aj podzemné vody. Vysoký povrchový odtok je možný vďaka priaznivým klimatickým podmienkam, ako aj geologicko-geomorfologickým pomerom. Pramene a voda z celého územia odteká do povodia Váhu. Vodné toky Malej Fatry majú prudký spád, zarezávajú sa hlboko do pohoria. Tento bystrinný charakter miestnych tokov je závislý na snehových a dažďových zrážkach. Ich najvyššia vodnatosť býva v období jari a minimum na konci leta, resp. začiatkom jesene. Podľa režimu odtoku teda patria do stredohorského typu (maximum vody v dobe topenia snehu). Na miestach s vápencovým podložíom môžu vznikať podzemné vody. Medzi oblasti s najvýdatnejšími prameňmi patria doliny Vrátna a Belá (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

1.1.2.4 Pôdy

Pôdny typy Krivánskej Fatry silne korešpondujú s pôdotvorným substrátom, na ktorom sa vytvorili. Jedná sa najmä o svahové pôdotvorné substráty a presunuté svahoviny. „*Chemizmom týchto svahovín, ale aj vlastnosťami reliéfu, klímy či vegetačného krytu, sú ovplyvňované vlastnosti pôdy.*“ (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016, s. 17).

² rozsiahle pasienkové plochy vyskytujú sa nad pásmom lesnej vegetácie. Typický biotop pre oblasť Karpát využívaný na extenzívnu pastvu. V poľštine nazývané aj ako *hale*, či v ukrajinčine *poloniny* (Novák J., 2014).

Najčastejšie vyskytovanými pôdnymi typmi sú kambizen, rendzina, resp. pararendzina, podzol a litozem. Na častiach pohoria s granitoidnými horninami a bridlicami dominujú kambizeme. Tie sa vyvinuli pôvodne v lesnom prostredí, patria medzi ťažšie pôdy s vysokým výskytom skeletu³. V pohorí sa nachádza viacero subtypov kambizemí, od kyslých až po výrazne kyslé, ich výskyt závisí od reliéfu, podzemnej vody a klímy. V úžľabinách či zníženinách na južnej časti pohoria sa vyskytujú kambizeme pseudoglejové. Kambizeme podzolové, ktoré slúžia, ako prechodný subtyp k podzolu, sú lokalizované na minerálne stredných podložiach do 1000 m n. m. Na hrebienkoch a vypuklých častiach svahov je identifikovaný ako dominantný pôdny typ podzol⁴. Tento typ je viazaný najmä na vlhkejšie podnebie vo vyšších nadmorských výškach pohoria. Ďalším typom pôd, sú rankry a litozeme, ktoré sa nachádzajú nad hornou hranicou lesa. Prvé menované tvoria podklad v oblasti kosodrevinových porastov a sutinových lesov. Tento typ pôdy sa vyskytuje v lokalitách, ktoré sú často narušované zmyvom. Jedná sa o kyslé pôdy, absorpčne nenasýtené s zhoršeným hydrotermickým režimom. Litozem, s plytkým profilom, sa nachádza na najviac exponovaných miestach, ako sú hrebene, strmé svahy alebo skalné útvary (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Na lokalitách tvorenými vápencovým a dolomitovým podkladom sú viazané rendziny. Tieto pôdy sú plytké, skelenaté, vysychavé a málo vododržné s vysokou náchylnosťou na eróziu (Šály, 1998). Na tomto typu pôdy sa zväčša viažu vápnomilné rastlinné spoločenstvá a po menej kosodrevinu. V blízkosti turistických chodníkov dochádza k ich erodovaniu a vegetácia je nesúvislá s prevažujúcimi pionierskymi druhmi (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983; Hraško, 2021).

1.1.2.5 Rastlinstvo

Poloha, geologická a klimatická pestrosť sa odráža aj na rastlinnej zložke krajiny. Malá Fatra je najzápadnejšia časť Karpatského oblúku a do tejto oblasti sa radí aj svojou vegetáciou. Futák (1984) zaraďuje územie Malej Fatry, v fytogeografickom členení Slovenska, do oblasti západokarpatskej flóry (Carpaticum occidentale), a bližšie do flóry vysokých (centrálnych) Karpát (Eucarpaticum). Typickým znakom je teda prevládanie karpatskej flóry, a to najmä druhov horského až vysokohorského charakteru (Cvachová & Urbanová, 1981). Vzhľad flóry poznačuje taktiež vertikálna členitosť územia, vďaka ktorej sa na území vyvinulo až šesť lesných vegetačných stupňov. Vyskytuje sa tu: dubovo-bukový, bukový, jedľovo-bukový, smrekovo-bukovo-jedľový, smrekový a kosodrevinový (subalpínsky) stupeň (Zlatník, 1959; Vološčuk I. , 1971). Taktiež sa tu nachádzajú aj spoločenstvá typické pre

³ Častice väčšie ako 2mm. Vysoký obsah skeletu, spôsobuje slabú schopnosť vsakovať vodu, čo môže zapríčiniť posuny, či zosuvy pôdy.

⁴ Charakteristikou tohto typu je rozklad ílovitých a humusových komplexov, a ich následné ukladanie do spodnej vrstvy.

alpínsky vegetačný stupeň, hoci ani najvyšší vrch Krivánskej Malej Fatry neprekračuje hranicu 1800 m n. m. (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015).

Okrem typov pôdy a výškového rozpätia, je dôležitým faktorom podmieňujúcim vzhľad a zloženie vegetácie aj orientácia pohoria. Tá rozdeľuje hlavný hrebeň na južnú záveternú stranu a severnú exponovanejšiu. (viď vyššie) (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). Pre severnú časť sú typické klimatické inverzie, pričom tu dochádza aj k zmene poradia jednotlivých vegetačných stupňov, dokonca k ich absenciám (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015).

Pôvodné lesné spoločenstvá, ktoré neboli, alebo boli ovplyvnené hospodárskymi či rekreačnými aktivitami len málo, sa nachádzajú na ťažko prístupných a nevhodných miestach pre pastvu alebo iné hospodárske účely. Najmä vďaka tomu sa tu zachovali v prirodzenom stave, čo má za výsledok, že je v lese dostatok mŕtveho dreva v rôznych fázach rozkladu a stromy rôzneho fyzického veku. Takéto lesy sú v dnešnej dobe vzácne a preto sa väčšina z nich nachádza v najprísnejšom stupni ochrany, ako napríklad v NPR Klačianska Magura, NPR Rozsutec, NPR Šútovská dolina, NPR Šrámková (Dobošová & Kalašová, 2015a). V neprístupných miestach, ako sú skalné čiapy a strmé svahy hrebeňov, sa zachovali aj prirodzené porasty kosodreviny. Okrem iného sú zachované aj prirodzené spoločenstvá vysokých bylín a tráv horských nív, ako aj mokradňové či prameniskové spoločenstvá. Tie sa tiež nachádzajú v stupni s zvýšenou ochranou (PR Močiar, PR Goľové mláky, a iné) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Hoci sa v Krivánskej Malej Fatre nachádzajú pralesy či iné pôvodné lokality, značná časť tohto územia prešla v priebehu valašskej kolonizácie extrémnou zmenou. Aby valašskí pastieri mohli využívať oblasť na pastvu, museli najprv odstrániť pôvodnú vegetáciu, čím znížili hornú hranicu lesa o niekoľko desiatok až stoviek metrov, miestami až o 450 m. Horná hranica lesa je takmer v celej Krivánskej Fatre nepôvodná a pohybuje sa v rozsahu od 1400 m n. m. do 1450 m n. m. Okrem zníženia hornej hranice lesa, tým zároveň pastieri umožnili aj plošný rozvoj nelesnej subalpínskej vegetácie. Táto udalosť bola umocnená výrubom a odstránením kosodrevinového pásma, čím „vytvorili koridor, ktorý umožnil jednotlivým (svetlomilným) rastlinným druhom z nižších polôh do vyšších a naopak.“ (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016, s. 19). Nie všetky lokality boli antropogénnym vplyvom zasiahnuté, medzi také patria napríklad závery lavínových žlabov, skalné terasy alebo suťoviská. Vďaka týmto extrémnym stanovišťam sa tu mohli zachovať glaciálne relikty a tundrové spoločenstvá, z ktorých sa druhy neskôr ďalej šírili (Dobošová & Kalašová, Biotopy v Malej Fatre, 2015a). Medzi tieto rozšírené druhy patrí aj mnoho endemitov, a to: ostrica vždyzelená (*Carex sempervirens* subsp. *laxiflora*), klinček lesklý (*Dianthus nitidus*), kostrava karpatská (*Festuca carpatica*), poniklec slovenský (*Pulsatilla slavnica*), hruštička karpatská (*Pyrola carpatica*) a iné. Jedná sa teda o spoluprácu alebo lepšie povedané spolupôsobenie prírodných a antropogénnych vplyvov (Dobošová A. , 1999; Gajdoš &

Škodová, 2009). Medzi najcennejšie lokality sub(alpínskych) prvkov patria Ťavie chrbty, Suchý, Stratenec so skalným komplexom nad dolinou Kúr, Malý Kriváň – lavínový žľab „Markušov žľab“ a jeho okolie, južné svahy Pekelníka, Chlebské kotly, Hromové, karoid na východnom svahu Stohu, Veľký a Malý Rozsutec, Poludňové skaly, Diery a ďalšie (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015).

Celkovo je v Krivánskej Malej Fatre zaznamenaných viac ako 900 druhov vyšších rastlín, z toho 22 západokarpatských, 14 karpatských, 15 karpatských subendemitov a štyri vlastné endemity Malej Fatry – alchemilka Sojákova (*Alchemilla sojakii*), alchemilka panenská (*Alchemilla virginea*), očianka stopkatá (*Euphrasia stipitata*) a jarabina Margittaiho (*Sorbus margittaiana*). Bohaté je aj zastúpenie z radu nižších rastlín, tých sa tu nachádza celkom 1141, z toho 92 machorastov, 111 druhov lišajníkov a sedem druhov húb v rôznom stupni ohrozenia (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016; NP Malá Fatra, 2022). Najbohatšia flóra sa vyskytuje na vápencových a dolomitových podložiach. Medzi chránené a vysoko atraktívne druhy patria napríklad astra alpínska (*Aester alpinus*), horec Clusiov (*Gentiana clusii*), prvosienka holá (*Primula auricula*) a i. Okrem vyššie zmienených endemitov typických pre výskyt nad hornou hranicou lesa môžeme spomenúť aj vrbu sietkovanú (*Salix reticulata*), vrbu Kitabelovu (*Salix kitaibeliana*) alebo mliečivec alpínsky (*Cicerbita alpina*) (Vološčuk l. , 1999).

1.1.2.6 Živočíšstvo

Celé územie Malej Fatry zaraďujú v zoogeografickom členení terestického biocyklu (Jedlička & Kalivodová, 2002) do podprovincie karpatských pohorí, teda západokarpatského úseku. Charakter západokarpatského úseku sa tu prejavuje výskytom typických aj endemických západokarpatských druhov (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). Celkovo sa tu nachádza vyše 3200 druhov živočíchov, z toho 210 patrí k bezstavovcom a 3000 k skupine stavovcov (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Vďaka svojej geologickej, rastlinnej, ale aj klimatickej pestrosti je Malá Fatra vhodnou lokalitou pre mnoho druhov živočíchov. V starších bučinách sa vyskytuje fúzač alpský (*Rosalia alpina*) a aj vzácny roháč veľký (*Lucanus cervus*). Horské lesy poskytujú úkryt bežnej raticovej zveri (jelenia, srnčia, diviacia) a aj iným zástupcom klasickej horskej fauny, ako napríklad vretenica severná (*Vipera berus*). Zaujímavosťou je výskyt nepôvodného kamzíka alpínskeho (*Rupicapra rupicapra rupicapra*). Dôležitou súčasťou fauny sú šelmy, ktorých sa tu vyskytuje celá škála: medveď hnedý (*Ursus arctos*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), vlk dravý (*Canis lupus*), jazvec lesný (*Meles meles*), líška hrdzavá (*Vulpes vulpes*), kuna skalná (*Martes foina*), a ďalšie. Vysoké zastúpenie tú majú aj pernaté stavovce, medzi dravcami sú to napríklad orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol kriklavý (*Aquila pomarina*), sokol sťahovavý (*Falco peregrinus*), sokol lastovičiar (*Falco subbuteo*) alebo jastrab lesný (*Accipiter gentilis*), či jastrab krahulec (*Accipiter nisus*). K dravcom patrí aj sedem druhov sov, z ktorých najväčšou je výr skalný (*Bubo bubo*), najmenšou kuvičok vrabčí (*Glaucidium passerinum*), a k najbežnejším patria myšiarka ušatá (*Asio otus*)

a sova lesná (*Strix aluco*). Medzi zachované živočíchy z glaciálnych reliktoŕov sa radia kuvik kapcavý (*Aegolius funereus*), dŕbník trojprstý (*Picoides tridactylus*), myšovka vrchovská (*Sicista betulina*), a iné (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Pasienky a lúky sú zase výskytom chrapkáča poľného (*Crex crex*) (Flajs, 2015).

Na živočíchy bohaté je aj vodné prostredie. Výskytujú sa tu bystruška potočná (*Carabus variolosus*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), mlok vrchovský (*T. alpestris*) alebo kunka ŕltobruchá (*Bombina variegata*). V blízkosti potokov sú to vodnare potočné (*Cinclus cinclus*), ale aj vzácny rybárik obyčajný (*Alcedo atthis*). Z drobných cicavcov oba druhy dulovníc (*Neomys* sp.), z predátorov zase kriticky ohrozená vydra riečna (*Lutra lutra*) (Dobošová & Kalašová, 2015b).

1.1.2.7 Vývoj prírody v štvrtohorách

Najdynamickejší vývoj krajiny Krivánskej Fatry sa odohral, podobne ako vo väčšine Európy, v období kvartéru (štvrtohorách), a to v dôsledku opakujúcich sa klimatických zmien – striedanie glaciálu a interglaciálu. Extrémne nízke teploty v zime nasledované krátkymi letami spôsobovali premŕzanie hornín, ktoré spolu so zvetrávaním a inými pôdodeštrukčnými procesmi vyformovalo súčasný ráz pohoria. Tieto klimatické výkyvy poznačili aj faunu a flóru Malej Fatry. Výraznou zmenou prešiel hlavný hrebeň, ktorého horná hranica lesa bola v dobe glaciálu ešte nižšie. Mierne pásmo tundry sa medzi výškami 1000-1200 m . m. menilo na mrazové pustiny takmer bez vegetácie. Hoci panovalo na najvyšších vrcholoch arktické podnebie, z dôvodu ich menších rozmerov a absencií vhodných dolín sa tu nevytvorila trvale zaľadnená plocha. Počas dôb interglaciálu však les pokrýval značnú časť pohoria a aj hrebeňa, odkiaľ vytláčal alpínsku vegetáciu na menej prístupné miesta a do lavínových svahov. Fauna sa viazala na stav flóry, preto sa s nástupom lesa šírila aj lesná fauna, no bližšie informácie z tohto obdobia nie sú. Úsek doby poľadovej (8300-6000 pred n. l.) postupoval v podobnom trende ako počas dôb medziľadových. Spolu s dovŕšením klimatických zmien v strednom úseku holocénu (6000 až 1300 pred n. l.), sa zvršil aj proces výstavby vegetačného krytu. Dovŕšenie procesu umožnilo vytvorenie širokého bukovo jedľového pásu v stredných výškach, čím boli smrečiny zatlačené smerom hore alebo do chladných údolných inverzií a dŕbravy do nižších polôh, do teplých a suchších stanovišť. Horná hranica je výrazne vyššia ako v súčasnosti, čo spôsobuje úbytok alpínskej fauny a flóry do miest pre les nedostupných. Skrz dominantu lesa sa ochudobnilo druhové bohatstvo hlavného hrebeňa. Hoci po roku 1300 pred n. l. nastupuje mierne ochladenie, popísané pomery sa výrazne nemenia. Bučiny ďalej pokračujú v zatlačovaní dŕbrav a horná hranica pomaly a mierne klesá. Na chladnejších miestach sa však udržiavajú subalpínske smrečiny. Ďalšiu výraznú zmenu pohoria priniesol až človek s jeho vývojom v hospodárstve (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

1.1.3 Sekundárna krajinná štruktúra

Sekundárna alebo aj druhotná krajinná štruktúra je tvorená pretvorenou štruktúrou primárnej krajiny ľudským zásahom (Miklós & Izakovičová, 1997). Avšak je rovnakým nositeľom informácii ako krajina primárna, pričom je jej prítomnosť pre nás miestami viditeľnejšia (*land cover*, epigeosféra). Štruktúra krajiny je neustále vyvíjajúci sa prírodno-antropický systém, ktorého dlhodobým výsledkom je usporiadanie jednotlivých komponentov či elementov (povrchu) krajiny (Jančura, 1998). Obsahuje zložky prvotnej štruktúry, no zároveň je ovplyvňovaná zložkami terciárnej (Gallay & Olah, 2004). Miklós, Kočická a spol. (2019) charakterizujú prvky druhotnej krajiny ako prvky, ktoré:

- a) Sú fyziognomické časti povrchu krajiny;
- b) Sú fyzikálne viazané na konkrétne miesto na zemi;
- c) Sú premenlivé pod množstvom určite energie (napr. zmena lesa na pole, poľa na zástavbu, zástavbu, zástavba na kroviny, atď.).

1.1.3.1 Vývoj krajinej štruktúry

Z hľadiska vplyvu človeka na krajinu by sme podľa Librovej (1996) určili ako najvýznamnejšiu etapu hlavného hrebeňa Krivánskej Fatry sekundárnu homeostázu, teda fázu kedy urbanizácia, kultivácia a prípadné odlesnenie prebiehali v „ekologické zhode s prírodou“.

Vplyv človeka poznamenal vzhľad Krivánskej Fatry výrazným spôsobom. Hlavným dôvodom bolo zaobstaranie si obživy pastierskym spôsobom života, na účel ktorého sa les menil na využiteľnú pôdu. Človek sa vyskytoval v oblasti Malej Fatry už ku koncu prvého tisícročia pred naším letopočtom, no jeho pohľad sa obrátil na vrcholy Fatry až v 13.stom storočí. Avšak najdynamickejší vývoj krajiny spolu s najväčším antropogénnym vplyvom na výzor Krivánskej Fatry sa pripisuje do 15. až 17. storočia, kedy sa spolu s rozširujúcim obyvateľstvom rozširuje aj jeho poľnohospodárska výroba. Novými usadlíkmi v oblasti Malej Fatry (Oravská, Trenčianska stolica) boli Valasi, ktorí na základe valaského práva dostávali pôdu, či iné výsady. Valaské právo bolo obmenou práva nemeckých kolonistov – baníkov (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). Valasi mali silný vplyv najmä výzor na hlavného hrebeňa Krivánskej Fatry, kde rozširovali plochu prirodzených trávnych porastov za pomoci ohňa, či sekier na úkor kosodreviny a lesných porastov, ktoré taktiež využívali pri stavbe. Výsledkom bolo odstránenie prekážajúcej kosodreviny a potlačenie hornej hranice lesa, miestami (najmä južné svahy) až o 260 m (Plesník, 1958). Pastieri odstránením kosodreviny nepriamo zvýšili aj lavínovú aktivitu, čím sa udržovala, a miestami aj znižovala, už tak znížená horná hranica lesa (oblasť Stohu, Osnice, Malý Kriváň). Na mieste pôvodných lesov a kosodrevín vznikli užitočné hõlne pastviny. Midriak (1983) píše o rozlohe 2749 ha nad hornou hranicou lesa, v období (80.roky 20. storočia), kedy sa pastva oviec a jalovic vykonávala až v blízkosti najvyšších vrcholov. Pastva prebiehala intenzívne a vo veľkom

množstve. V 20. a 30. rokoch 19.storočia sa v okolí Krivánskej Fatry vyskytovalo takmer 50 salašov, ktorých kapacity niekedy presahovali aj 500 oviec. Výsledkom bola deštrukcia povrchu a dochádzalo aj k následnému odnosu pôdy, hlavne v miestach najvyššieho výskytu domestikovaných zvierat (napájadlá, salaše, prte) (Midriak R. , 1983). Na hrebeni boli vo vhodných lokalitách (blízko horských tokov, vhodné podložie – vápenaté horniny) postavené salaše, ktorých počet v minulosti dosahoval okolo 20 (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983; Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

V súčasnosti už však nefunguje žiaden. Súčasne s valaskou kolonizáciou prebiehala aj miestna, kopaničiarska kolonizácia (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Avšak na rozdiel od valaskej kolonizácie, ktorá bola spojená najmä s pastvou vo vyšších polohách, sa kopaničiarska kolonizácia zamerala na kultiváciu podhorských lúk (Gargulák, Križo, & kolektív, 1980; Janto, 2019). Pastva na hrebeni, ale aj v nižšie položených miestach, prebiehala až do obdobia socializácie poľnohospodárstva bez väčších zmien. V súčasnosti sa na hlavnom hrebeni nevyskytuje v žiadnej forme (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Výrazné pozmenenie hlavného hrebeňa malo za dôsledok značné narušenie a zhoršovanie vodného režimu v tejto oblasti (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). Avšak tento silný antropogénny zásah nepriniesol len negatívne zmeny. Znížením hornej hranice lesa sa vytvoril priestor pre migráciu „jednotlivým (svetlomilným) rastlinným druhom z nižších polôh do vyšších a naopak.“ (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015, s. 50). Uvoľnené miesta zaujali pôvodné nelesné spoločenstvá, ktoré sa udržiavali v enklávach medzi dominantnou kosodrevinou a v miestach kosodrevinou neobývaných, ako strmé skaly, lavínové dráhy a ich závery, sutiny. Vďaka udržiavaniu týchto pasienkov po niekoľko storočí sú tieto pôvodné travinno-bylinné spoločenstvá, spolu s množstvom endemických druhov, stále prítomné (Dobošová A. , 1999; Šibík, Senko, & Bernátová, 2015).

Ani lesy sa nevyhli zásahom zo strany človeka. Okrem klčovania pastiermi, čím sa zmenšovala ich výmera na hrebeni, boli lesy využívané hlavne na ťažbu, na úkor ktorej sa prispôbovalo aj druhové zloženie, či štruktúra lesa. Pôvodné jedľa-bučiny boli na mnohých lokalitách vymenené za porasty smreka, na iných boli zase nahradené voľne zmiešané lesy za čisté bučiny (Dobošová & Kalašová, 2015a). Hospodárenie s ťažkou technikou prinieslo samozrejme aj lesnú infraštruktúru (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016), ktorá kúskuje homogénny les a môže spôsobovať zvýšenie odtoku vody z krajiny.

Vďaka poznaniu histórie krajiny z čias štrvtohôr, a zároveň aj nedávnej minulosti, pochopíme, ako vznikla taká pestrá a bohatá oblasť. Poznáme, že túto oblasť „vytvorila nielen príroda, ale i ľudská práca a že obidva vplyvy sa tu zložito prelínajú.“ (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983, s. 73).

1.1.3.2 *Súčasná krajinná štruktúra*

Vološčuk a kol. (2016) zlúčili viaceré prvky krajinskej štruktúry do niekoľkých skupín: lesná drevinová vegetácia, nelesná drevinová vegetácia (kosodrevina nad hornou hranicou lesa), trvalé trávne porasty, poľnohospodárske kultúry, sídelné prvky s vegetáciou a rekreačné priestory, skaly a odkrytý surový substrát, prvky dopravnej siete a vodné toky.

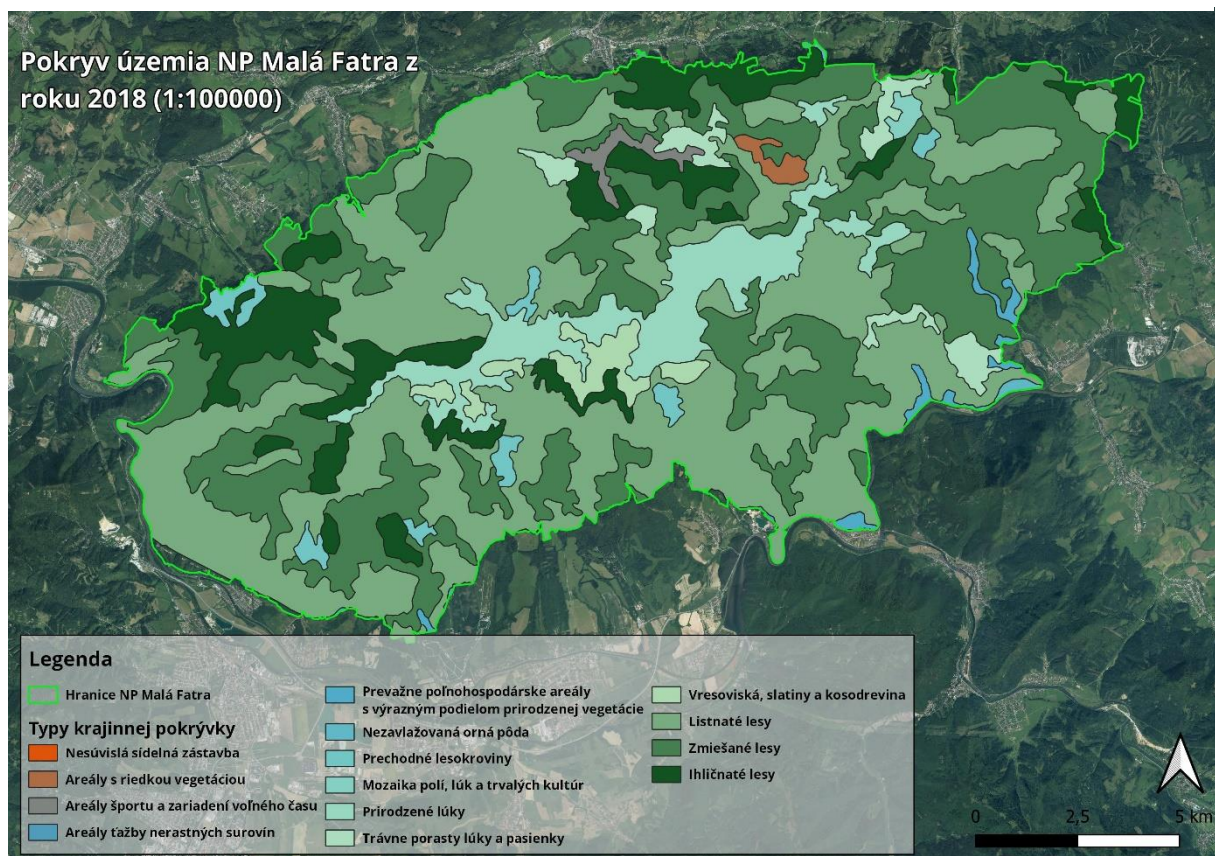
Súčasná **lesná drevinová vegetácia** pokrýva 86 % z výmery Krivánskej Fatry a tvorí tak najväčšiu skupinu prvkov. Počas vývoja druhotnej krajinskej štruktúry sa menila aj výmera, či zloženia lesa. Momentálne prevláda les zmiešaný s dominanciou listnatých drevín (60 %), pričom najrozšírenejšími drevinami sú: buk (55 %), smrek (30 %), jedľa (6 %) a javor horský (2 %) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Medzi vegetačnými stupňami bukového a smrekového stupňa sa vyskytuje bohatá zmes smrekovo-bukovo-jedľových lesov. Tieto lesy boli ovplyvnené najmä zásahmi človeka do prirodzených lesných ekosystémov počas viacerých storočí, no tiež edafickými a klimatickými vlastnosťami prostredia (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015). Antropogénny zásah je znateľný aj pri výmere lesa, tá bola pred valaskou kolonizáciou, hlavne v okolí hlavného hrebeňa, výrazne väčšia (Plesník, 1955; Janík & Štollman, 1981). V roku 2016 predstavoval les výmeru 18 822,87 ha, a z hľadiska hospodárenia boli najviac zastúpené lesy ochranné (55,6 % z výmery lesov) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Do skupiny **nelesnej drevinovej vegetácie** patria najmä porasty kosodreviny nad hornou hranicou lesa, v menšej miere sú to aj porasty pozdĺž vodných tokov, ciest a okrajoch sukcesiou zarastajúcich lúk a pasienkov. Hoci v minulosti bolo územie pokryté touto formou vegetácie omnoho väčšie, dnes tvorí len 0,06 % z výmery Krivánskej Fatry. Hlavným faktorom ovplyvňujúcim výskyt kosodreviny je človek. V minulosti to boli pastieri oviec, ktorí kosodrevinu intenzívne odstraňovali za účelom získania väčšej plochy pre pastvu. V minulých desaťročiach tu naopak boli snahy o opätovné vysádzanie kosodreviny, ako prostriedku boja proti erózií (oblasť Stoh, Hromového, Stien, a i.). To má však za následok nekontrolovateľné šírenie kosodreviny a miestami aj ohrozenie druhov nelesného spoločenstva s národným, až európskym významom (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Pôvodný výskyt bol zachovaný len na ťažko prístupných miestach, či miestach nevhodných pre pastvu (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983).

Druhou najpočetnejšou skupinou prvkov sú **trvalo trávne porasty**, ktoré zaberajú 0,07 % z plochy územia. Na hrebeni Krivánskej Fatry (1200–1600 m n. m.) sa vyskytujú pasienky (65 %), v nižších oblastiach sú to podhorské kosné lúky (35 %) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Kvalita jednotlivých trvalých trávnych porastov (TTP) a ich zloženie závisí od faktorov ako: geologický podklad, spôsob využívania a ošetrovanie. Psiarkové porasty, ktorých rozšírenie je podmienené vysokým zaťažením pastvy oviec, sa viažu na kyslejšie pôdy s kremencovým podkladom. Iné negatívne vplyvy nevhodnej

pastvy na pôdny fond sa vyskytujú na strmších svahoch a v sedlách, kde dochádzalo aj za pomoci intenzívnych zrážok k pôdnej erózií, až k zosuvom pôdy (Pagáč, Vološčuk, & kolektív, 1983). K výraznejším zosuvom došlo v minulosti dvakrát, v oboch prípadoch bol zosuv zapríčinený strmým terénom a intenzívnymi zrážkami (viď kapitola Povrch). Pastva na hrebeni Krivánskej Fatry, ktorej jedinečný vzhľad je podmienený práve intenzívnemu vplyvu človeka, sa v súčasnosti už neuskutočňuje, dôsledkom čoho sa výmera TTP a ich biodiverzita znižuje, miestami až zaniká. Okrem vysokohorských travinno-bylinných spoločenstiev, sa vďaka opusteniu od tradičného spôsobu hospodárstva znižuje aj plocha podhorských lúk a pasienkov zväzu *Arrhenatherion* s vysokou druhovou diverzitou (Dobošová & Kalašová, 2015a; Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). V súčasnosti nad hornou hranicou lesa neprebíha žiadna forma manažmentu.

Mapa 3 – Jednotlivé typy krajinej pokrývky CORINE (land cover) v rámci územia NP Malá Fatra z roku 2018 sprostredkované v rámci služby Copernicus.

Zdroj: Copernicus
Spracované autorom, 2023

1.1.3.3 Ekosystémové služby

Prvýkrát tento termín použil Walter E. Westman (1977), ako nástroj na vyzdvihnutie dôležitosti prírody pre ľudstvo. Základom bolo popísanie jednotlivých prírodných funkcií a produktov (drevo, čistá voda, vzduch, atď.) a ich následné prevedenie do monetárnej roviny na úrovni, ktorej by sa dali prírodné hodnoty peňažne oceniť. Ako ľudstvo sme odkázaní na využívanie prírodných produktov, ktoré získavame priamo (rybárstvo, lov zvierat, ťažba, atď.), no oveľa viac z nepriamych produktov Zeme. Tie sa nazývajú ekosystémové služby (ES) a aj napriek ich absencií v trhovej ekonomike, sú rozhodujúcim faktorom v našom živote na planéte (Daily, Ehrlich, & kolektív, 1997). Ohodnotenie ES je dôležitým nástrojom pre verejnosť, ako aj pre politických aktérov, ktorý môže pomôcť priblížiť dôležitosť jednotlivých ekosystémov a ich služieb, a ochrániť ich v prípade ohrozenia, či straty (Westman, 1977).

Krivánska Fatra disponuje širokým výberom ES, sú podmienené od štruktúry ekosystémov a procesov v jej prebiehajúcich a navzájom interagujúcich (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Prostredie s bohatým zložením (biodiverzitou), či vysokou kvantitou a kvalitou prírodných zdrojov disponuje vyšším potenciálom poskytovať ES, teda vyšším – **prírodným kapitálom**. Človek svojím bytím vo svete priamo, či nepriamo pôsobí na životné prostredie, ovplyvňuje kvalitu aj kvantitu jeho zložiek, a teda aj služieb. Pre uchopenie komplexity ES je teda základom koncepcia na pomedzí prírodných, sociálnych a ekonomických vied (Vološčuk I. , 2014; Mederly, Černecký, & kolektív, 2019).

Uplatnenie antropocentrického pohľadu na význam ekosystémov je teda na mieste, pretože využívanie ES je dôležité najmä z pohľadu človeka. Na druhej strane si je treba uvedomiť dôležitosť ES aj v širšom antro-po-ekocentrickom kontexte, kedy dávame dôraz aj na etickú, či ekologickú nevyhnutnosť zdieľania funkcií ekosystémov a ich služieb s inými formami života, než tej ľudskej (Sabo, Urban, & kolektív, 2020).

Na základe Európskej environmentálnej agentúry bola vytvorená Spoločná medzinárodná klasifikácia ekosystémových služieb (Common International Classification of Ecosystem Services – CICES), taktiež aj (Haines - Young & Potschin, 2018). Podľa CICES (2018) teda určujeme tri základné kategórie ES – **zásobovacie (produkčné) služby, regulačné a podporné služby, a kultúrne služby**.

1.1.3.4 Potenciál prvkov súčasnej krajinnej štruktúry poskytovať ekosystémové služby

Vološčuk, Sabo a kolektív (2016) ktorých „ *experimentálne hodnotenie ich [ES] potenciálu v krajine Krivánskej Fatry vychádza z kvantifikácie ekosystémových služieb na báze bodového ohodnotenia jednotlivých prvkov krajinnej štruktúry poskytovať tieto služby*“ (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016, s. 25). Pri tomto hodnotení založenom na metodike a spracovaní podľa (Buckhart, Kroll, & kolektív, 2012) a (Sabo & Repiský, 2013), vybrali pre ich modelový výpočet niekoľko ES, a to:

- 1) Z kategórie podporných ES: biodiverzita (presnejšie jej udržiavanie), tok vody a biotu, využitie slnečnej energie
- 2) Z kategórie regulačných ES: regulácia miestnej klímy, regulácia protipovodňovej ochrany, regulácia erózie
- 3) Z kategórie kultúrnych ES: rekreácia a turizmus, krajinná estetika a inšpirácie, prírodné pamiatky a prírodné rozmanitosti

Výsledky hodnotenia ukazujú, že najprínosnejšou zložkou krajiny je skupina prvkov lesnej drevinovej vegetácie, ktorá svojou rozlohou 191,93 km² (86 % plochy) dominuje Krivánskej Fatre. Dôležité sú najmä v podporných a regulačných službách, pričom výrazne vyšší potenciál poskytovať kvalitné ES majú lesy prirodzené, či človekom málo zmenené. Autori vyzdvihujú klimatickú funkciu lesov na miestnu bioklímu, no taktiež aj na klímu okolitú krajinu a jej nelesné zložky. Z kategórie regulačných ES, treba vyzdvihnúť schopnosť lesnej a nelesnej drevinovej vegetácie zadržiavať vodu v krajine. TTP (15,60 km²) prispievajú v Krivánskej Fatre najmä podpornými a kultúrnymi ES. Najvyššie ohodnotenými boli v službách: ochrana biodiverzity, rekreácia a turizmus, krajinná estetika a inšpirácie. Najnižšie to boli naopak regulačné služby, a to hlavne služba protipovodňovej ochrany a služba regulácie erózie. Aj napriek ich značnému prínosu v oblasti kultúrnych či podporných ES sa výmera TTP znižuje a ich druhovo bohatá štruktúra je postupne degradovaná prirodzenou sukcesiou (Škodová, Sabo, & kolektív, 2016).

Celkovo ponúka krajina Krivánskej Fatry mnoho ES potrebných pre náš život, či komfort. Najvýznamnejšou skupinou bola kategória kultúrnych ES, z ktorých autori vyzdvihli najmä rekreáciu a turizmus. Medzi hlavné z nich patrí pešia turistika, zjazdové lyžovanie a cykloturistika. Aj kvôli vysokej rekreačnej popularite tohto územia, je jednou z najvyšších hrozieb silný antropický tlak, ktorý ohrozuje jednotlivé zložky prírody Krivánskej Fatry (Škodová, Sabo, & kolektív, 2016).

1.1.4 Terciárna krajinná štruktúra

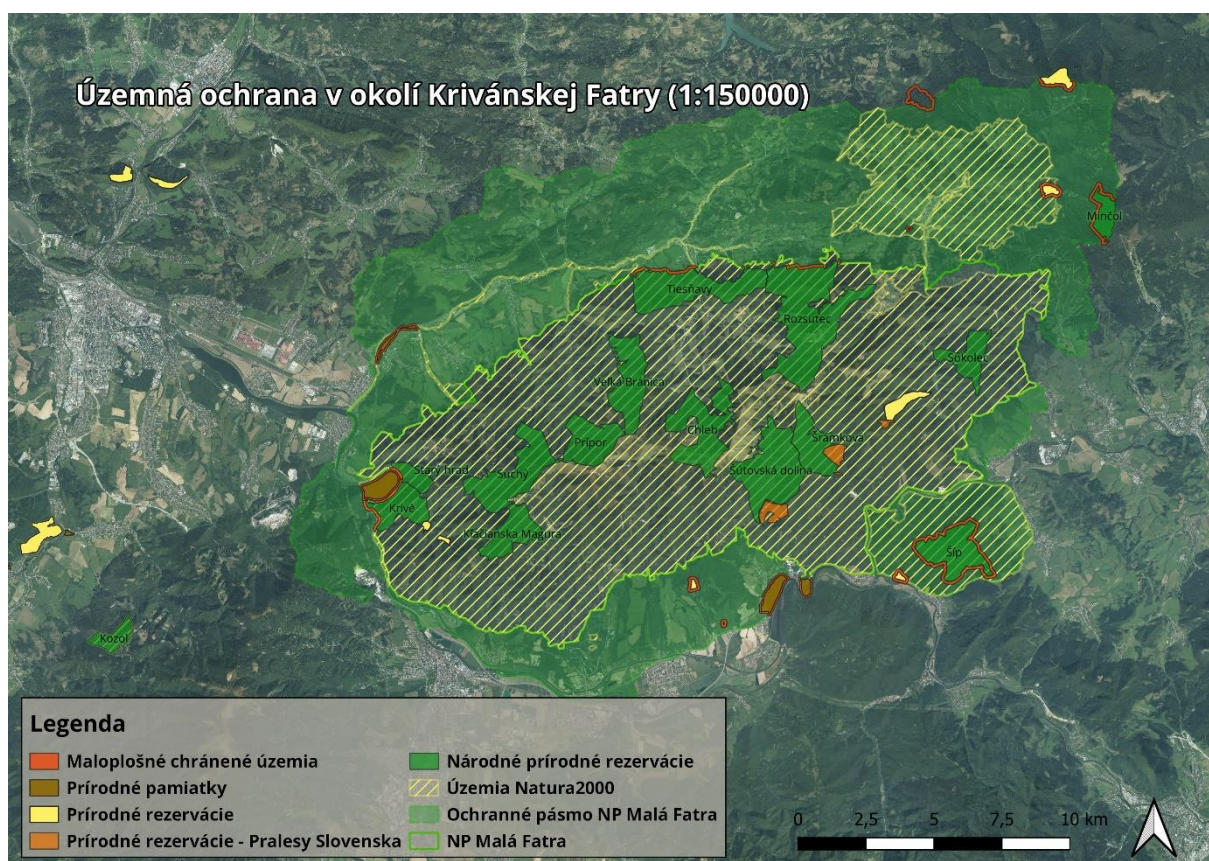
Terciárna alebo aj antropogénna, či socioekonomická krajinná štruktúra vyznačuje v krajine presne dané nehmotné hranice (napr. chránené územia, ochranné pásmo vodných tokov, atď.), alebo aj

hranice približné (napr. hranice znečisteného ovzdušia). Štruktúra tohto typu krajiny je podmienené spoločenským konsenzom a platnosť nadobúda legislatívnou formou (Hrnčiarová, 2011). Okrem už zmienených prvkov terciárnej krajiny, sa sem radia aj rizikové faktory, ktorých pôvod je hlavne antropogénny (Miklós & Izakovičová, 1997).

1.1.4.1 Územná ochrana

Už v roku 1967 nadobudla Krivánska Malá Fatra štatút chránenej krajinnej oblasti (CHKO), čím sa začala legislatívna ochrana jej prírodných bohatstiev a zachovalých prírodných procesov. Neskôr v roku 1988 bola prekategORIZOVANÁ celá oblasť za Národný Park. Takmer celé územie Krivánskej Fatry spadá pod správu NP Malá Fatra a patrí podľa zákona NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny platí preň tretí stupeň ochrany. Druhý stupeň, teda stupeň ochranného pásma obklopuje celé pásmo NP a pôsobí ako *buffer* zóna. Správa NP spravuje 28 maloplošných chránených území (14 národných prírodných rezervácií, osem prírodných rezervácií, päť prírodných pamiatok a jeden chránený areál), tie sú chránené štvrtým až piatym stupňom ochrany. Okrem národného významu má Krivánska Fatra, ako jeden z najzápadnejších výbežkov Karpatského oblúku, význam aj pre stredoeurópsku a západoeurópsku krajinu. Právom teda patrí do sústavy NATURA 2000, čím prispieva k ochrane druhov živočíchov a rastlín európskeho významu (Správa NP Malá Fatra, dátum neznámy) (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016).

Mapa 4- Územná ochrana v okolí Krivánskej Fatry k roku 2023.

1.1.4.2 Rizikové (stresové) javy

Aj napriek mnohým maloplošným chráneným územiám zaručujúcich zachovanie a ochranu prírody v prirodzenom stave, čelí Malá Fatra niekoľkým faktorom, ktoré ohrozujú jej biodiverzitu, či poskytovanie ES. Zaťažujúca pre krajinu je najmä celoročná vysoká návštevnosť turistov, tá bola zjednodušená vďaka sprístupneniu hlavného hrebeňa sedačkovou lanovkou (Vrátna – pod Veľkým Kriváňom) a výstavbou ubytovacích zariadení. V okolí frekventovane využívaných chodníkov, lesných ciest, lyžiarskych vlekov a chát sa šíria nepôvodné a synantropické druhy (Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Negatívne vplýva aj voľný pohyb turistov mimo vyznačené chodníky. V zime to sú skialpinisti, ktorých pohyb je v NP plošne zakázaný z dôvodu ochrany kurovitých vtákov a aj samotných návštevníkov (nebezpečenstvo zobudenia spiacich medveďov, lavíny). Počas letných mesiacov je takýto pohyb mimo turistické chodníky spojený aj so zberom lesných plodov, čím je ochudobnená potrava pre mnoho živočíchov. Problémové je taktiež pytliactvo zamerané na šelmy a kurovité vtáky, či vykrádanie orlích hniezd (Správa Národného Parku Malá Fatra, dátum neznámy) (Správa Národného Parku Malá Fatra, 2022).

Okrem turistiky, a s ňou spätého rozvoja, pôsobí negatívne na Malú Fatru aj súčasná výsadba smreku, či ukončenie pastvy na väčšine hôlnych lokalít. Absencia stáročného využívania pôdy formou pastvy sa prejavuje niekoľkými spôsobmi. Medzi najväčšie patria: šírenie nitrofilných druhov veľkoplošným zarastaním vysokosteblovými trávami, sekundárnou acidifikáciou pôdy, zmenou pôvodných fytoocenóz na spoločenstvá s niekoľkými monodominantami (najmä v okolí bývalých salašov a košarísk – Medziholie, Kopiská, Podžiari, a.i) a ďalšími. Vysokosteblové trávy vytvárajú šmykové plochy pre lavíny, a taktiež vytvárajú množstvo sušiny (Dobošová A. , 1999; Vološčuk, Sabo, & kolektív, 2016). Výskyt plôch s vyššou početnosťou nitrofilných spoločenstiev synantropických druhov je hrozbou aj pre širšie okolie, keďže takéto plochy pôsobia ako semenisko burinových druhov. Za pomoci vetra, či iných činiteľov sa rozširujú ďalej a ich počet narastá geometrickým radom. To predstavuje hrozbu pre ekológiu a estetiku nie len malej plochy, no širšej krajiny (Novák J. , 1992).

Hrozbou pre opustené pasienky a salaše je aj postupná sukcesia smerom k lesnému spoločenstvu za pôsobenia náletových drevín a malých krovín. Tento proces je však zdĺhavý a nemusí mať očakávaný výsledok. V prípade silnej ruderalizácie⁵ a dominancií druhov *Rumex obtusifolius* a *Urtica dioica* môže byť zalesnenie dlhodobo potlačované (Novák, Stankovičová, & kolektív, 2007).

Výrazne negatívne pôsobia aj stopy po extenzívnom využívaní pastvy v minulosti. K takýmto známkam patria intenzívne erodované pôdy, miestami až do štádia denudácie⁶, ktorých výskyt je viazaný na

⁵ Ruderalizácia – vysoká zaberanitosť ruderálnymi burinami

⁶ Obnažovanie podložných hornín

subalpínske, až alpínske prostredie. Vyznačujú sa horizontálnou alebo vertikálnou diskontinuitou pôdneho plášťa. Za vznikom takýchto pôd sú najčastejšie antropozoogénne procesy, no dochádzať k nim môže napríklad aj vplyvom exogénnych reliéfových činiteľov (voda, gravitácia, mráz, sneh, pôdny ľad) (Midriak R. , 2011).

1.2 SUBALPÍNSKE PÁSMO KRIVÁNSKEJ FATRY

Najvýznamnejším územím Krivánskej Fatry z pohľadu biodiverzity (Šibík, Senko, & Bernátová, 2015) a zároveň aj turistickej atraktivity je práve subalpínske pásmo nad hornou hranicou lesa, ktoré sa v minulosti vysokou mierou využívalo na extenzívnu pastvu. Vďaka tomuto dlhodobému spolupôsobeniu človeka s prírodou by sa malo k holiam pristupovať nie len ako k prírodnému dedičstvu, ale aj ako k dedičstvu kultúrnemu (Šibíková, Šibík, & Jarolímek, 2008).

1.2.1 Ochrana holí

Súčasná spoločenská, ekonomická, ale aj klimatická zmena predstavuje pre ochranu prírody ťažkú výzvu. Jedna z týchto výziev sa týka budúcnosti hôľneho pásma na hlavnom hrebeni Krivánskej Fatry. Podľa Dobošovej (2002) existujú tri možnosti, ako pristúpiť k manažmentu bývalých pastvín:

1. obnovenie pastvu nad hornou hranicou lesa, čím sa hole zachovajú
2. snaha o prinavrátenie a obnova hornej hranice lesa z pred valaskej kolonizácie, pomocou výsadby kosodreviny a iných drevín
3. ponechanie hlavného hrebeňa bez manažmentu a sledovanie postupnej prirodzenej sukcesie, a obnovy hornej hranice lesa

1.2.1.1 Pastva ako spôsob manažmentu

Tradičné pastierstvo je dôležitou súčasťou našej kultúry, preto by sa jeho obnovením prinavrátil aj historický vzhľad krajiny. Zároveň to sú práve bývalé hole, kde je vysoká miera druhej biodiverzity. Dobošová (2002) však upozorňuje, že pastva musí byť pod prísny dozor ochrany prírody a nadväzovať na tradičné spôsoby. Jej cieľom by teda nemala byť zárobková činnosť. Medzi dôležité body takéhoto „ochranárskeho“ pasenia patrí: primerané množstvo zvierat v stáde odpovedajúce **produkčnej schopnosti pasienku**, pravidelné vypásanie už od jarných mesiacov, prekladanie košiarov v niekoľkodenných intervaloch, vykosenie burín (nedopaskov), prírode neškodlivé napájanie zvierat. Okrem iného je dôležité **vrátiť salaše** ako ubytovacie zariadenia pre pastierov, ktorí by spolu s pastierskymi psami mali nepretržite sprevádzať stádo (Dobošová A. , 2002).

Dôraz na pastvu kladie aj Topercer & Kliment (2004), ktorí tvrdia že pre hôľny ekosystém je pasenie „*jedinou evolučne inkorporovanou poruchou, ktorú doň v niesli ľudia*“ (s. 48). Pokračujú, že zachovanie týchto ekosystémov nespočíva v tvorbe ochranných území, či v lesníckej rekonštrukcii hornej hranice

lesa, ale v prítomnosti pastvy. Okrem iného upozorňujú na uplatňovanie konzervačného prístupu nad hornou hranicou lesa a aplikáciu sukcesného manažementu v týchto chránených oblastiach (Topercer & Kliment, 2004).

1.2.1.2 Výsadba kosodreviny a obnova hornej hranice lesa

V dnešnej dobe je výsadba kosodreviny už reliktom medzi ochranárskymi, či lesnými praktikami, avšak aj napriek súčasnej nepopularite tohto spôsobu manažementu, nesie so sebou určité výhody. Pásmo kosodreviny bráni v erózii a taktiež môže pôsobiť ako protilavínová zábrana. Kosodrevinové pásmo by mohlo urýchliť sukcesiu k klimaxovému štádiu, čo zároveň nevyžaduje žiadne ďalšie ľudské zásahy (Dobošová A. , 2002).

Umelé zalesňovanie a snaha o „rekonštrukciu“ hornej hranice lesa je vysoko nepredvídateľné a často aj škodlivá pre miestnu krajinu. V minulosti sa na „obranu“ proti lavínam pri praktikách zalesňovania hojne využívali aj nepôvodné druhy, čím sa značne ohrozila pôvodná flóra. Jednou z hlavnou motivácií výsadby kosodreviny bola protilavínová ochrana. Topercer & Kliment (2004) však varujú, že s postupne sa meniacou klimatickou situáciou sa výrazne menia aj lavínoviské procesy, na ktoré môže byť akákoľvek umelá výsadba prikrátka (Topercer & Kliment, 2004).

1.2.1.3 Voľné ponechanie prírody a pozorovanie prirodzenej sukcesie

Územie nad hornou hranicou lesa je dlhodobo ovplyvňované antropogénnymi vplyvmi, opustením týchto území sa nám teda naskytá možnosť sledovať prirodzený vývoj smerom k lesu. Mnoho bývalých pastvín si udržuje svoje travinné a kvetnaté spoločenstvá niekoľko desaťročí po ukončení pastvy (Dobošová A. , 2002). Ponechanie prirodzenej sukcesie, taktiež neznamená úplnú stratu trvalo trávnatých plôch, či klimaxové štádium lesa v okolí hlavného hrebeňa. V minulosti, ešte pred silnou antropogénnou disturbanciou, bol les formovaný prirodzenými silami, pod vplyvom ktorých bola jeho štruktúra heterogénna a premenlivá. Medzi také procesy patrili klíma, pôdny substrát, polohové vzťahy, rozdielne vekové zloženie a ďalšie. Plochy, kde sa presadili TTP boli v oblastiach silno poznačených činnosťou lavín (perturbáciami), ktoré pôsobili ako ekologické koridory medzi lesným a nelesným biotopom (Topercer & Kliment, 2004). Ponechaním voľnej sukcesie by bolo možné skúmať prirodzený vývoj novej hornej hranice lesa a vplyvy pôsobiace na jej formovanie (Dobošová A. , 2002).

1.2.1.3.1 Vplyv zmeny klímy na hornú hranicu lesa

Výskyt horských lesov je podmienený viacerými lokálnymi faktormi (pôda, reliéf, lavíny atď.), no zároveň sú veľmi citlivé na regionálne, až globálne podmienky, ktoré sa v posledných desaťročiach dramaticky menia. Vplyvu zvýšenia skleníkového plynu CO₂ v atmosfére na horské lesy sa venovali autori (Mindáš, Škvarenina, & Hríbik, 2011), ktorí pomocou Forest Gap modelu predikujú vývoj hornej hranice lesa a ich možnú štruktúru. Ako model si vybrali horské lesy v Nízky Tatrách, ktoré rozdelili

podľa Midriakovho (1993) rozdelenia na smrekovo-bukovo-jedľový stupeň (900–1300 m n. m.), smrekový stupeň (1250–1550 m n. m.) a drevino-krovitú vegetáciu (nad 1550 m n. m.) a ku každému priradili jedno konkrétne miesto z Nízkych Tatier. Pre lokality boli vymodelované simulácie vývoja pre podmienky súčasnej klímy (priemery rokov 1951-1980), ktoré potom porovnávali s modelmi pre podmienky pravdepodobnej budúcej klímy (2030,2075). Z výsledkov modelovania vyplýva, že klimatická zmena bude mať najväčší vplyv na snehové zásoby v nižších polohách, následkom čoho sa zníži prietok v horských potokoch. Vplyv klimatickej zmeny bude negatívne postihovať viac ihličnany (smrek, jedľa), než listnaté dreviny. Zo zistení taktiež vyplýva, že horná hranica lesa sa bude posúvať smerom hore na úkor pásma kosodreviny a subalpínskeho, až alpínskeho pásma. Autori upozorňujú na nedostatky použitých modelov, zároveň však vyzývajú k ďalším výskumom na túto tému (Mindáš, Škvarenina, & Hríbik, 2011), a tým aj pomohli príslušným orgánom k lepšej pripravenosti na nadchádzajúce zmeny (ochrana prírody, lesná správa).

2 VÝSLEDKOVÁ ČASŤ PRÁCE

2.1 KARPATSKÉ SALAŠNÍCTVO NA SLOVENSKU

2.1.1 Karpatská krajina

Karpaty alebo aj Karpatský oblúk, je mohutné pohorie rozprestierajúce sa cez značnú časť strednej a východnej Európy. Pohorie má dĺžku 1450 km a prechádza cez osem krajín a to : Srbsko, Rumunsko, Ukrajina, Maďarsko, Poľsko, Slovensko, Česko a Rakúsko. Ich začiatok sa nachádza v Rumunsku (Železné vráta) a ich koniec spečatuje Dunaj, resp. Viedenská kotlina. Delia sa na dve provincie Južné Karpaty a Západné Karpaty, ktoré sa ďalej delia na menšie subprovincie. Vonkajšia časť je tvorená flyšovým pásmom a vnútorná časť je sopečného pôvodu. Najvyšším vrcholom celého pohoria je Gerlachovský štít 2655m n. m. (Encyclopedia Britannica, 2023). Rozsiahle lesy pokrývajúce karpatské hory sú zmesou bukovo, bukovo-jedľových, jedľových, jedľovo-smrekových až smrekových porastov. Vo výške nad 1500m n. m. lesy striedajú subalpínske, miestami až alpínske trávnaté porasty. Karpaty tvoria vďaka skvelým ekologickým podmienkam významnú časť celkovej Európskej flóry a fauny (Vološčuk I. , 1999).

Za súčasný vzhľad Karpát môže vplyv valaskej kolonizácie (alebo aj kolonizácia na valaskom práve), ktorá značne dotvorila ich výzor. Vďaka osídľovaniu neobývaných častí pohoria a ich následnému využívaniu na hospodárske činnosti, najmä pastierstvo, sa v kombinácií s divokosťou Karpát vytvorila, dnes už charakteristická, mozaikovitá štruktúra krajiny (Novák J. , 2008).

2.1.2 Karpatské salašníctvo

Chov oviec bol na území Slovenska vďaka vhodným prírodným podmienkam využívaný hojne už pravekými obyvateľmi. V letnom období si ovce zaistovali potravu na paši a v zime boli prikrmované vypestovanými plodinami (Podolák, 1982). Typickým znakom salašníckeho chovu, ktorý sa podobá tomuto archaickému hospodárstvu, je rozdelenie chovu na letný a zimný cyklus. Avšak, pri karpatskom salašníctve sa ovce v letnom období vyhánali na hole a vyššie položené pasienky, kde sa vyskytovali a pásli po dobu 5 mesiacov. V zime sa potom hromadne presúvali do nižších polôh – zimovísk. Tento polročný pobyt mimo obývané údolia a nížiny, si vyžadovalo vybudovanie sezónnych prístreškov pre pastierov - kolíb, a košiarov pre ovce. Nový systém sa líšil okrem iného aj tým, že sa uprednostňovali iné ovčie produkty. Dovtedajší nížinný chov sa zameriaval na produkciu mäsa, vlny, kože alebo trusu za účelom hnojenie, avšak nový spôsob sa predovšetkým zameriaval na produkciu mlieka a produktov z neho (syry, maslo, žinčica). Dôležitým znakom je taktiež špecifické plemeno ovce – valaška, tá bola vyšľachtená do náročnejších horských a klimatických podmienok (Podolák, 2014).

2.1.3 Slovenskí Valasi

Karpaty prechádzajú cez mnoho krajín, vďaka čomu sprostredkovali most medzi jednotlivými kultúrami, po ktorom sa postupne, z Balkánskeho polostrova smerom na severozápad, šírilo karpatské salašníctvo. Pôvod a postup tejto kultúrnej kolonizácie a jeho dopady na Slovensko, sa začal hlbšie bádať už v prvej polovici 20. storočia (Chaloupecký, 1952) , avšak dlhodobo panovala o slovenských valachov mylná mienka. Etnickému charakteru slovenských valachov a pôvodu valaskej kultúry na Slovensku sa najviac venoval Ján Podolák⁷, ktorému vďačíme za vyjasnenie nášho kultúrneho dedičstva.

Pastieri, ktorí po Karpatskom oblúku šírili nový typ hospodárstva a s ním spojenú kultúru, sa v historických prameňoch označujú ako „Valachi“, teda obyvatelia Valachie (časť Rumunska). Cudzí charakter tejto kolonizácie dosvedčujú aj nepôvodné názvy v slovenskej pastierskej lexike po ich príchode (koliba, kamárnik, strunga), ako aj nové predmety na spracovanie ovčieho mlieka a výrobky z neho (geleta, bryndza). Tieto známky svedčia o cudzom, rumunskom, etnickom zásahu v procese osídľovania horských oblastí Slovenska, avšak v minulosti bol tento priamy zásah preceňovaný historikmi, čím sa zaznával účasť domáceho obyvateľstva a skresľoval proces osídľovania. Tradičný karpatský chov oviec sa v mnohom podobá nomádskeму ovčiarstvu Vlachov. Vlasi, patriaci k románskej etnickej skupine, v zime ostávali v teplejších oblastiach Egejského a Čierneho mora, a v lete migrovali na územie Srbska a Macedónska. V rámci ich migrácie došlo v dôsledku osmanských výbojov na Balkánskom polostrove k posunu smerom na sever do oblasti rumunských Karpát. V čase sťahovania na sever sa dostali až do Sedmohradska, kde sa v latinských a uhorských prameňoch vyskytujú Vlasi ako „Valachi“, „Olahi“, „Olachi“; čo zodpovedá ich etnicite. Avšak, zmena nastala po preniknutí polonomádskeých skupín ďalej na sever, severozápad, čiže do rusínskych jazykových oblastí (západnejšie do maďarských). Časť rumunských pastierov sa trvalo usadila na Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajine), zvyšok Vlachov sa postupne asimiloval s domácim obyvateľstvom. Po tejto asimilácii s rusínskym obyvateľstvom pokračovala kolonizácia ďalej karpatským masívom v etnicky zmenenej podobe, a k pohraničnému územiu slovenského a poľského etnika dorazila valašská kolonizácia s prevládajúcim rusínskym etnikom. Po príchode na územie Slovenska, konkrétne do oblastí Užskej a Zemplínskej stolice na rozmedzí 14. a 15. storočia sa títo cudzí pastieri, vyznačujúci sa novými zvykmi, hospodárstvom, a rusínskym jazykom, označujú v prameňoch už ako *Rutheni*, *Rasciani*, *Valachi seu Rutheni*, a pod. Rusínske obyvateľstvo sa vďaka putovaniu ďalej na západ dostalo až do oblasti Starej Ľubovne, Telgártu, či obce Šumiac, kde sa dodnes vyznáva gréckokatolícke náboženstvo

⁷ Spoluzakladateľ a hlavný výskumník Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch. Komisia vznikla v roku 1959 a hlavné centrum sídlilo v Bratislave v Slovenskej Akadémii Vied (SAV). Do roku 1971 pôsobil ako jej generálny tajomník (Koník, 2017).

alebo používa rusínske nárečie. Smerom cez poľskú stranu Karpát sa dostali rusínske prvky aj na Oravu. V zvyšnej časti Slovenska, teda územia na západ od Liptovskej a Gemerskej stolice, bol teda valaský chov oviec praktikovaný už **slovenským** obyvateľstvom. Výhody valaského pastierstva lákal svojimi ekonomickými a sociálnymi výhodami aj domáci ľud, preto si tento štýl rýchlo osvojili a časom počtom prevládali rusínskych pastierov. Od stredného a severozápadného Slovenska postupuje kolonizácia ako „úplne poslovenčená“. Po ukončení kolonizácie sa salašnícka kultúra už vyvíjala so „zákonitosťami vývoja slovenskej ľudovej kultúry“ (Podolák, 2014, s. 67). Vplyv domáceho obyvateľstva na kolonizáciu je podľa Podoláka (2014) viditeľný počas celého procesu kolonizácie a na celom území Karpát. Na územiach, kde prevládal cudzí, etnický živel došlo k zmene pôvodnej štruktúry. Na miestach, kde malo prevahu pôvodné obyvateľstvo, došlo k asimilácii valachov. Po určitom bode sa pomenovanie valach, zmenilo s etnickej príslušnosti na označenie profesionálnej príslušnosti (Podolák, 2014).

2.1.3.1 Príchod salašníctva do územia Krivánskej Fatry

Prvé zmienky o valachoch sú z listiny z roku 1474, v ktorej Matej Korvín udeľuje valachom z Oravského hradu (obce Medzibrodie, Kňažia) a z Likavského hradu (obec Dubová) výhody na základe potvrdenia ich valaského pôvodu. Medzi výhodami bolo napríklad neplatenie krajských daní, oslobodenie od robôt na hradoch, či **právo pásť ovce v lesoch patriacich hradom**. Okrem iného Matej Korvín propagoval ďalšie rozšírenie salašníctva do okolitých oblastí a pohorí. Výhody plynúce z valaského práva lákalo domáci ľud. V okolí Krivánskej Fatry bolo na valaskom práve založených niekoľko osád, neskôr dedín (MAPA). V ďalších storočiach však valasi strácali privilégia a postupne sa začlenili k miestnemu ľudu, dovriešenie valaskej kolonizácie sa odhaduje okolo 17.storočia (Novák J. , 2014).

2.1.4 Život na salaši

Rozmach výskumu salašníctva na Slovensku má svoj počiatok v medzivojnovom období, vďaka čomu sa objasnili prvotné vplyvy valaskej kolonizácie na našom území a veľkosť tejto udalosti. V tomto období sa taktiež získaval obraz o sídelnej štruktúre, či sociálnych dôsledkoch a vývoji krajiny pod vplyvom horského salašníctva. Tento počiatkový výskum však podával značne skreslený a plytký obraz o celej tematike. Komplexnejšie výskumy začali až v 50. rokoch, vďaka ktorým sa doterajší obraz pastierstva upravil do skutočnej podoby. Avšak, z dôvodu neexistujúcich výskumov a nedostatku starších prameňov pred prvou polovicou 20. storočia, je najprebádanejším obdobím horského salašníctva práve obdobie prvej polovice 20. storočia. Väčšina obrazov o forme a kultúre salašníctva, ako aj živote pastierov či chove oviec pochádza teda z výskumov prevedených počas povojnového obdobia (Podolák, 1982). Vďaka týmto výskumom je nám dnes podaný podrobný opis obdobia salašníctva od polovice 19. storočia až do obdobia socialistickej kolektivizácie v druhej polovici 20. storočia. (Nováková, 2008). Bohužiaľ o skoršom období nejestvuje mnoho záznamov, a tak je náš pomyselný ideál pastierstva postavený až na neskoršej forme tohto spôsobu života.

2.1.4.1 Formy salašníctva

Jednotlivé formy chovu oviec záležali najmä od **vlastníckych práv** na danom území. Po dobu feudalizmu patrili lesy panstvu, neskôr po zrušení poddanstva prechádzali pozemky pomaly pod jednotlivé urbáre, čím sa menili aj podmienky využívania pastvy (Podolák, 1982). V oblasti Malej Fatry existovali dve organizačné formy letného pasenie, individuálne a spoločné. Individuálna forma bola spočiatku na Slovensku rozšírenejšie a hojne využívané vďaka polo usadlému spôsobu života, avšak individuálne salaše boli neskôr využívané kolektívne (Zuskinová, 2014). Najdlhšie sa zachovali v oblasti kopaníc a v menších dedinách ďalej od zvyšku spoločnosti, niekde sa však táto forma kombinovala s kolektívnym salašníctvom. Prechod na salaše **kolektívnych spoločenstiev**, kde sa o hospodárske zvieratá starali profesionálni ovčiari, začal medzi 16. až 17. storočím. Takáto forma mala dva typy fungovania. V prvej forme si spolok najal baču, za vopred dohodnuté podmienky. Alebo si bača a valasi od spolku prenajali stádo, za ktoré im postupne vyplácali dohodnuté množstvo syra (Podolák, 1982). V každej forme sa mohli majitelia oviec vďaka členstvu v spoločnom salašnom hospodárstve venovať iným činnostiam, zatiaľ čo bolo o ich ovce postarané. Právom člena spolku bolo prispieť do stáda svojimi ovcami a za to poberať príslušnú časť produkcie syra. Avšak, ako člen musel náležite plniť aj povinnosti, ako: **odpracovať určitý počet dní čistením a udržovaním pasienkov, opravou ciest či salašu, pomocou na preprave a oprave salašného inventára**. Takéto spolky vznikali na základe **administratívneho usporiadania obcí**, majetkových alebo rodinných vzťahov. Na čele spolku stál jeden z chovateľov (salašný gazda, salašník, šafar, a iné), volený do funkcie. Pri väčších spolkoch bolo funkcií viac, revízor, pokladník, atď. Salašník musel v mene spolku vybrať vhodných pastierov a určiť s nimi podmienky chovu a taktiež určoval rozdelenie produkcie (syrov, mlieka) medzi členov spolku (Zuskinová, 2014). Takýto spolok taktiež využíval spoločné stádo na organizovanie hromadného **košarovania lúk**. Ovce sa teda koncom leta presúvali na nižšie položené lúky, kde dokončovali salašnícku sezónu (Podolák, 1982).

2.1.4.2 Pastieri

Pastieri boli na Slovensku prítomní od dávnych čias, a v každom období obsadzovalo túto pozíciu len **malé množstvo populácie**, pochádzajúce z najslabšej sociálnej vrstvy. Najväčšieho rešpektu sa im dostalo s vývojom horského salašníctva. V dobe tohto najväčšieho rozmachu boli pastieri oviec považovaní za spoločensky vysoko postavených a vážených ľudí, niekedy sa im dokonca pripisovala magická moc. Bolo to najmä vďaka ich vedomostiach o produkcii mlieka, hospodárskych zvieratách či horskom prostredí, v ktorom sa dokonale orientovali. Jednalo sa o profesiu, ktorej vedomosti sa predávali z generácie na generáciu, existovali taktiež obce (Zázrivá, Terchová, Čičmany, a ďalšie), ktoré boli považované za strediská kvalifikovaných bačov a valachov. Takíto bačovia boli chcení aj na salašoch mimo ich územie, a tak cestovali do regiónov po celom Slovensku, čím šíрили vedomosti svojich obcí. Na niektorých miestach sa dá teda hovoriť o salašníctve zázrivského typu, spišského alebo iných

(Podolák, 1982; Zuskinová, 2014). Nešlo však len o ich vedomosti ale celkový prístup k životu. Ich odpor voči feudalizmu a vykorisťovaniu prostého ľudu viedol k rebélii a miestami až k zbojníceniu⁸. No bola u nich prítomná najmä láska k prírode a možnosť slobody, ktorou sa mohli vysoko nad dedinou opájať (Podolák, 1982).

Hlavným pastierom na salaši bol bača, ktorý bol zodpovedný za chod celého salaša, najmä za jeho **mliečnu výrobu**, taktiež určoval miesta na pastvu, liečil a staral sa o ovce (aj počas zimnej sezóny), či ich vyhánal na začiatku sezóny. Okrem baču bolo na salaši viacero pastierov, nazývaných valachov, počet záležal na veľkosti stáda, teda vyťaženosti salaša. Jednotlivé pozície valachov sa odvodzovali od typu práce, ako dojčiar, paselník, striščiar, či jarčiar, avšak ich hlavnou činnosťou bolo strážiť v noci ovce a cez deň ich pásť. Pastieri boli odmeňovaní sprvu v naturáliách (v kilogramoch syrov), časom sa však oveľa častejšie prechádzalo na peňažnú odmenu. Pred začiatkom sezóny chodili po dedine koledovať si o *vyhnanô*, teda o suroviny, ktoré si neskôr brali na salaš (múka, vajcia, údené, mäso, slanina, zemiaky), alebo odovzdali rodine (Podolák, 1982; Zuskinová, 2014).

Najdôležitejšou časťou roka bol prvý výhon na salaš (nazývaný aj *redik*), ten sa všeobecne konal asi týždeň pred *Dzúrom* (Jurajom-24.4), avšak záviselo aj od miestnych klimatických podmienok. V oblasti Malej Fatry sa ovce vyhánali až po zídení snehu (Podolák, 1982). Výhon sa tradične stretával s oslavami a bol sprevádzaný mnohými magickými praktikami, ktorých účelom bolo jednak ochrániť ovce ale aj pastierov, či priniesť na salaš prosperitu (Zuskinová, 2014). Pastieri hnali ovce z dediny postupne na okolité trávnaté plochy a neskôr, s zlepšujúcimi sa teplotnými podmienkami, postupovali vyššie, až na samotné vrcholy hôr. Samotné vrcholy dovŕšili niekedy v lete, no už v auguste sa postupne približovali naspäť k dedine. Dátum konca sezóny sa líšil na každom salaši, no zahŕňal likvidáciu spoločného hospodárstva, rozdeľovanie mliečnych výrobkov, vyplácanie pastierov, a taktiež vrátenie oviec ich majiteľom (Podolák, 1982).

2.1.4.3 Práca pastierov

Salašníctvo bolo v dobe romantizmu, a je tomu tak aj v dnešnej dobe, spájané s romantickou predstavou o tomto spôsobe života (Podolák, 1982). Avšak, päťmesačné oddelenie pastierov od sociálneho diania v dedine a prísny denný harmonogram na salaši, posunul bežnú formu pastierstva na najvyššiu úroveň. Aj vďaka obete pastierov a ich spôsobu života si táto forma vyslúžila obdiv a jedinečnosť.

⁸ Zbojnictvo podporovali najmä chudobní ľudia z vidieku a poddaný. Medzi najznámejších patrí predovšetkým Juraj Jánošík z Terchovej (1688-1713), ktorý so svojou bandou prepadával bohatých kupcov, zemanov, farárov či barónov. Na východe Slovenska sa preslávil o pár storočí pred Jánošíkom (15.storočie) zase Fedor Hlavatý (Novák J., 2014).

Vstávať sa muselo čo najskôr (v letnom čase asi o tretej ráno), aby sa ovce podojili ešte pred prvou pastvou. Počas asi dvojhodinového dojenia, podojil každý dojčiar asi osemdesiat oviec, to však záviselo od počtu stáda a aj od jeho dojnosti. Po rannom dojení a po raňajkách (žinčica a kus chleba), asi okolo šiestej, sa pastieri vybrali na pastvu, zatiaľ, čo bača ostal na salaši. Bača sa staral o oheň a taktiež pripravoval obed, ten pozostával väčšinou z halušiek s bryndzou alebo inými posýpkami. Doobeda sa taktiež spracovávalo ranné mlieko. Po príchode z pastvy sa konal popoludňajší odpočinok, po ktorom sa zopakoval ranný program, teda dojenie a výhon na pastvu. Večer sa ovce podojili znova a uložili sa na nočný odpočinok. Dojenie prebiehalo trikrát denne len počas najvýdatnejšej pastvy do Jána (24.6.). Na denný program, ako aj na výber vhodnej pastvy dohliadal bača, bolo teda potrebné aby túto funkciu zastával niekto s autoritou a rešpektom. Dôležitá bola aj jeho znalosť pri výbere pasienok, keďže úspešná paša bola základom pre hojnú produkciu mlieka, a teda produkciu syrov, za čo boli úmerne odmenení. Pasienky nemuseli byť tak kvalitné ako pri jaloviciach, keďže ovce skonzumujú aj menej kvalitné rastliny, avšak museli byť **suché**, na výslní a na prístupných, nie nebezpečných či vzdialených miestach. Takto sa pracovalo počas celej sezóny, až na jediný slávnostný deň a to zvyčajne na Jána (24.6.), kedy sa konala valaská hostina, kde sa mohli pastieri zabaviť a dobre najesť (Zuskinová, 2014). Valasi mohli opustiť salaš len z rodinných dôvodov, kvôli úradným záležitostiam alebo v čase kosby sena. Aj na takéto „voľno“ museli mať povolenie od baču a nemohlo to ovplyvniť prácu na salaši (Podolák, 1982).

*Jak ovce nemajú mléka za jarního času,
po Jáne ho meť nebudú, nech se čo chcú pasú.
Po Jáne mléka ubývá i na dobrej paši,
vzlášte když přška uderí, skusují valasi.
(Gavlovič, 1971)*

Okrem iného boli pastieri na salaši povinní pomôcť okoloidúcim a pohostiť ich občerstvením (zväčša žinčica, nikdy nie syrom) (Zuskinová, 2014), v minulosti sa od nich taktiež očakávalo stráženie priechodu od zlodejov, lúpežníkov, a iných zločincov (Novák J. , 2014). Návšteva na salašoch nebola neobvyklá, často ich prišli navštíviť rodinný príslušníci, či blízki, ktorí im prinášali novinky z dediny a dary (čisté oblečenie, mäsité jedlá, a iné). Taktiež si gazdovia, *miešalníci* (chovatelia oviec) prichádzali po syr, za čo pastierom priniesli naturálie (chleba, slanina, tabak, či soľ pre ovce) (Podolák, 1982; Zuskinová, 2014).

*Dobry valach ustavične za ovcami chodí,
každý deň na jiné paše, když může, jich vodí.
Nedá jim v čas horúčosti po hromadách státi,
stráť mléko, jak se zučá často meridzati.
Košáry z místa na místo často prestavuje,
a tak ovcám dobře činí, i zem opravuje.
(Gavlovič, 1971)*

2.1.4.4 Stavby na salaši

Názov salaš⁹, sa používa, ako označenie stavebných objektov mimo trvalých sídiel, využívaných za účelom sezónnej pastvy. Salaše boli kľúčovými objektmi v karpatskom salašníctve, preto bol výber ich lokality dôležitý. Vyberali sa plochy s **dostatkom pasienkových plôch** na nie príliš strmých svahoch v blízkosti **vodného zdroja**. Výhodou taktiež bola už existujúca komunikácia a záveterná strana pohoria. Ak bola lokalita vhodná, pastieri ju využívali aj ďalšiu sezónu, niektoré salaše a ich pasienky bolo možné využívať po dlhé roky. Miestami sa salaše na pozemkoch tak ustálili, že bol ich priestor rešpektovaný aj po zmene vlastníctva pôdy (Podolák, 1982).

Centrom salaša bola **koliba** (viď Obrázok 3), ktorá slúžila ako ubytovňa pre pastierov a zároveň ako výrobňa a sklad mliečnych produktov. Koliba je zrubového charakteru, tvorená z brv z ihličnatých stromov. Bola obdĺžnikového tvaru a výšky stien dosahovali od 50–200 cm. Steny boli bez okien, jediným otvorom boli dvere v prednej časti (na štítovej strane) koliby situované na zvyšok salaša, vetrávanie tak zaisťovali len škáry medzi brvami a malý otvor v zadnej časti koliby. Dôležitou časťou bol aj výbežok nad vchodom do koliby, ktorý pokračoval priamo zo strechy sedlového tvaru. Spádová strecha bola dláždená odštiepkami a pokrývala značnú časť koliby aj z bokov, zároveň mala otvor na unikanie dymu, niektoré koliby však využívali povalu na údenie syrov. Ohnisko bolo považované za najdôležitejšie miesto koliby a stred pracovných a osobných životov pastierov, keďže slúžilo na varenie, odváranie mlieka, a vykurovanie. Oheň v kolibe sa nazýval *vatra*. V niektorých pohoriach sa koliby stavali aj z kameňa (Vysoké Tatry), najmä v oblastiach vysoko nad pásom lesa. Neskôr sa zas začali používať koliby prenosné, vyhotovené z ľahkých dosiek, vďaka čomu mali pastieri väčšiu mobilitu počas sezóny a aj širší výber pasienok. Mobilitu salaša zaisťovali pastieri aj presunom z jedného salaša na iný, to záviselo od časti sezóny a lokality. Druhé najdôležitejšie miesto bol **košiar**, ktorý stádu poskytoval ochranu a držal ich pokope počas noci, ako aj počas dojenia. Košiar sa pravidelne presúval, aby sa príliš nepoškodila pôda, preto bol zhotovený s ľahkých materiálov. Počas dojenia sa ohrada delila na dve časti, ktoré oddeľovala *strunga*, tá bola tvorená niekoľkými otvormi a u každého čakal pastier. Z jednej časti boli ovce usmerňované smerom k strunge, kde boli podojené a pustené ďalej do druhej časti ohrady. V blízkosti takýchto ohrád sa umiestňovala soľ pre ovce. Časom sa ovciam vytvárali ohrady s prístreškami (väčšinou vyrobené len z vetiev ihličnanov či kosodreviny), ktoré ich chránili pri daždi. Väčšina takýchto zaťatých ohrád pozostávala z jednej ohrady, v Malej Fatre sa však stavali ohrady z trojnásobných ohrád, ktoré poskytovali väčšie bezpečie proti medvedom. Okrem týchto dvoch základných objektov sa na salaši niekedy vyskytovali aj ohrady pre ošípané, koňa alebo jednoduché

⁹ Regionálne sa jeho význam mení, niekde znamená ovčiu farmu so všetkými inventármi, zvieratami a pastiermi. Inde ako napríklad na Orave sa salašom myslí len koliba, v Kostoľanoch pod Tribečom sa tak označuje miesto, kde sa ovce ponechávajú na obed (Podolák, 1982).

prístrešky pre pastierskych psov. Voda sa privádzala do salaša pomocou drevených valov, ktoré slúžili aj ako napájadlá (Podolák, 1982; Zuskinová, 2014).

2.1.4.5 Ovca a jej produkčná hodnota

Horskému salašníckemu chovu vyhovovalo najviac plemeno **valaška** (viď Obrázok 8), ktorá bola považovaná za najlepšiu dojku, a aj najlepšie uspôsobené plemeno na horské podmienky. Dojivost' oviec sa merala na začiatku sezóny, podľa čoho sa ovce delili na celé dojky, poldojky, štvrtdojky a dareby (nedojili vôbec). Kategorizácia sa odvíjala od tých najproduktívnejších dojek, ktoré v najvýdatnejšom období (apríl-máj) produkovali denne až 2l mlieka, potom produkcia klesala (v júli 0,7l, v septembri 0,2l). Počas hlavného obdobia sa dojilo sa vždy ráno, poobede a na večer a každý z pastierov podojil okolo 80 oviec. Najvýdatnejšie bolo ranné dojenie, na ktorom sa ukázala kvalita včerajšej pastvy. Klasicky sa dojilo do 10 – 15l nádob zvaných *geleta* (taktiež aj *geletka*, *geľata*, *dojálčnica*, a *pod.*). Takto naplnené gelety sa následne precedili a preliali do väčšie nádoby v kolibe, kam sa prisypalo syridlo. Tento proces, kedy sa mlieko v nádobe zráža (20-30min) sa nazýva *klaganie* a je rozšírení v celom Karpatskom oblúku a na Balkánskom polostrove. Z takto vyzrážaného mlieka vznikli hrudky (hrudový syr), ktoré sa neskôr využívali na výrobu syrov, a to technikou údenia (oštiepky), parenia (parenica) či sušenia. Medzi vedľajšie produkty patrí taktiež žinčica, či ovčie maslo (Podolák, 1982).

2.1.4.5.1 Bryndza

Patrí k najznámejším syrom z ovčieho mlieka. Na výrobu sa používa vykysnutý hrudový syr, ktorý sa necháva dozrievať v korýtkach na chladnom mieste. Po vykysnutí sa syr rozmiešal na kašovitú hmotu a tá sa natlačila do drevených nádob špecifického tvaru, v ktorých bol syr konzervovaný. Postup je na celom Slovensku rovnaký, príčinou môže byť aj vznik tzv. **bryndziarní** (Podolák, 1982). Hoci je bryndza prastarý ovčí syr rozšírení po celom Balkánskom polostrove a Karpatskom oblúku, je slovenská bryndza jedinečná. Slovenské bryndziarne boli nútené zvýšiť estetický vzhľad bryndze, ako aj zlepšiť hygienické štandardy jej výroby a prepravy, aby mohli konkurovať iným predajcom na viedenskom (syrovom) trhu, kam v určitom období putovala väčšina slovenskej syrovej produkcie. Rozdiel oproti bryndziam z iných krajín je najmä v štruktúre, ktorá je jemnejšia a chutnejšia a taktiež vo forme uskladňovania a prepravy, na ktoré sa používali špeciálne nádoby (geletky). Pôvod bryndze je teda cudzí, no jej súčasná podoba na území Slovenska je unikátna. (Podolák, 2014).

2.1.4.6 Mimo produkčná hodnota ovce

Medzi hlavné mimo produkčné funkcie ovce patrí **tvorba krajinného rázu** a košarovanie (hnojenie) pôdy. Novák (2008) popisuje tieto funkcie ako kľúčové v zachovaní zraniteľných krajín a ekosystémov, a taktiež v prirodzenej údržbe menej úrodných oblastí. Vďaka horskému salašníctvu sa vytváral priestor pre rôzne rastlinné druhy, čím sa prispievalo k zvyšovaniu biodiverzity. Na miestach, kde boli

v minulosti vytvorené poloprírodné pasienky a hole, je pastva prírode blízkym spôsobom nástrojom na zachovanie **environmentálnej rovnováhy** (Novák J. , 2008; P. Makovický, 2017).

2.1.5 Vplyv karpatského salašníctva na kultúru

Autentickosť pastierskeho života v horách prejavovali valasi aj v umení, či v sebareprezentácií. Hoci sa ich odev nelíšil od bežného ľudového úboru, snažili sa svoj status dokázať za pomoci doplnkov, ktoré boli vyhradené pre ich profesiu. Medzi ne patrili klobúk so širšou strieškou a s vybíjaním *okovancom* , valaška¹⁰ a široký viacprackový opasok (používaný aj drevorubačmi, či roľníkmi), ktorý bol bohato vyzdobený ornamentami a mosadznými doplnkami. Kovové doplnky sa používali aj na spínanie košele či nohavíc (Zuskinová, 2014).

Pastieri patrili k majstrom rezbárskeho umenia, no ich tvorba bola zameraná prevažne na úžitkové predmety na salaši. Medzi také predmety patrili najmä črpáky (drevený pohár), formy na syr, varechy, a iné nádoby. Záležať si taktiež dali na tvorbe pastierskych predmetov ako boli zdobené palice, valašky a biče. Najznámejšie sú však hudobné nástroje, ktoré si svojou jedinečnosťou získali miesto v zozname UNESCO. Jedná sa o **fujaru** (UNESCO, 2008) a **slovenské gajdy** (UNESCO, 2015), avšak medzi nehmotné dedičstvo bola ocenená aj **hudba z oblasti Terchovej** (UNESCO, 2013). Tvorba pastierskych piesní patrila k spôsobom spríjemnenia si času vysoko nad dedinou, ako aj zlepšeniu morálky na salaši. Píšťalky a trúby mali pôvodne aj praktické využitie, spočiatku slúžili ako signálne nástroje (plašenie zvery, zvolávanie pastierov). Valasi si počas valaskej hostiny vedeli hudbu sami tvoriť, no vynašli aj vlastné tance. Medzi charakteristický valaský tanec patrí odzemok, ten je tiež známy aj ako zbojnický tanec (Zuskinová, 2014).

2.1.6 Úpadok pastierstva

Významný vplyv na početnosť chovu oviec a úspech salašníctva nemali len prírodné podmienky, ale aj spoločenské faktory. Ekonomický význam mliečnych produktov v salašnom chove bol priamo podmienený dopytu po týchto produktoch a ak nebolo **hospodárstve rentabilné**, zaniklo. Takýto úpadok bol v histórii zapríčinený v období príchodu kapitalizmu (70. roky 19. storočia až koniec druhej svetovej vojny). Jednou z príčin bol zvýšený dopyt po hovädzom dobytku, resp. po kravskom mlieku, v dôsledku čoho salaše prešli na chov hovädzieho dobytku. V období socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva prišlo k miernemu vzostupu chovu oviec. Avšak nový režim priniesol do tohto hospodárstva podstatné zmeny. Zmena nastala hlavne v **opustení lesných plôch** a **vysokohorských pasienkov** či holí, čím sa znížila **horná hranica výpasu**. Nevyužívané plochy sa zalesnili a hospodárstva sa presunuli do nížinných oblastí. Nížinné oblasti však nedokázali konkurovať chutnej paši, ktorú ovciam poskytovali vysokohorské prostredie, preto sa **umelo zatrávňovali**. Ďalším faktorom poklesu tejto

¹⁰ Malá sekierka, v minulosti používaná ako pracovný nástroj na klčovanie.

tradičnej profesie mohla byť aj neatraktivita a namáhavosť práce (Podolák, 1982; Novák J. , 2011). Socializmus mal na chov a vzor krajiny silný dopad, a známky dlhoročného pustošenia krajiny sú v post socialistický krajinách viditeľné dodnes (Munteanu, a iní, 2015). V dnešnej dobe sa počet chovaných oviec na Slovensku nachádza pohybu za uplynulých 50 rokov na minime (viď tabuľka). Po páde socializmu sa ovce na salaše nevrátili, takže o salašnom chove sa už hovoriť nedá. Salaše takmer zanikli, alebo slúžia už len ako reštauračné zariadenia, v ktorých sa navodzuje atmosféra minulých dôb (viď Obrázok 5, 6, 7).

2.1.7 Karpatský dohovor

Karpaty poskytli svojou rozlohou a mohutnosťou pre každý národ, ktorý sa v ich blízkosti nachádzal, priestor pre život. Hoci je vzhľad tohto pohoria miestami podobný, na každej lokalite je jedinečná zmes fauny a flóry a taktiež jedinečná história medzi prírodou a človekom (Vološčuk I. , 1999). Karpaty prechádzajú cez sedem¹¹ krajín a každá z týchto krajín má k svojej časti Karpát iný vzťah. Aj napriek tomu sa tieto krajiny rozhodli o spoločný postup pri ochrane a zaviazali sa dbať o svoju časť pohoria, čím chránia aj zvyšok Karpát. Avšak táto dohoda sa nevzťahuje len na ochranu prírodného bohatstva, ale aj na ochranu kultúrneho bohatstva, ktorého vznik Karpatská krajina podmienila.

Karpatský dohovor bol prijatý v roku 2003 v Kyjeve počas 5. zhromaždenia Európskej hospodárskej komisie OSN. Bol podpísaný medzi krajinami: Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Slovenská republika, Srbsko a Ukrajina. Cieľom tohto dohovoru bolo zjednotenie síl v ochrane karpatskej prírody a jej poloprírodných častí. Taktiež pojednáva o ochrane jedinečného kultúrneho aspektu oblasti, ako aj nutnosti podporovať rozvoj horských regiónov. Dohovor hovorí o trvale udržateľnom hospodárstve vo všetkých odvetviach nachádzajúcich sa v blízkosti horského prostredia (najmä však lesníctvo, baníctvo, cestovný ruch, a poľnohospodárstvo). Dôležitá časť je hlavne **vzájomná spolupráca** pri implementácii jednotlivých opatrení a medzištátne zdieľanie informácií (Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2005).

Karpatský dohovor je skvelým nástrojom na zlepšenie medzinárodnej spolupráce a taktiež k uvedomeniu si dôležitosti nášho prírodného bohatstva v európskom, až svetovom rozmere. Príroda totižto nepozná hranice krajín.

¹¹ Osem, ak rátame aj malú časť v Rakúsku.

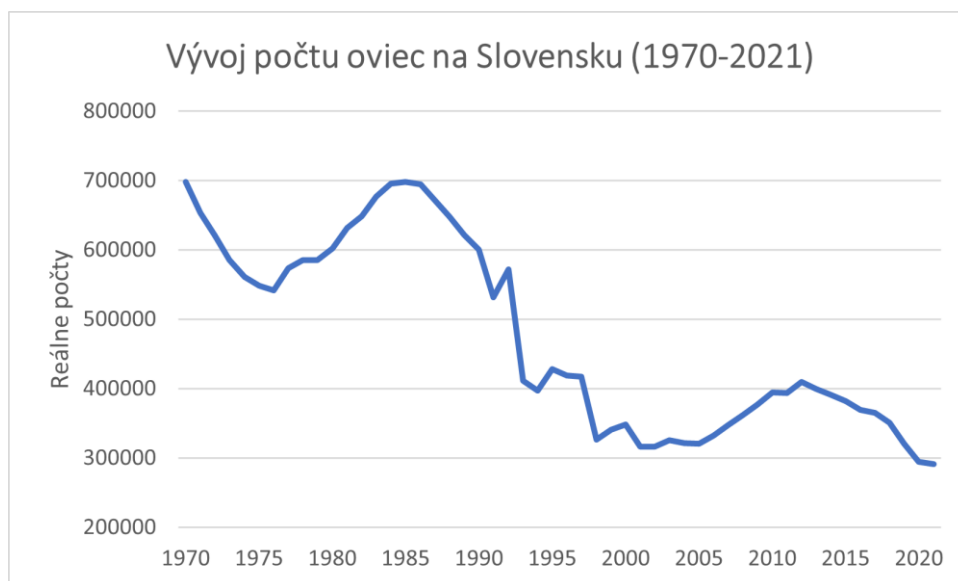
Mapa 5- Mapa územia, ktorého sa týkajú aktivity a opatrenia, presadzované aktérmi z Karpatského dohovoru. Oblasť je rozšírená o 50km buffer zónu podľa správy EEA – Carpathian Environment Outlook (2016)

Zdroj: EEA, (2016)

Spracované autorom, 2023

Tabuľka 1- Vývoj počtu chovaných oviec na Slovensku (1970-2021)

Zdroj: MPRV

Spracované autorom, 2023

2.2 TRVALO TRÁVNATÉ PLOCHY A ICH MANAŽMENT

2.2.1 Trvale trávnaté plochy

Eurostat (2019) definuje trvalo trávnaté plochy (*grasslands*) ako plochy dominované prevažne travinami, či trávam podobným rastlinám, kde sa môžu vyskytovať aj stromy, ktorých koruny nemôžu presahovať 10 % z celkovej výmery, alebo kríky, ktorých pokrytie nemôže byť viac ako 20 % z celkovej plochy. FAO má pre TTP rovnakú kategorizáciu (FAOSTAT, 2022).

Garnett a kolektív (2017), súhlasia s definíciou FAO, no zároveň dodávajú, že pôvod TTP a ich využitie sa navzájom líši, a taktiež, že každá krajina má rozdielnu definíciu pre trávnaté plochy. Dôležité je taktiež dodať, že mnoho oblastí s trávnatou plochou je podmienených ľudskému zásahu, preto sa ich využitie pravidelne mení, a teda aj ich zaradenie (pole na trávnatú plochu – vica versa). Medzi základné rozdelenia patria TTP prirodzené, poloprirodzené a kultivované.

Prirodzené trávnaté plochy (*rangelands*) sa skladajú prevažne z pôvodnej vegetácie a toto zloženie nebolo pozmenené ľudskou činnosťou a účelom zvýšenia produktivity (Garnett, Godde, & kolektív, 2017). Plochy vznikli po prirodzenom zničení lesa (požiar, prírodná katastrofa) alebo po rozšírení na novo vzniknutú plochu (primárnou sukcesiou). Ich výskyt a stav je podmienený bylinožravcami, klimatickými podmienkami, prírodnými disturbanciami (lavína), atď. (Novák J. , 2009). Klimaxový štádiom takýchto biotopom je práve TTP. Pastva domestikovaných zvierat neovplyvňuje klasifikáciu týchto plôch, avšak väčšinou je prítomná za účelom manažmentu, než z ekonomického hľadiska (Garnett, Godde, & kolektív, 2017).

Poloprirodzené trávnaté plochy vychádzajú z prirodzených trávnatých plôch, avšak v minulosti boli rozšírené za pomoci tradičného obhospodarovania krajiny. Vznikli antropogénnym zásahom, kedy sa na úkor iných biotopov rozširovali (Hejcman, Hejcmanova, Pavlu, & Benes, 2013). Poloprirodzené TTP sú podmienené prítomnosťou človeka a jeho manažmentom, týchto oblastí. Absencia ľudského zásahu môže viesť k poklesu druhovej diverzity, zaburinenosti a časom až k klimaxovému štádiu (vo väčšine Európy to je les) (Novák J. , 2009). Aj napriek ich antropogénnemu pôvodu, sú tieto plochy často špeciálne chránené, najmä v Európe, kde predstavujú časť kultúrneho dedičstva. V posledných dekádach ich počet drasticky klesá a v súčasnosti tvoria už len zlomok z celkovej rozlohy TTP. Ak sú tieto poloprirodzené plochy obhospodarované šetrne, majú potenciál poskytovať vysokú biodiverzitu či ukladať uhlík v pôde (Garnett, Godde, & kolektív, 2017).

Najviac intenzifikovanou kategóriou sú **pastviny**, ktoré sú uspôsobované na vysokú produkciu krmiva. Majú nízku biodiverzitu, často sú umelo hnojené, posievané travinami s vysokým obsahom živín či zavlažované. Tieto plochy bývajú často degradované nadmernou pastvou a môžu predstavovať hrozbu aj pre širšie okolie (Garnett, Godde, & kolektív, 2017).

TTP pokrývali v roku 2018 17,4 % plochy Európskej Únie a ich rozsah sa dlhodobo znižuje. V roku 2009 bol rozsah trávnatých plôch okolo 20 %. Podobný trend sa vyskytuje aj na Slovensku, kde v roku 2009 bolo trávnatými plochami pokrytých 20,8 % územia, a v roku 2018 už len 17,6 % územia (Eurostat, 2022).

Medzi významné plochy bohaté na trávnaté spoločenstvá patria aj vresoviská, či riedko zarastené oblasti. Podobne ako TTP boli niektoré z nich v minulosti tradične obhospodarované a udržiavané tak v nelesnom stave, preto ich vieme taktiež rozdeliť na prirodzené a poloprirodzené. Na rozdiel od TTP je ich rozloha nižšia (5,8 % z rozlohy EU-28) a vyskytujú sa na pobreží EU, v arktických oblastiach, či na vyššie položených lokalitách. Celkovo sú pre tieto lokality charakteristické náročné klimatické podmienky (EEA, 2016). Na Slovensku do tejto kategórie zaraďujeme: subalpínske pásmo, alpínske pásmo, skalnaté pásmo bez vegetácie, a ďalšie. Najmä pre vegetáciu subalpínske až alpínskeho pásma platia podobné výzvy a spôsoby manažmentu, ako pre TTP.

2.2.2 História trávneho ekosystému

Trávny ekosystém sa začal v Európe rozširovať už v období oligocénu (34 až 24 miliónov rokov p. n. l.). Ich výrazný rozmach nastal až na prelome oligocénu a miocénu (24 miliónov rokov p. n. l.), kedy sa pôvodne listožravá fauna začína orientovať na spásanie trávy. Tomuto zvýšenému tlaku sa traviny prispôbili presunutím rastového pletiva do spodnej časti rastliny, čo im napomohlo pri ich opätovnej tvorbe hmoty. Vzájomný vzťah fauny a im prispôsobujúcej sa flóry zotrval v symbiotickom vzťahu, až do doby, kedy boli veľké bylinožravce vyhubené človekom. Potlačením fauny, sa väčšina územia opäť zmocnil les. Dovŕšenie expanzie nastalo pred 9000 až 4000 rokmi p. n. l. Mnoho z týchto pôvodne stepných lokalít zostalo do dnešnej doby v stave bezlesia. Človek ich totižto svojím chovom hospodárskych zvierat a ich extenzívnou pastvou „ubránil“ voči sukcesii. Postupom času človek tieto prirodzené trávnaté plochy rozširoval na úkor lesov (Bartoňová, Fric, Marešová, & Konvička, 2020).

2.2.3 Hrozba pre TTP v EU

EEA vyhodnocuje ako najväčšie riziko pre TTP zmenu využívania týchto biotopov, tá nastáva buď kvôli: a) rozšíreniu mestskej zástavby, či premeny TTP na poľnohospodársku pôdu; alebo b) opusteniu od tradičného využívania (pastva, kosenie), čím sa TTP postupne zarastajú. Opustenie od tradičného hospodárstva je prítomné najmä v oblastiach, kde sú socio-ekonomické podmienky pre takýto spôsob obživy nedostačujúce (EEA, 2016). Viditeľná zmena prebieha v oblastiach, kde má krajina tzv. mozaikovitú štruktúru (Novák J. , 2014). Na takýchto miestach bude strata TTP viesť k homogenizácii prostredia, čím sa môže znížiť jeho atraktivita alebo charakteristická podoba. Gábriš (1998) hodnotí zmenu takýchto charakteristických znakov a degradáciu krajiny na základe vizuálneho vnímania ako „poruchu“. Na miestach, kde človek svojou prítomnosťou silno degradoval kvalitu pôvodnej krajiny intenzívnym chovom, nemusí po jeho odchode nastať autoregulačný proces krajiny a ľudský zásah vo

forme **ekologickej obnovy je nevyhnutný**. Na plochách, kde chov prebiehal intenzívne, môže byť stabilita prostredia narušená nadmerným hromadením NPK-živín v pôde (eutrofizáciou) alebo synatropizáciou nadzemnej fytohmoty trávnych porastov (Novák J. , 2008). Pre EEA (2016) je intenzifikácia využívania TTP a s ňou spojené prehnojenie, jedným s faktorov ohrozujúcich ich budúcnosť. Pastva sa v dôsledku socio-ekonomických zmien presúva z tradičných horských oblastí, do nižšie položených polôh. Takže zatiaľ, čo trávnaté plochy horských oblastí zarastajú v dôsledku **absencie pastvy**, tie v nížinách čelia vysokej intenzifikácii z dôvodu naplnenia **zvyšujúceho sa dopytu**. Ďalšími hrozbami pre TTP sú klimatická zmena, či rozšírenie nepôvodných druhov (EEA, 2016). Kombinácia hromadenia nadzemnej fytohmoty a extrémnych výkyvov v počasí, ako extrémne suchá, môže viesť k ničivým požiarom. Požiare v horských oblastiach môžu spôsobiť silnú pôdnu eróziu (Aich & Waterhouse, 1999).

2.2.4 Manažment TTP

Trávne ekosystémy sú krehké a zraniteľné územia, ktorých význam je pre nás ďalekosiahly, preto je dôležité venovať sa ich ochrane. Ochrana týchto území však nespočíva v ich konzervácii,¹² ale naopak k ich aktívnemu, či pasívnemu manažmentu, formou akou boli manažované v minulosti, teda pastvou, kosením alebo mulčovaním. Ochrana takýchto území musí prebiehať na agro-environmentálnej rovine, kde je nutná spolupráca poľnohospodárskeho sektoru so sektorom ochrany prírody. EÚ sa o to usiluje v novej reforme CAP či v novej *EU Biodiversity Strategy*, cieľom ktorých, je vytvorenie systému odmien pre poľnohospodárov za údržbu TTP (EEA, 2016). Mnoho z významných trávnatých oblastí v súčasnosti patrí do chránených území národnej významu, či európskeho významu Natura 2000, no aj napriek tomu je ich stav ochrany nevyhovujúci. *EU Habitats Directive* ohodnotil stav takmer polovice (49 %) takých stanovišť ako „nepriaznivé-zlé“, a 37 % ako „nepriaznivé-nedostačujúce“ (EC, 2015), čo poukazuje na neschopnosť orgánov zaistiť vhodný manažment.

2.2.5 Manažment TTP na Slovensku

Ako už bolo viackrát uvedené, väčšina trávnatých oblastí potrebuje pravidelnú údržbu (Aich & Waterhouse, 1999; Topercer & Kliment, 2004; Novák J. , 2012). Pre každý typ travín je žiaduci iný prístup. Organizácia DAPHNE v období 1998–2006 zmapovala vyše 96 % TTP Slovenska o rozlohe 323 000 hektárov a vytvorila z údajov databázu, ktorá v súčasnosti obsahuje informácie pre viac ako 20 000 travinno-bylinných lokalít. Po úspešnom zmapovaní a vyčlenení 20 rôznych nelesných biotopov, vytvorili pre každý typ vhodný manažmentu na údržbu, ochranu a obnovu (DAPHNE - Inštitút aplikovanej ekológie, 2011) Dôkladne vypracovanú správu vydala aj Štátna ochrana prírody Slovenskej

¹² Autor tým naráža na vytvorenie ochranného pásma, bez žiadneho manažmentu, čo vedie k zarastaniu územia a zmene jeho pôvodných fytoocenóz. Taká ochrana je teda pre TTP pravým opakom ochrany.

republiky (2022), ktorá informuje a doporučuje spôsoby manažmentu pre biotopy ako aj pre jednotlivé druhy spadajúce do sústavy Natura2000.

2.2.5.1 Manažment pre krátkosteblové bazifilné (sub)alpínske trávniky

Pre značnú časť vysokohorských kratkosteblových bazifilných spoločenstiev (typické pre vyššie pohoria, napr. hlavný hrebeň Malej Fatry) je manažment nutný len na miestach, kde v minulosti prebiehala pastva a v súčasnosti sa vyžaduje obnova tohto tradičného obhospodarovania (kosenie, regulované pasenie). Základom pre každý manažment je dôkladná štúdia o súčasnom stave lokality, jej potrebách a hľadanie optimálneho prínosu (Aich & Waterhouse, 1999; Kliment, Šibík, Jarolímek, & Janák, 2023).

2.2.5.2 Pasívny manažment

Medzi pasívny (preventívny) manažment zaraďujeme také opatrenia, ktoré predchádzajú negatívnym dôsledkom antropických faktorov a činností na biotop. Častým negatívnym vplyvom na biotopy a aj celé ekosystémy je ľudská prítomnosť. Súčasná vysokohorská turistika nahradila v mnohých lokalitách pastvu, ako významný pôdodestrukčný činiteľ (Midriak R. , 1983). Aj napriek tomu, že jedným z poslání chránených celkov je poskytnúť priestor na rekreáciu, sú správy týchto území nútené k lokálnym uzáverám, či zabráneniu vo výstavbe ďalších rekreačných a turistických objektov (lanovky, cyklotrasy, zjazdovky, atď.). Regulácia turistiky môže fungovať sezónne, no napríklad aj vytvorením jednosmerných turistických chodníkov, či sprístupnením vstupu do citlivých oblastí len v sprievode horského vodcu. Nesmierne dôležitou súčasťou pasívneho manažmentu je úprava chodníkov a prevencia ich skracovaniu, obchádzaniu, ako aj vytýčenie priestoru, kde sa návštevník nemôže pohybovať voľne (Švajda, Limánek, Sibilová, & Kalafut, 2017; Kliment, Šibík, Jarolímek, & Janák, 2023). Uzávery (viď Obrázok 10), či obmedzenia pre návštevníkov je však oveľa jednoduchšie aplikovať, než odkomunikovať s verejnosťou. Často sa správy chránených území nestretnú s pochopením a turisti uzávery pokladajú za obmedzenie ich slobody, či zbytočné komplikácie počas ich turistiky. To ako správne komunikovať takéto zásahy správy NP či CHKO s verejnosťou, predniesol skvelou formou Ing. Michal Skalka na konferencii – Krajina pro život (2021).

2.2.5.3 Aktívny manažment - pastva

Vznik mnohých oblastí nad hornou hranicou lesa bol zapríčinený spolupôsobením prírodných faktorov a človeka, preto je aj ich udržanie závislé od antropozoogénnych procesov (Aich & Waterhouse, 1999; Kliment, Šibík, Jarolímek, & Janák, 2023). Pastve, ako aktívnemu manažmentu v prostredí chránených celkov sa venovali Mládek, Pavlů, Hejcman, & Gaisler (2006), ktorých metodika môže slúžiť mnohým aktérom, napr. pri procese plánovania pastvy. V publikácii určujú štyri základné cieľové stavy, ktoré by si aktéry mali určiť pred začatím s pastvou ako formou manažmentu krajiny: a) pastvina ako cieľový

stav, b) pastva na zamedzenie zarastania drevinami, c) pastva ako prostriedok na sprístupnenie živín pre oligotrofné porasty, d) pastva ako spôsob odstránenia živín z eutrofných stanovišť (Mládek, Pavlů, Hejzman, & Gaisler, 2006). Aktívny manažment formou pastvy by mal byť s čo najnižším zaťažením na pôdu a bez vedľajších negatívnych dopadov. Najšetrnejšie voči pôdnemu fondu pôsobia ovce a kozy, na rozdiel od koňov či hovädzieho dobytku. Ovce a kozy účinne požierajú aj drevinový nálet, vďaka čomu sú ideálne na udržiavanie bezlesia alebo na obnovu už silno zarastenej plochy. Avšak, patria medzi selektívnych spásačov, na rozdiel od jalovíc, ktoré spásajú väčšinu rastlinstva bez rozdielu. Skot je vhodným zvieratom pri boji proti sukcesii vysokosteblových tráv (Mládek, Pavlů, Hejzman, & Gaisler, 2006). Na subalpínskych trávnikoch je vhodné započat pastvu až od polovice júna do konca augusta (Kliment, Šibík, Jarolímek, & Janák, 2023), teda o niečo neskôr, než sa konala v minulosti (už od apríla/mája) (Podolák, 1982).

2.2.5.4 Obnova degradovaných stanovišť

Za degradované stanovišťa sa v prípade TTP považuje také prostredie, ktoré nespĺňa schopnosť naplniť poľnohospodársku ani ekologickú funkciu. Strata poľnohospodárskej funkcie sa prejavuje znížením krmnej hodnoty nadzemnej fytohmoty. Medzi ekologické funkcie patrí biodiverzita, krajinný ráz, zadržiavanie vody v krajine (Novák J. , 2012), či skladovanie uhlíku pod zemou (Kizeková, Kanianska, & kolektív, 2019). Degradácia nastáva najčastejšie zaburinením vyššími širokolistými bylinami s hrubými stonkami ako: štiavec tupolistý (*Rumex obtusifolius*), prhľava dvojdomá (*Urtica dioica*) a ďalšími. Nielenže majú pre zvieratá nízku krmnú hodnotu, ale niektoré z nich môžu spôsobiť poranenie zažívacieho traktu (Mládek, Pavlů, Hejzman, & Gaisler, 2006). Takéto stanovišťa môžu vzniknúť práve po intenzívnom chove zvierat, počas ktorého sa v pôde vytvára vysoká koncentrácia draslíka, čo môže spôsobovať ďalšie poruchy pri trávení. V prvej fáze degradácie dochádza k zaburinenosti, v druhej nastáva nálet drevín, avšak nemusí to vždy smerovať klesnému štádiu (Novák, Stankovičová, & kolektív, 2007). Pre stav, kedy je autoregulačná schopnosť prostredia narušená, je jediným možným riešením obnova človekom. Novák (2012) popisuje obnovu ako: „*pomoc pri znovunavrátaní trávneho ekosystému/agroekosystému, ktorý bol degradovaný, poškodený alebo zničený, na úroveň funkčnosti*“ (s. 126), a taktiež ako „*riadený antropogénny input energie do ekosystému*“ (s. 126). Rozsah obnovy závisí od miery degradácie, pri čiastočne disturbovanom trávnom poraste je často vystačujúca kosba, pastva, či prísiev semien s vysokou prírodnou hodnotou. Ak je prostredie silno degradované je treba sa uchýliť k radikálnej obnove pomocou kontrolovaného pálenia na konci zimy, mulčovaním, mechanickou reguláciou, či kompletným novým výsevom. Obnova je dlhodobý proces, ktorý musí byť nasledovaný dlhoročným monitoringom a vhodnými manažmentovými opatreniami s dôrazom na ekosystémové služby (Novák J. , 2012).

2.2.6 Manažment TTP v praxi

Pastve, ako forme manažmentu TTP v krajine, sa na Slovensku venuje Bratislavské regionálne ochranné združenie (BROZ), ktoré obnovuje zanedbané pasienky málo intenzívnou pastvou. Okrem pastvy obnovujú aj zarastené lúky, ktoré pravidelne kosia, či zatravnávajú plochy, ktoré boli premenené na ornú pôdu. Ich pôsobenie nie je len v okolí Bratislavy, ale po celom západnom Slovensku (BROZ, dátum neznámy).

Jedným z významných krokov v trende využívania zvierat ako formu manažmentu TTP v krajine, sa stala Prírodná rezervácia Milovice. Rezervácia bola založená v roku 2015, kedy sa do bývalého vojenského areálu vypustili divoké kone, ktoré začali spásť miestnu zarastenú step. Neskôr sa k divokým koňom pridali zubry a pratury a spoločne udržiujú step vo forme, akú mala ešte pred príchodom človeka na európsky kontinent. Vďaka reintrodukcii veľkých spásačov do ich prirodzeného prostredia sa miestnej krajine vrátil bývalý ráz. Kopytníky totižto svojím spásaním a ušľapávaním trávnych plôch vytvárajú podmienky pre nové typy rastlín, a zároveň zamedzujú zarastaniu neúživnou travinou či inými ľahko šíriteľnými druhmi (Česká krajina, dátum neznámy).

3 DISKUSIA

3.1 ZHODNOTENIE ZISTENÍ A PREDLOŽENIE NÁVRHOV

Po rozsiahlom rešeršnom bádání môžem konštatovať, že Malá Fatra je geologicky, biologicky, ale aj kultúrne pestré prostredie. Najvýraznejšie známky po kultúre sa nachádzajú práve nad hornou hranicou lesa, ktorá bola ľuďmi dotvorená počas valaskej kolonizácie. Valaská kolonizácia bola spočiatku pre krajinu silno deštruktívnym elementom. Pastieri pomocou ohňa a sekery pretvárali ráz krajiny pre ich potreby. Avšak, stáročným pobytom a obhospodarovaním krajiny sa medzi nimi vytvoril takmer symbiotický vzťah. Miestami pastieri krajinu poznamenali až príliš, známky deštruktívneho vzťahu je vidieť na hrebeni dodnes vo forme nitrofilných spoločenstiev v okolí bývalých salašov alebo aj na silno erodovaných až denudovaných pôdach. Pre krajinu sa ľudské hospodárenie po stáročiach stalo takmer prirodzeným. Tou istou mierou akou človek poznačil krajinu okolo seba, poznačila aj krajina jeho a známky prírody sú dodnes prítomné v našej kultúre. Valaská kultúra je silno spätá s horským prostredím, z ktorého sa neskôr rozšírila po celom Slovensku. Po opustení od tradičného hospodárstva sa krajina začala opäť meniť. V súčasnosti sa už nevracia do pôvodných štádií pred valaskou kolonizáciou, ale do foriem nových, prispôsobených na súčasnú klimatickú zmenu. Zarastenie krajiny je prirodzený proces, ktorý postihuje celú Európu, a nie negatívny jav. Negatívny jav je strata vzťahu s prírodou alebo ponechanie degradovaných plôch bez ošetrovania. Vďaka presunu pastvy do nížin alebo zmenou hospodárskych zvierat sa hospodárstvá prispôbovali trhu, či štátnym záujmom. Upustením od horského salašníctva sa upustilo aj od slovenskej valaskej kultúry. Opomenutie a neznalosť našej valaskej kultúry považujem za výrazne negatívnejší jav ako postupná sukcesia smerom k lesu. Ak sa teda vráti pastva do Malej Fatry ako manažmentové opatrenie na údržbu trvalo trávnatých plôch, musí sa tam vrátiť aj kultúra s takým chovom spojená.

3.2 STRETNUTIE S BÝVALÝM RIADITEĽOM NÁRODNÉHO PARKU MALÁ FATRA

Michal Kalaš pôsobil ako riaditeľ NP Malá Fatra niekoľko rokov až do októbra minulého roka, kedy ho na poste vymenila Gabriela Kalašová (manželka). Prvýkrát som sa s ním stretol ešte na začiatku roka 2022, kedy stále pôsobil ako riaditeľ, dnes plní funkciu zoológa. Dňa 13.3.2023 som ho navštívil podruhékrát v sídle správy NP Malá Fatra vo Varíne, kde som sa s ním zhováral o stave NP, výzvach do budúcnosti, ale aj o návrate pastvy do územia. Jeho skúsenosti boli cenným zdrojom v pochopení problematiky a dopracovaní návrhov na opatrenia. Zhováral som sa s ním ako s dlhoročným riaditeľom správy NP Malá Fatra a hoci je stále zamestnancom, jeho názory nemusia reflektovať postoje celej správy NP Malá Fatra.

3.2.1 Pastva ako forma manažmentu

Osobne návrat pastvy do územia NP Malá Fatra pán Kalaš víta. V súčasnosti nad hornou hranicou lesa neprebíha žiadna forma manažmentu. V minulosti už bolo niekoľko pokusov o návrat do územia, odkedy bolo v 80. rokoch úplne zakázané, žiaľ ovce sa na hrebeň doposiaľ nevrátili. Jedinou lokalitou, kde sa pastva v súčasnosti vyskytuje je v doline Bystrička pod vrchom Osnica (1140 m n. m.). Pastva nie je špecificky koordinovaná správou NP, no s družstvom Párnica, ktoré pastvu vykonáva, sú v kontakte, aby zamedzili negatívnym dôsledkom pastvy. Myslí si, že za absenciu pastvy môže aj úplný zákaz pastvy zo strany ochranárov v 80. rokoch, ktorý naštrbil vzťahy medzi ochranármi a poľnohospodármi. Medzi najväčšie prekážky však považuje nevyrovnané vlastnícke pomery v území NP a taktiež nedostatok kvalifikovaných ľudských zdrojov a partnerov, ako aj nedostatok hospodárskych zvierat v okolí (Kalaš, 2023).

Nevyrovnané vlastnícke pomery sú v NP Malá Fatra dlhodobý problém pri vykonávaní ochrany prírody. Pán Kalaš uvádza, že vo vlastníctve správy je len 10–11 % (1200 ha) NP Malá Fatra, čo je najmenej zo všetkých NP na Slovensku. Aj k tomuto číslu dopomohlo prevedenie pozemkov štátnych lesov (Lesy SR) pod sektor Ministerstva životného prostredia v minulom roku. Táto situácia bráni nielen v uskutočňovaní potrebných opatrení, ale aj vo vytvorení nutnej zónácie parku. Ak by NP Malá Fatra vlastnilo celé územia parku, pastvy, zónacia, ani iné opatrenia by neboli problém. Bohužiaľ, aj tých 1200 ha sú prevažne lesné biotopy a miestami nejaké územia na hlavnej hrebeni, ako napríklad niektoré bývalé salaše v lokalitách : Medzirozutce, Medziholie, Stoh za žobrákom (Kalaš, 2023).

Pán Kalaš tvrdí, že ak by neexistovali vlastnícke spory a existovalo by dostatok zdrojov na pastvu určite by sa na hrebeň vrátila. Sám ju popisuje ako efektívne manažmentové opatrenie na údržbu TTP. V prvom rade by však vytýčil, ktoré územia by boli ponechané bez akéhokoľvek ľudského zásahu, a ktoré by naopak mali byť zachované ľudským manažmentom. Rozhodne nesúhlasí s napomáhaním prírode smerom ku klimaxovému štádiu výsadbou kosodreviny, či iných drevín, ako to uvádza v druhej možnosti Dobošová (2002). Kritizuje aj predošlé výsadby ochranármi na niektorých lavínových lokalitách. Verí však, že lokality, ktoré v súčasnosti spadajú do vyššieho stupňa ochrany ako NPR Chleb by mali byť ponechané, aj napriek „hrozbe“ zániknutia TTP. Tvrdí, že NP má slúžiť ako „malé laboratórium, kde môžeme pozorovať prirodzené procesy“. Na pozorovanie prirodzených procesov môžu slúžiť aj lokality silno degradované v dôsledku nahromadenia NPK živín v pôde ešte z obdobia, kedy sa bežne na hrebeni páslo. Predstavuje si pastvu zmiešaného stáda oviec a kôz, ktoré by efektívne spásali rozličné druhy porastov. Pastva by mala prebiehať v malom rozsahu, aby stádo neškodilo pôde a bolo mobilné. Navrhol presun stáda pomocou automobilu, čím sa zaručí efektívny presun z jednej lokality na inú (Kalaš, 2023).

Poslednú prekážku vidí vo financovaní takéhoto projektu, keďže správa NP Malá Fatra nemá dostatok financií, na financovanie takéhoto manažmentu bolo by potrebné na túto činnosť vypísať projekty. Sám vidí potenciál vo využívaní eurofondov na účely spásania plochy NP, avšak ich komplikovanosť často odrádza poľnohospodárov. Okrem iného takéto spásanie nemôže vykonávať živnostník či podnikateľ, keďže by tým porušil zásady o zárobkovej činnosti. Ďalšou komplikáciou je fakt, že takéto projekty sa môžu vykonávať len na vlastných pozemkoch alebo po osobnej dohode s jednotlivými vlastníkmi. To je v prípade Malej Fatry obrovský problém, keďže sú pozemky rozdrobené a väčšinu z nich vlastní súkromníci, ktoré neradi poskytujú pozemok na nezárobkové účely. Cieľom väčšiny vlastníkom malých parciel je vyťažiť z každého kúska pôdy, čo najviac (Kalaš, 2023).

Pastva by sa na hlavný hrebeň mala vrátiť v „ochranárskej“ podobe ako navrhuje Dobošová (2002). Je dôležité opätovne vrátiť ovce nad hornú hranicu lesa aby sa zabránilo zarastaniu cenných biotopov subalpínskych trávín. Dôležité je vymedziť miesta, kde by pastva mala zmysel a naopak, kde by svojou prítomnosťou škodila, ako napríklad na strmých svahoch, v územiach prírodných rezervácií, v blízkosti vodných tokov, alebo na miestach, kde nie je požadovaná. Preto je pred začatím nutné vypracovať dôkladnú správu o stave územia nad hornou hranicou lesa, naše vízie s týmto územím, ako aj hlavné body ochrany. Návrat pastvy neznamená len pasívne vypustenie zvierat a sledovanie ich dopadu na krajinu. Je nutné, aby sa človek začal opäť starať o celé pásmo nad hornou hranicou lesa. Vymedziť jasne pastiersku zónu, prechodnú zónu (sezónne pasenie, poprípade šetrnejšie kosenie), zónu bez zásahu, kde by pastva, ani žiadne iné aktivity nemali prebiehať. V prvom rade by som vyčlenil miesta po bývalých salašoch, ktoré sú pastvou z minulosti silno degradované a zarastené. Na takýchto miestach môže pastva prebiehať až po obnovení pôvodného biotopu a zlikvidovaní nadmernej fytomasy nitrofilných druhov. Miesta, kde je „dvojmetrová sústavná vrstva žihľavy“ (Kalaš, 2023), sú pre akékoľvek zviera nespásiteľné a potrebujú ľudský zásah. Zhodnotiť treba aj umelé výsadby kosodreviny z minulosti, aký je ich stav, či sa rozširujú, a či je nutný ich manažment. Dobošová (1999) , odporúča kosodrevinu zlikvidovať len v prípade, že sa na týchto miestach ešte nestihol ustáliť stabilný biotop. Ak nepôvodné kosodreviny na lokalitách po 50 rokoch už vytvorili silný ekosystém, je nezmyselné ich likvidovať. Treba však predísť ich rozrastaniu a posunu vyššie, minimálne na lokalitách, ktoré sú pre nás cenné TTP.

Pastva je dlhodobý manažment, nemôže sa teda jednať o nárazové rozhodnutie, ale o dlhodobú spoluprácu medzi pastiermi a ochranármi. V záujme ochrany prírody je nutné, aby boli pastieri vyškolení nielen v pastierskej činnosti, ale aj v lokálnej biológii a ekológii. Manažment by mal slúžiť na zachovanie a podporu ekologických funkcií TTP. Dôležitá bude aj údržba nedopaskov, či oprava poškodených chodníkov hospodárskymi zvieratami. Dbať sa musí aj na výskyt exkrementov a námietky turistov s tým spojené. Zabezpečiť sa musí aj stádo voči prípadným útokom predátorov pomocou

pastierskych psov. Je nutné, aby správa myslela na všetky riziká spojené s pastvou vo vysokohorskom prostredí a snažila sa eliminovať negatívne dopady.

Hlavným iniciátorom v tomto procese musí byť správa NP Malá Fatra, avšak mali by byť doň prizvaní aj iní aktéri, ako napríklad samosprávy, či miestne obce a organizácie. Inšpiráciou by mohla byť forma kolektívneho salašníctva z minulosti, kedy si salašnícky spolok najímal baču a valachov, za starostlivosť o ovce. Takéto spolky boli často vytvorené na základe administratívneho usporiadania obcí. Podobne by to mohlo fungovať aj dnes, kedy by si správa najímala pastierov, dobrovoľníkov na starostlivosť o TTP. Navrhujem, aby správa NP Malá Fatra vytvorila takýto spolok, kam by boli prizvaní vlastníci pôd v NP Malá Fatra, okolité obce, z ktorých mnoho zdieľa pastiersku históriu na území Malej Fatry (Terchová, Zázrivá, Belá) a taktiež verejnosť, či pamätníci z dôb pastierstva. Bývalí pastieri, môžu poskytnúť informácie, ako fungovala pastva v minulosti, historické techniky a praktiky, ktoré využívali a tým napomôcť pri navrátení pastvy. Dlhoročné skúsenosti nadobudnuté rokmi praxe a práce sú pri obnove tradičného hospodárstva dôležité (Babai & Molnár, 2014) Členstvom v takom salašníckom spolku by sa jednotliví vlastníci mohli cítiť zainteresovaní a súčasťou NP Malá Fatra. Možno by sa touto iniciatívou vyriešili aj spory, ktoré pred pár rokmi vyvolala Únia regionálnych združení vlastníkov neštátnych lesov Slovenska s žiadosťou o prekategORIZOVANIE NP Malá Fatra na Prírodný park (správa NP Malá Fatra, 2021). Únia však nemusí reprezentovať názory všetkých vlastníkov (Kalaš, 2023). Hlavným aktérom v celom procese musí byť NP, keďže by sa nejednalo o ekonomickú činnosť, ale o formu starostlivosti o ekologickú stabilitu. Základom je teda odborný dohľad zo strany správy NP Malá Fatra. Na vytvorenie plánu manažmentu, ako aj na poskytnutie poradenských služieb dnes funguje mnoho organizácií, ktoré s pastvou majú bohaté skúsenosti, organizácie ako DAPHNE, BROZ, či Výskumný ústav trávnych porastov a horského poľnohospodárstva (VÚTPHP). Do spolku by mali byť prizvaní aj zástupcovia VÚTPHP či dokonca Ministerstva poľnohospodárstva Slovenskej republiky. Pastva je totižto agro-environmentálne opatrenie propagované aj v novej Spoločnej poľnohospodárskej politike (SPP) EÚ. Hoci by pastva v NP nemala slúžiť ako zárobková činnosť, bolo by možné v rámci europrojektov dotovať niekoľko pastierov, či zvýšiť záujem o chov oviec v okolí. Komplikovanosť vypisovania europrojektov by bolo možné zjednodušiť, ak by správa NP Malá Fatra nadobudla väčšej kompetencie. To by mohlo nastať s dokončením zonácie, ktorú však brzdia nevyriešené vlastnícke pomery. Bohužiaľ sa bez podpory a spolupráce vlastníkov jednotlivých pozemkov, okolitých obcí, či urbárov, správa NP ďalej neposunie.

V minulosti sa pastva postupne presúvala z nížin na podhorské pastviny a až ku koncu leta dosiahla územie nad hornou hranicou lesa. Začiatkom septembra sa už opäť presúvala do nižšie položených lokalít, kde sa ovce využívali na hnojenie poľnohospodárskej pôdy. Pastva oviec produkuje mnoho vedľajších služieb, ktorých benefity môžu slúžiť viacerým zainteresovaným. Dokážem si predstaviť, že

by po osobnej dohode s miestnymi ľuďmi, poľnohospodármi a obcami fungoval obdobný systém, z ktorého by malo úžitok viacej strán. Tu by však bolo potrebné väčšie zapojenie miestnych obcí a samospráv, keďže kompetencie správy NP Malá Fatra sú prikrátke.

3.2.1.1 Správy NP na Slovensku a v Česku

Medzi fungovaním Národných parkov na Slovensku a v Česku existuje mnoho odlišností. Hoci je na území Slovenska deväť NP (v ČR iba štyri) je ochrana týchto území funkčnejšia práve v Česku. Oproti Česku majú správy NP na Slovensku oklieštené fungovanie, čo je zapríčinené neexistujúcou právnou subjektivitou. V ČR majú správy NP právnú subjektivitu, a sú hlavným orgánom rozhodujúcim o dianí na území NP. Na Slovensku sú správy odkázané len k vydávaniu stanovísk a doporučení, ktorú nie sú vždy rešpektované. Táto skutočnosť dlhodobo zväzuje ruky v fungovaní NP. Ďalším rozdielom je, že jednotlivé správy NP na Slovensku vlastnia iba malé percento z výmery NP, ako to je napríklad v prípade NP Malá Fatra (10-11 %). V rámci NP je taktiež viacero štátnych subjektov, ktoré si navzájom bránia vo vykonávaní funkcií. Typickým príkladom sú Lesy SR a správa NP, ktorých ciele sa často navzájom vymedzujú. Tretím faktorom je nedostatok financií a dostupných prostriedkov na riadenie chránených území, čo sťažuje už tak náročnú situáciu.

Koncom roka 2021 bola Národnou Radou Slovenskej Republiky schválená reforma národných parkov, vďaka ktorej sa zlepšila situácia správ NP na Slovensku. Hlavným bodom je prevod všetkých štátnych pozemkov v rámci NP pod správu NP, ktoré spadajú pod Ministerstvo životného prostredia. Ďalším bodom je udelenie správam NP právnou subjektivitu (Enviroportal, 2021).

3.2.2 Pastva ako nositeľ kultúry

Pastva by však nemala slúžiť len ako forma manažmentu územia, ale ako návrat kultúry do krajiny. Nemalo by sa jednať o „dobré“ napísaný europrojekt, ktorého výsledky budú kontrolovať poverené authority a návštevníci postrehnú pastvu len náhodou počas turistiky na hrebeni, či nájdením ovčích výkalov. Počas turistiky v NP Nízke Tatry som sa zhováral s jedným chatárom Útulne pod Kečkou a dopytoval som sa, ako sa tam manažujú okolité pasienky a trávnaté plochy. Povedal, že je tam jeden hospodár, ktorý poberá na údržbu určitej lokality dotácie, no ovce ani jalovice tam nevyháňa. Vždy pred kontrolou poverených autorít po trávinatej plochy rozhádže nazbierané ovčie výkaly, aby preukázal, že ovce tam skutočne chodia (chatár Útulne pod Kečkou, 2021).

Pastva v minulosti neslúžila ako ekologická forma údržby trávnatých plôch, ale ako spôsob obživy, s ktorou sa spájali nespočetné kultúrne zvyklosti. Horské salašníctvo bolo nositeľom kultúry. Preto by aj opätovný návrat pastvy mal priniesť kultúru naspäť do územia. Kultúrou myslím kultúru slovenskú, valaskú. Manažmentové opatrenie formou pastvy by malo byť verejnosti sprostredkované ako súčasť bývalej kultúry, než len prostriedok na údržbu trávnatých plôch.

V minulosti bol prvý výhon oviec z maštali symbolom začatia sezóny a považoval sa za najdôležitejší deň v roku. Jednalo sa o spoločenskú udalosť, plnú osláv a magických úkonov. V dnešnej dobe už ťažko prinavrátíme dôležitosť rediku (prvý výhon) pre dedinu, či magickosť sprevádzajúcu túto slávnosť. Avšak, ak by sa ovce spolu s pastiermi mali vrátiť na hole Malej Fatry, malo by sa myslieť aj na dedinu, odkiaľ tieto praktiky pochádzajú. Ak by správa NP pristúpila k pastve oviec, bolo by ich treba niekde na zimu ustajniť. Spolupráca s lokálnymi obcami je teda kľúčová a neexistuje spôsob, ako by sa to dalo robiť bez nej. Zapojenie okolitých dedín do celého procesu by prinieslo zvýšenú návštevnosť týchto miest, podporilo miestnych podnikateľov ako aj celý región. Národný park je skvelé lákadlo, ako o tom píše Hnutí Duha v publikácii *Národní park: značka, která sa dobre prodáva* (Bláha & Kyzour, 2010). Zapojenie NP do rozvoju regiónu a podpory lokálnych podnikateľov sa často oceňuje rôznymi certifikátmi (Bláha & Kyzour, 2010), čo môže napomôcť aj samotnému parku v jeho atraktivite, či možným finančným dotáciám.

Cestou obnovy tradičnej pastierskej činnosti sa vydal aj Národný park Abruzzo, Lazio a Molise v Taliansku. Už stáročia sa na juhu Talianska odohráva medzi teplejšími prímorskými oblasťami a horskými časťami transhumácia¹³. Po zaniknutí tradičného hospodárenia zanikli aj s ním spojené storočia využívané trasy pastierov, spolu s ich historickou hodnotou. Správa parku sa rozhodla zrekonštruovať časť týchto trás, ktoré by po novom slúžili k prilákaniu ľudí do regiónu, podpore zamestnanosti, edukačným aktivitám, zachovaniu kultúrneho dedičstva, ako aj zlepšeniu života pastierom a spopularizovaní tohto remesla. Na celý projekt využili financie z európskych fondov, čím naznačili, že dedičstvo patrí celej Európe a jeho význam je nadnárodný (Avram, 2009).

Prilákať ľudí by nemusel len prvý výhon oviec, ale aj samotná pastva na hrebeňoch či na podhorských pastvinách. Tak ako Marián Franek, nezamestnaný strojár, chodí po horách v bačovskom odeve a sprostredkúva ľuďom autentický zážitok, by mohli chodiť aj pastieri (mf, 2022). Skvelý príklad je kultúrny výpas v Tatranskom národnom parku v Poľsku (*Tatrzański Park Narodowy*- T.P.N.), ktorý započal v roku 1981. Taký výpas spočíva v dodržiavaní dobových odevov, používaníu horského dialektu, kultúrnych obradov, či chovu len pôvodných plemien jalovic, oviec a aj strážnych psov. Každý bača musí absolvovať bačovský kurz vytvorený správou národného parku, ktorý zaručí jeho odbornú kvalifikáciu. Preferujú sa bačovia pochádzajúci z rodín, kde sa táto praktika pretrváva po niekoľko generácií, čím sa zaisťuje ich praktická skúsenosť a pokračovanie vedomostí ich predkov. V roku 2006 bola v T.P.N. vyhradená plocha o rozlohe 150 ha na pastierske účely. V poľských Tatrách pastva zanikla len na 3 roky (1978–1981) (Tatrzański Park Narodowy, 2013), takže v podstate nikdy oblasť neopustila, na rozdiel od pastvy v Malej Fatre. Rozloha T.P.N. je o niečo menšia než NP Malá Fatra, no aj napriek

¹³ Sezónny presun medzi teplými oblasťami počas zimy, a chladnejšími, väčšinou horskými oblasťami, počas leta

tomu vedeli pastierom vyčleniť priestor, kde môžu voľne pásť a tradične obhospodarovať krajinu. Zároveň sa takto predáva kultúrne dedičstvo národa, z čoho môže čerpať aj T.P.N., vďaka zvýšenej návštevnosti. Pastierov si sami vyučujú a dbajú na prísne dodržiavanie stanovených pravidiel chovu, ktorý nesmie byť pre prírodu škodlivý.

3.2.2.1 CHKO Beskydy

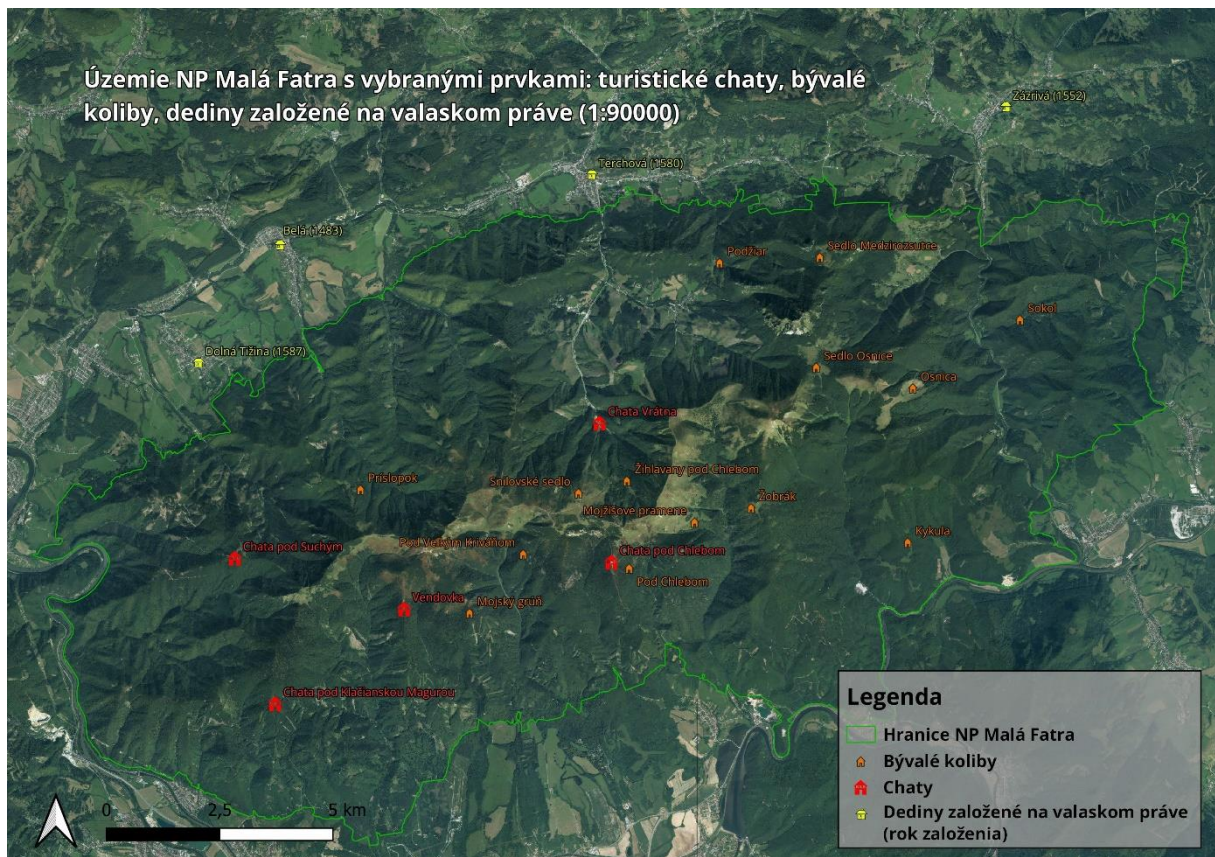
Chránená krajinná oblasť Beskydy je ďalším príkladom využívania pastvy ako formy manažmentu. V okolí Radhošťa (1129 m n. m.), na hlavnom hrebeni, prebieha už niekoľko rokov pastva. O takúto formu manažmentu sa v území stará nezisková organizácia ČSOP Salamandr, ktorá sa stará aj o podhorské lúky a inú ochrannú činnosť (ČSOP Salamandr, dátum neznámy) (viď Obrázok 9). Okrem samotnej správy, ktorá obnovuje zarastené a degradované TTP, pôsobia v území aj individuálni aktéri. Individuálni poľnohospodári, ako to je v prípade „biozemelce“ Ing. Igora Dobeše, Ph.D.. Práve pán Dobeš zaisťuje so svojím stádom pastvu v okolí Radhošťa ale aj mimo územia CHKO (správa CHKO Beskydy, 2023).

Na úpätí pohoria Moravskoslezských Beskýd sa nachádza obec Rožnov pod Radhoštem, kde je vybudovaný Valašské múzeum v prírode - Valašská dedina (viď Obrázok 11). V skanzene sa nachádza množstvo budov s valašskou architektúrou (viď Obrázok 12), živé zvieratá a doplnkové tabuľky, ktoré poskytnú návštevníkov bližšie informácie o živote valachov. Múzeum ponúka aj vnútornú expozíciu, či živé múzeum, kedy sa návštevníci môžu prísť oboznámiť s aktivitami, ktoré ľudia v minulosti praktikovali (kováčstvo, oranie, strihanie oviec, atď.)

3.2.3 Obnova starých salašov a kolíb v blízkosti hrebeňa

V území ochranného pásma NP Malá Fatra sa vyskytujú 4 ubytovacie zariadenia: Chata pod Suchým, Chata pod Chlebom, Chata na Grúni a Chata pod Klačianskou Magurou. V okolí do 100 m od chát je umožnené bivakovanie NP STRANKA. Okrem veľkých chát sa môže turista v prípade nepriaznivého počasia uchýliť na Chatu Vendovka alebo do neoficiálnej budy pod Chlebom (Zrub Žihlavy pod Chlebom) (viď Mapa 6).

Mapa 6 – Turistické chaty a bývalé koliby na území NP Malá Fatra, a dediny založené na valaskom práve (rok založenia) v jeho okolí. Názvy kolíb boli priradené podľa najbližšej kóty. Údaje o dedinách pochádzajú z práce *Po stopách valachov v Karpatoch* (Novák, 2014).

Zdroj: Michal Kalaš, Mapy.cz
Spracované autorom, 2023

Koliby sú malé drevené stavby zrubové charakteru, ktoré poskytovali prístrešie pre 5–6 ľudí. Zväčša to bola jedna väčšia miestnosť s ešte jednou malou komôrkou, ktorá slúžila na uskladňovanie syrov, či náčinia. Koliby sú valaské stavby, ktoré boli na naše územie introdukované počas valaskej kolonizácie. Ako už bolo spomenuté kolonizácia nespočívala v pasívnom preberaní nových kultúrnych aspektov, ale v obohacovaní už existujúcich a ich následné vyvinutie do novej formy. V prípade kolíb sa jednalo o nasledovanie jednoduchej štruktúry stavby a vzhľad sa od archaických kolíb príliš nezmenil. Pastieri boli viac ovplyvnení regionálnymi podmienkami, alebo lokálnym sklonom, či dostatku materiálu.

Tieto malé historické stavby zakotvené do prírody sú ideálnym miestom pre vytvorenie turistickej chaty, či útulne. Obnovením niektorých starých kolíb do pôvodného stavu by mohlo slúžiť ako núdzové ubytovacie zariadenie pre turistov, či ako kultúrna pamiatka v srdci NP. Ak sa opäť pozrieme do T.P.N., zistíme, že niektoré staré salaše a ich koliby boli vyhlásené za pamiatky pastierskej výstavby a sú zapísané v pamiatkovej evidencii (Tatrzański Park Narodowy, 2013). Slúžia ako hmotná pripomienka minulosti, ktoré je však v krajinnom ráze stále prítomná. V prípade obnovy celého salaša, by sa mohlo ako v prípade T.P.N., jednať o múzeum v prírode, skanzen, ktorý by návštevníkov sprostredkoval autentický zážitok alebo ako ubytovanie pre nových pastierov.

V minulosti bolo na hrebeni niekoľko salašov, dnes už nie je žiaden využívaný pastiermi. Niektoré z nich využívajú poľovníci, iné zchátrali, či zanikli. Michal Kalaš víta návrat pastvy do NP, no mala by slúžiť ako forma manažmentu, nie reklama, či prostriedok na zvýšenie turistickej návštevnosti. Po sprístupnení hlavného hrebeňa lanovkou (Vrátna), je pre NP Malá Fatra najväčšia výzva usmerňovať turistov a dohliadať na dodržiavanie návštevného poriadku, či udržiavanie turistických chodníkov, ktoré sú miestami silno degradované a rozšírené (v niektorých úsekoch až na 10 metrov). K obnoveniu starej koliby na turistické účely sa stavia negatívne najmä z dvoch dôvodov. Zvýšená návštevnosť hlavného hrebeňa spôsobuje silnú environmentálnu záťaž a sprístupnením koliby, ktorá je mimo turistický chodník, by sa územie ešte viac rozčlenilo turistickými chodníkmi. Okrem iného, si je sám vedomý ako dopadli útulne Grandhotel Partyzán a Pod Svetlou Skalou v Lúčanskej Fatre (obe vyhoreli), a obáva sa, že prístup turistov k cudzím objektom je ľahostajný. Myslí si, že ak by sa povolil pobyt v NP aj počas noci vo vyhradených útulniach, ľudia by nerešpektovali nočný režim, čím by sa rušila okolitá fauna, ktorá je už teraz obmedzená novou výstavbou. Ako sám tvrdí, v ideálnom svete by to fungovalo. Dokonca sa o to v rámci správy NP Malá Fatra pokúšali, no kvôli vyššie zmienením obavám od plánu upustili a v dnešnej dobe sa skôr snažia návštevný ruch znížiť. Samotné územie Malej Fatry je malé a z hlavného hrebeňa sa bez problémov dostanete do okolitých dedín za dve, tri hodiny. Väčšina trás je usporiadaných na celodennú túru, vrátane prechodu hlavného hrebeňa. Obnovenie salašu na účely salašníctva však víta, aj keby sa salaš nachádzal na hlavnom hrebeni. Slúžilo by to ako miesto, kde by sa mohli ovce zdržiavať na noc a cez deň ich odtiaľ vodiť na iné lokality (Kalaš, 2023). Ak by sa obnovil,

bolo by rozumné ponechať ho v dobovom duchu, tak ako to funguje v T.P.N., nemyslím si, že by to dramaticky zvýšilo návštevnosť, najmä ak sa salaš dobre umiestni. Problém by však nastal, ak by sa uvažovalo aj o výrobe syru na takomto salaši, súčasné hygienické podmienky by totižto staré salaše len ťažko splnili.

K otázke obnovenia salaša za účelom sprostredkovania autentického zážitku formou skanzenu na území NP Malá Fatra sa stavia negatívne, kvôli obave zo zvýšenia turistického ruchu. Autentický zážitok a priblíženie kultúrnej krajiny patrí do oblasti CHKO, ako je to v súčasnosti v CHKO Kysuce, kde sa nachádza Múzeum v Kysuckej doline. NP Malá Fatra má však za cieľ ochranu divokej, človekom nespútananej prírody za účelom rekreácie a vedeckých pozorovaní. Ak by sa však takýto skanzen presunul z hrebeňa do okolitých dedín ako Terchová, či Zázrivá (alebo iné), v ktorých stále platí druhý stupeň ochrany, uvítal by to. Najmä z dôvodu odklonenia turistického ruchu od hlavného hrebeňa. Hoci je už neskoro, aby sa tieto dedinky zachovali v dobovom duchu, ako napríklad dedinka Vlkolínec, bolo by možné vytvoriť tam areál, ktorý by slúžil ako vonkajšie múzeum. Táto iniciatíva však spadá mimo kompetencie správy NP Malá Fatra. V súčasnosti neexistuje žiadna iniciatíva, ktorá by o niečo také mala záujem (Kalaš, 2023).

Bývalé koliby, ktoré sa nachádzajú mimo frekventovaný hlavný hrebeň (viď Mapa 6) by nerušili lokálnu faunu, a ani nepredstavovali riziko pre hlavný hrebeň. Príklad môže byť bývalá koliba v Sedlo Medzirozsutce či Podžiar, tá momentálne slúži, ako stánok rýchleho občerstvenia. Ich lokalita je ľahko dostupná z okolitých dedín, čo by síce mohlo predstavovať zvýšenú návštevnosť, avšak mimo hlavné centrá parku. Mohli by byť súčasťou náučného chodníka, či využívané ako priestory na edukačné účely.

3.2.3.1 Ochrana kultúrneho dedičstva na Slovensku

Hlavnou inštitúciou zaisťujúcou ochranu hmotnej aj nehmotnej ľudovej kultúry je Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Pod jeho záštitou bolo zriadené Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru (2008), ktorého úlohou je ratifikácia UNESCO Dohovoru o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva, a taktiež starostlivosť o tradičnú ľudovú kultúru. Okrem dokumentovania, uchovávanía a spracovania javov tradičnej kultúry, sa vo svojej činnosti venuje aj vytváraniu podmienok na ich ochranu, či vytváranie kultúrno-spoločenských akcií. Užitočná je aj elektronická encyklopédia, vďaka ktorej je možné dohľadať množstvo javov z našej tradičnej kultúry (Slovenský ľudový umelecký kolektív, dátum neznámy).

Medzi dôležité inštitúcie uchovávajúce kultúrne dedičstvo Slovenska patria aj múzeá pod správou Slovenského národného múzea. Prešovské Múzeum rusínskej kultúry ochraňuje, zhromažďuje a sprístupňuje verejnosti dôkazy o hmotnej a nehmotnej existencii rusínskeho obyvateľstva, ktoré bolo na Slovensku prvým nositeľom valaskej kultúry (Slovenské národné múzeum, 2023).

Na Slovensku sa nachádza desať skanzenov, múzeí v prírode, cieľom ktorých, je sprostredkovať návštevníkom atmosféru života ľudí z minulosti. V Žilinskom kraji sa nachádzajú štyri takéto múzeá: Múzeum kysuckej dediny v Novej Bystrici (Vychylovke), Múzeum oravskej dediny v Zuberci (Brestová), Múzeum slovenskej dediny v Martine (Jahodnícke háje), Múzeum liptovskej dediny v Pribyline (poznajslovensko, dátum neznámy). Práve v Múzeu v Novej Bystrici sa nachádza niekoľko historických budov, no správa múzea koná každoročne niekoľko podujatí, ktorá napodobňujú tradičné zvyky z významných sviatkov ako : fašiangy, Veľká noc, prvý výhon oviec, Dožinky, oslava letného slnovratu, a pod. Taktiež konajú kultúrno edukačné programy, kde návštevníkom predstavujú tradičnú tvorbu syrov, strihanie oviec, kováčske remeslo alebo drotárstvo (Kysucke muzeum, dátum neznámy).

3.2.4 Zázrivá

V okolí NP Malá Fatra sa nachádza niekoľko dedín, ktoré boli založené na valaskom práve a ich história je s valaskou kultúrou hlboko spätá. Zázrivá, ako jedna z dedín, ktorá bola v minulosti významnou pastierskou školou (Podolák, 1982), by mohla vytvorením takéhoto areálu ťažiť z turistickej návštevnosti, čím by zároveň aj pomohla rozvoju regiónu, či odkloneniu turistov od hlavného hrebeňa Malej Fatry. Ovce zo salašu by bolo možné využívať na rôzne účely, napríklad spásavať pozemky obce, a po osobnej dohode s NP Malá Fatra by ovce mohli slúžiť aj na spásanie hlavného hrebeňa. Takýto salaš by mohol slúžiť na vzdelávacie účely, ako aj kultúrne podujatia, tak ako to funguje v Múzeu Kysuckej dediny. Napríklad by sa vytvorili slávnosti počas prvého vyvedenia oviec z maštali, či naopak ich návrat. Mohli by sa prezentovať lokálne rezbárske výrobky, hudobné nástroje, kroje, či slávne Zázrivské korbáčiky. Salaš, by mal byť zároveň funkčný a pastieri v ňom by mali nosiť dobové oblečenie. Vo vedľajšej obci Terchová sa konajú každoročne Jánošíkove dni, ktoré slávia tento rok už 61. ročník. Jedná sa o medzinárodný folklórny festival, kde sa každoročne stretáva množstvo muzikantov a súborov za účelom spopularizovania, zachovania a sprostredkovania nehmotnej ľudovej kultúry (Cabadaj, 2023). Hoci festival naberá smer novodobých festivalov, stále prezentuje slovenské folklórne prvky kultúry. Kultúry, ktorá svoje počiatky nachádza práve v pastierskom prostredí. Zázrivá ma so svojou bohatou pastierskou tradíciou obdobný potenciál, avšak ostáva nevyužitý na nekomerčné účely. V obci sa totižto vyskytuje „salaš“, kde sa predávajú tradičné ľudové praktiky ako výroba syrov a aj syry samotné. Salaš slúži ako výrobňa tradičných Zázrivských korbáčikov, či iných syrových produktov, zároveň však ponúka moderné ubytovanie v drevenom zrubu, alebo výlety v konských záprahoch. Neodsudzujem komerčné predávanie tradičnej kultúry, rád by som len podotkol, že to podľa mňa nie je správny spôsob ako nehmotné kultúrne dedičstvo zachovať a ani šíriť. Podobný salaš sa nachádza v lokalite Zbojská, z ktorého sa postupne stáva rekreačné centrum v napodobujúce prvky pastierskej kultúry.

Obec Zázrivá sa namiesto zachovania tradičnej kultúry vyberá smerom výstavby radovej zástavby a rozširovania územného plánu na úkor okolitej prírody (Kalaš, 2023). Tento trend platí aj pre okolité obce, ktoré majú potenciál čerpať z valaskej histórie. Do budúca si možno obyvatelia obcí a samosprávy uvedomia potenciál a započne iniciatíva, ktorá by dbala na hmotné aj nehmotné kultúrne dedičstvo obce Zázrivá, ako aj Slovenska. Verím, že vznik takého projektu by bol prínosom pre celé okolie.

3.3 ZHODNOTENIE

Po rozhovore s bývalým riaditeľom NP Malá Fatra je zrejmé, že správa v súčasnosti nedisponuje dostatočnými prostriedkami na zrealizovanie potrebných manažmentových opatrení na zaistenie údržby trávnatých plôch nad hornou hranicou lesa. Už v roku 1999 (Dobošová A.) bolo zrejmé, že zámerom správy je vrátiť pastvu na hlavný hrebeň, ako aj ponechať kúsky prírody na samovoľné zarastanie a posun ku klimaxovému štádiu, tak ako mi v rozhovore popisoval pán Kalaš (2023). Aj po vyše 20-tich rokoch sa situácia na hlavnom hrebeni nemení v prospech údržby TTP a ďalej strácame bohaté trávnaté územia.

Počas rešerše som objavil mnoho varovných článkov, ktoré upozorňujú na úbytok týchto biotopov v EÚ, na Slovensku, ako aj v Malej Fatre. Zároveň som našiel mnoho publikácie, ktoré poskytujú detailné kroky, ako postupovať pri obnove degradovaných lokalít, alebo pri údržbe ešte stále funkčných TTP, a tak predísť ich strate. Na Slovensku je mnoho organizácií, ktoré sa problematike venujú a sú schopné poskytnúť odbornú pomoc pri realizácii pastvy. Trúfam si povedať, že o problematike úbytku TTP a ich údržbe nie je nedostatok informácií, či zdrojov ale ochoty a schopnosti správ vykonať potrebné opatrenia na ich záchranu. Ak sa nezmení stav vlastníctva v NP Malá Fatra, je nemožné aplikovať už vypracované techniky na údržbu akéhokoľvek biotopu, ktorý údržbu potrebuje.

Návrat kultúry do krajiny je možný len za iniciatívy miestnych ľudí a organizácií. V prvom rade je však potrebné vlastnú kultúru objaviť. Mnoho Slovákov je hrdých na bryndzu, no nevie, ako sa robí, odkiaľ prišla prvotná forma tohto syru alebo fakt, že o chvíľu budeme dovážať ovčie mlieko zo zahraničia, na výrobu nášho národného „pokladu“. V súčasnosti existuje mnoho salašov, ktoré sprostredkujú autentický a gastronomický zážitok, avšak novodobé formy sú nepresné a komerčné. Počas rozhovoru mi pán Kalaš zdelil, že si vie predstaviť návrat pastierstva do dedín, ktoré umožnili rozmach tohto povolania. Problém je, že ľudia sa nechcú vrátiť k tradičným formám obživy, chcú sa mať predsa lepšie ako ich predkovia. Nie je veľa ľudí, ktorí by sa chceli vrátiť k pestovaniu vlastných potravín, chove vlastných zvierat, či zaviazaniu sa k jednému miestu. Som však presvedčený, že zmena spoločenského diskurzu smerom k hodnotám, ktoré zdieľali naši pradedovia je možná. V závere hodnotím, že tak ako

príroda potrebuje návrat človeka, aby v nej opäť hospodáril, potrebuje aj človek prírodu, ktorá by ho opäť inšpirovala a ukázala mu hodnoty, na ktorých záleží.

4 ZÁVER

V práci som sa pokúšal dôkladne popísať súčasný stav NP Malá Fatra, ako aj jeho vývoj, či vplyvy na jeho súčasnú krajinnú štruktúru. Vďaka dôkladnej rešerši som sa v práci snažil prepojiť problém úbytku TTP v Malej Fatre s celkovým úbytkom TTP v EU, príčinou ktorého je zmena využívania pôdy, resp. opustenie od extenzívnej pastvy. Zmena tradičného hospodárstva a posun k intenzívnemu chovu mimo horské oblasti, je sprevádzaná aj opustením od tradičnej kultúry s ňou spojenou. V Malej Fatre a na Slovensku je horské pastierstvo spojené s valaskou kolonizáciou, ktorá svojím príchodom ovplyvnila miestnu kultúru, spôsob obživy, či vzhľad krajiny. V posledných desaťročiach sa od tradičného hospodárstva v horskom prostredí z mnohých dôvodov upustilo, následkom čoho strácame bohaté trávnaté plochy, a taktiež kultúru, ktorej horské prostredie dalo vzniknúť.

Po naštudovaní problému som navštívil správu NP Malá Fatra, kde som sa stretol s bývalým riaditeľom parku. Na stretnutí som mu prezentoval svoje návrhy na návrat pastvy do NP nie len ako manažmentové opatrenie, ale aj ako nositeľa kultúrnej zložky. Návrhy opatrení som sa snažil uchopiť holisticky, tak aby atakovali problém v celej šírke. Rozhovor s dlhoročným riaditeľom parku mi pomohol pochopiť súčasné výzvy NP a obmedzenia, ktorým v správe čelia.

Výsledky celej práce len potvrdzujú moje prvotné rešerše a upozorňujú na riziko straty bohatých trávnatých biotopov, ako aj absenciu človeka v krajine. Dúfam, že pomôžu k ďalšiemu výskumu danej problematiky a uplatneniu náležitých opatrení na zvrátenie súčasného trendu. Verím, že sa do budúca pastva vráti do NP Malá Fatra a spolu s ňou aj bohatá kultúra pastierstva.

5 CITOVANÁ LITERATURA

- Aich, E. A., & Waterhouse, A. (1999). Small ruminants in environmental conservation. *Small Ruminant Research*, 271-287. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-4488\(99\)00079-6](https://doi.org/10.1016/S0921-4488(99)00079-6)
- Avram, M. (2009). The legacy of transhumance in National Park of Abruzzo, Lazio and Molise (PNALM): Rediscovery and exploitation. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 2(4), 153-159.
- Babai, D., & Molnár, Z. (2014). Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 123-130.
- Baliak, F., Pašek, J., & Nemčok, A. (1981). Svahové deformácie v Krivánskej Malej Fatre. In M. Janík, *Rozsutec- Štátna prírodná rezervácia*. Martin: Osveta.
- Bartoňová, A. S., Fric, Z. F., Marešová, J., & Konvička, M. (2020). Velcí býložravci a změny klimatu I. *Vesmír*, 155-157.
- Bláha, J., & Kyzour, J. (2010). *Národní park: značka, která se dobře prodává*. Brno: Hnutí Duha.
- Boltižiar, M., Chrastina, P., & kolektív. (2014). *Výskum krajiny v príkladových štúdiách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- BROZ. (dátum neznámy). *Pastva v chránených územiach*. Cit. 22. 3. 2023. Dostupné na Internete: Bratislavké regionálnej ochrannárske združenie: <https://broz.sk/nosne-aktivity-broz/pastva-v-chronenych-uzemiach/>
- Buckhart, B., Kroll, F., & kolektív. (2012). Mapping ecosystem service supply, demand and budgets. *Ecological Indicators*, 21, 17-29.
- Cabadaj, P. (9. 2. 2023). *Aktuality - Dramaturgický koncept 61. ročníka Jánošíkových dní v Terchovej*. Dostupné na Internete: Jánošíkovi dni: <https://www.janosikovedni.sk/aktuality/166-dramaturgicky-koncept-61-rocnika-janosikovych-dni-v-terchovej>
- Common International Classification of Ecosystem Services (CICES)*. (2018). Cit. 11. 1. 2023. Dostupné na Internete: Biodiversity Information system for Europe: <https://biodiversity.europa.eu/ecosystems/maes/common-international-classification-of-ecosystem-services-cices>
- Cvachová, A., & Urbanová, V. (1981). Doterajší výskum cievnatých rastlín a vegetácie územia ŠPR Rozsutec. In M. Janík, & A. Štollman, *Rozsutec- štátna prírodná rezervácia* (s. 337-341). Martin: Osveta.
- Česká krajina. (dátum neznámy). *Přírodní rezervace Milovice*. Cit. 22. 3. 2023. Dostupné na Internete: Česká krajina: <https://www.ceska-krajina.cz/rezervace/prirodni-rezervace-milovice/>
- ČSOP Salamandr. (dátum neznámy). *ČSOP Salamandr*. Cit. 31. 3. 2023. Dostupné na Internete: O nás: <https://www.salamandr.info/o-nas>
- Daily, G., Ehrlich, P., & kolektív. (1997). Ecosystem Services: Benefits Supplied to Human Societies by Natural Ecosystems. *Issues in Ecology*(2), 1-16.
- DAPHNE - Inštitút aplikovanej ekológie. (2011). *Manažmentové modely pre údržbu, ochranu a obnovu biotopov*. Bratislava: DAPHNE - Inštitút aplikovanej ekológie.

- Directorate-General for Environment (European Commission). (2008). *LIFE and Europe's grasslands : restoring a forgotten habitat*. Publications Office.
- Dobošová, A. (1999). Hole NP Malá Fatra ako ochranný problém. *Národné parky*.
- Dobošová, A. (2002). Hole Národného parku Malá Fatra, aká je budúcnosť (pohľad botanika)? *Oecologia Montana*, 35-37.
- Dobošová, A., & Kalašová, G. (2015a). *Biotopy v Malej Fatre*. ŠOP SR,, NP Malá Fatra. Varín: Správa NP Malá Fatra.
- Dobošová, A., & Kalašová, G. (2015b). *Mokrade*. ŠOP SR, NP Malá Fatra. Varín: Správa NP Malá Fatra.
- EC. (2015). *Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services (MAES)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EEA. (4. 2016). Carpathian Environment Outlook (KEO) boundary extended with a 50 km buffer zone. Cit. 31. 3. 2023
- EEA. (2016). *Mapping and assessing the condition of Europe's ecosystems: progress and challenges*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EEA. (2016). *The direct and indirect impacts of EU policies on land*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Encyclopedia Britannica. (3. 2. 2023). *Carpathian Mountains*. Dostupné na Internet: Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Carpathian-Mountains#ref34407>
- Enviroportal. (15. 12. 2021). *NR SR schválila reformu národných parkov*. Dostupné na Internet: Enviroportal: <https://www.enviroportal.sk/clanok/nr-sr-schvalila-reformu-narodnych-parkov>
- Eurostat. (6. 3. 2019). *Eurostat statistics explained Glossary:Grassland*. Dostupné na Internet: Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Grassland>
- Eurostat. (18. 7. 2022). *Land cover overview by NUTS 2 regions*. Dostupné na Internet: Eurostat data browser: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lan_lcv_ovw/default/table?lang=en
- FAOSTAT. (6. 2022). *Land Cover*. Dostupné na Internet: FAOSTAT: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/LC/visualize>
- Flajs, T. (2015). Vplyv troch krajinných prvkov na lokalizáciu volajúcich samcov chrapkáča poľného (*Crex crex*) v kopaničiarskej krajine (Zázrivá, SZ Slovensko). *Tichodroma*, 11-17. Dostupné na Internet: http://tichodroma.sk/pdfs/27/Tichodroma_27_flajs.pdf
- Futák, J. (1984). Fytogeografické členenie Slovenska. In L. Bertová, *Flóra Slovenska IV/1*. (s. 418-419). Bratislava: VEDA.
- Gábriš, L. (1998). *Ochrana a tvorba životného prostredia v poľnohospodárstve*. Nitra: SPU.
- Gajdoš, A., & Škodová, M. (2009). Poznanie horskej krajiny na základe vývoja antropicky vytvoreného okraja lesa. In Z. Pucherová, V. Vanková, Z. Pucherová, & V. Vanková (Ed.), *Problémy ochrany a využívania krajiny - teórie, metódy a aplikácie* (s. 67-73). Nitra: Združenie BIOSFÉRA.

- Gallay, I., & Olah, B. (2004). Vzťah primárnej a sekundárnej štruktúry krajiny Turnianskej kotliny. *Geografia*, 12(1), 21-25.
- Gargulák, J., Križo, V., & kolektív. (1980). *Malá Fatra*. Bratislava: Šport.
- Garnett, T., Godde, C., & kolektív. (2017). *Grazed nad confused? Ruminating on cattle, grazing systems, methane, nitrous oxide, the soil carbon sequestration question - and what it all means for greenhouse gas emissions*. University of Oxford: Food Climate Research Network.
- Gavlovič, H. (1971). *Valaská škola mravúv stodola*. Bratislava: Tatran. Dostupné na Internete: Zlatá fond denníka SME: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/165/Gavlovic_Valaska-skola-mravuv-stodola/1
- Haines - Young, R., & Potschin, M. B. (2018). *Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1 and Guidance on the Application of the Revised Structure*. Nottingham: Fabis consulting.
- Hejcman, M., Hejcmanova, P., Pavlu, V., & Benes, J. (5. 6. 2013). Origin and history of grasslands in Central Europe— a review. *The Official Journal of the European Grassland Federation*, s. 345-363.
- Hraško, L. Š. (14. 12. 2021). *Pôdna mapa Slovenska 1: 400000*. Dostupné na Internete: Pôdny Portal: http://podnemapy.sk/portal/prave_menu/podna_mapa/podna_mapa.aspx
- Hrnčiarová, T. (2011). *DRUHOTNÁ KRAJINNÁ ŠTRUKTÚRA PODĽA REÁLNEJ VEGETÁCIE*. Bratislava: Ústav krajinej ekológie SAV. Dostupné na Internete: http://publikacie.uke.sav.sk/sites/default/files/2011_1-2_ES_11-17_Hrnčiarova.pdf#:~:text=Terci%C3%A1rna%20krajinn%C3%A1%20C5%A1trukt%C3%BAra%20%28nie%20terci%C3%A1na%29%20E2%80%93%20tvor%C3%AD%20s%C3%BAbor,pova%20svojho%20vzniku%20s%C3%BA%20odli%C5
- Chaloupecký, V. (1952). Valaši na Slovensku. In J. Macurek, *Valaši v západných Karpatech*. Ostrava.
- chatár Útulne pod Kečkou. (10. 8. 2021). (V. Gasior, Dotazovateľ)
- Jančura, P. (1998). Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. *Životné prostredie*, 32(5), 236-240.
- Janík, M., & Štollman, A. (1981). *Rozsutec: Štátna prírodná rezervácia*. Martin: Osveta.
- Janto, J. (2019). Karpatské salašníctvo a bryndza . *Studia Academica Slovaca*, 65-78.
- Jedlička, L., & Kalivodová, E. (2002). *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Cit. 14. 12. 2022. Dostupné na Internete: Zoogeografické členenie- Terestický biocyklus: <https://app.sazp.sk/atlassr/>
- Kalaš, M. (13. 3. 2023). Pastva nad hornou hranicou lesa, návrat kultúry do krajiny. (V. Gasior, Dotazovateľ)
- Kizeková, M., Kanianska, R., & kolektív. (2019). Above and below ground biomass and carbon stock in permanent grasslands of Slovakia. *Agriculture (Poľnohospodárstvo)*, 4(65), 155-163.
- Kliment, J., Šibík, J., Jarolímek, I., & Janák, M. (2. 2. 2023). *Manažmentové modely pre nelesné biotopy*. Dostupné na Internete: DAPHNE- Inštitú Aplikovanej Ekológie: <https://daphne.sk/manazmentove-modely-pre-nelesne-biotopy/>

- Koník, J. (17. 2. 2017). *Zomrel jeden z najvýznamnejších slovenských etnológov Ján Podolák*. Dostupné na Internete: Denník N: <https://dennikn.sk/minuta/685347/>
- Kysucke muzeum. (dátum neznámy). Cit. 29. 3. 2023. Dostupné na Internete: Kysucke muzeum - Muzeun Kysuckej dediny: <https://www.kysuckemuzeum.sk/sk/muzeum-kysuckej-dediny>
- Lacika, J., & Ondrejka, M. (2009). *Národné parky. Prírodné krásy Slovenska*. Bratislava: Dajama.
- Librová, H. (1996). Terciárni homeostáze jako sociální výtvar. *Sborník pací Přírody*(4), s. 25-33.
- Mazúr, E., & Lukniš, M. (1986). *Geomorfologické členenie SSR*. Bratislava: Slovenská kartografia.
- Mederly, P., Černecký, J., & kolektív, a. (2019). *Katalóg ekosystémových služieb Slovenska*. Banská Bystrica: ŠOP SR, UKF v Nitre, ÚKE SAV.
- mf, N. Č. (21. 2. 2022). *Nezamestnaný strojár Marián je hviezdou slovenských hôr: Tento bača v zime pasie turistov!* Dostupné na Internete: čas.sk: <https://www.cas.sk/clanok/2645677/nezamestnany-strojar-marian-je-hviezdou-slovenskych-hor-tento-baca-v-zime-pasie-turistov/?fbclid=IwAR1idN6CRLTiOMPk7ZftZO9GA7lgCtyMvTSWG1llelPrI5x7GRFHONfsng>
- Midriak, R. (1983). *Morfogenéza povrchu vysokých horí*. Bratislava: Veda.
- Midriak, R. (1993). Lesný pôdny fond v horských oblastiach Slovenska - jeho ohrozenie a ochrana. *Lesnícky časopis - Forestry Journal*, 2(39), 101-115.
- Midriak, R. (11. 15. 2011). Spusnuté pôdy nad hornou hranicou lesa Slovenska. *Lesnícky časopis - Forestry Journal*, 57(3), s. 157-165.
- Miklós, L., & Izakovičová, Z. (1997). *Krajina ako geosystém*. Bratislava: VEDA.
- Miklós, L., Kočická, E., Izakovičová, Z., Kočický, D., & Miklósová, V. (11. 8. 2019). Landscape as a Geosystem. *Spring Nature*, 11-42. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-319-94024-3_2
- Mindáš, J., Škvarenina, J., & Hríbik, M. (2011). Vývoj horských lesov a hornej hranice lesa v podmienkach zmeny klímy. *Životné prostredie*, 2(45), 93-97.
- Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky. (25. 2. 2005). *RÁMCOVÝ DOHOVOR o ochrane a trvalo udržateľnom rozvoji Karpát*. Dostupné na Internete: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky: https://www.slovlex.sk/static/pdf/2006/111/ZZ_2006_111_20060225.pdf
- Mládek, J., Pavlů, V., Hejzman, M., & Gaisler, J. (2006). *Pastva jako prostředek údržby trvalých travných porostů v chráněných územích*. Praha: VÚRV.
- Munteanu, C., Radeloff, V., Griffiths, P., Halada, L., Kaim, D., Knorn, J., . . . Stych, P. (2015). Land Change in the Carpathian Region Before and After Major Institutional Changes. In G. Gutman, & V. Radeloff, *Land-Cover and Land-Use Changes in Eastern Europe after the Collapse of the Soviet Union in 1991* (s. 57-90). Springer, Cham.
- Novák, J. (1992). Posúdenie stability trávneho ekosystému podľa kvalitatívnych znakov. *Poľnohospodárstvo*, 38(11), 853-862.
- Novák, J. (2008). *Pasienky, lúky a trávniky*. Prievidza: Patria I. spol. s r. o.
- Novák, J. (2009). *Trávne porasty po odlesnení a samozalesnení*. Nitra: Tribun EU s.r.o.

- Novák, J. (2011). Trendy v pasienkovom hospodárstve. *Životné prostredie*, 158 – 161.
- Novák, J. (2012). Ekologická obnova horských pasienkov a lúk po nadmernom košarovaní. *Životné prostredie*, 124-128.
- Novák, J. (2014). Karpaty - charakteristika, krajinné štruktúry, biodiverzita a ich ochrana. In J. Novák, J. Podolák, & kolektív, *Po stopách valachov v Karpatoch*. Brno: Tribun EU, s. r. o.
- Novák, J. (2014b). Karpatské salašníctvo v karpatskom oblúku. In J. Novák, J. Podolák, & kolektív, *Po stopách valachov v Karpatoch* (s. 129-172). Brno: Tribun s. r. o.
- Novák, J., Stankovičová, K., & kolektív. (2007). Charakteristika eutrofizovaných pôd v národných parkoch Slovenska. *Ekológia*, VII, s. 72-77.
- Nováková, K. (15.-16. 10 2008). K špecifickým duchovnej kultúry pastierov na Slovensku. *Pastierska kultúra, jej dokumentácia a úrežentácia*, s. 35-43.
- NP Malá Fatra, Š. (2022). <http://npsmalafatra.sopsr.sk/>. (© Národný park Malá Fatra) Cit. 25. 2 2022. Dostupné na Internete: <http://npsmalafatra.sopsr.sk/priroda/flora/>: <http://npsmalafatra.sopsr.sk/priroda/flora/>
- P. Makovický, M. M. (2017). Ovca ako hospodárske zvierat s významnou mimoprodukčnou funkciou. *Agritech science*, 1-10.
- Pagáč, J., Vološčuk, I., & kolektív. (1983). *Malá Fatra: Chránená krajinná oblasť*. Bratislava: Príroda.
- Plesník, P. (1955). Vplyv pasenia na lesy Krivánskej Fatry. *Les II, 1-2*, 29-37.
- Plesník, P. (1958). Vodná erózia na Slovensku: práce z výskumu. In I. Vološčuk, & P. Sabo, *Dynamika krajinskej štruktúry a diverzita ekosystémov Krivánskej Fatry* (s. 34). Bratislava: SAV.
- Podolák, J. (1982). *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: VEDA.
- Podolák, J. (2014). Etnický charakter valaskej kolonizácie a pôvod karpatského salašníctva na Slovensku. In J. Novák, J. Podolák, & kolektív, *Po stopách valachov v Karpatoch* (s. 280). Brno: Tribun EU, s. r. o.
- poznajslovensko*. (dátum neznámy). Cit. 29. 3. 2023. Dostupné na Internete: *poznajslovensko* - skanzeny: <https://www.poznajslovensko.sk/skanzeny>
- Sabo, P., & Repiský, Ľ. (2013). Dimenzie ekologickej komplexity a hodnotenie jej funkčnej zložky. *Geografická Revue : geografické a geoekologické štúdie*, 9, 143-159.
- Sabo, P., Urban, P., & kolektív. (2020). *Úvod do systémovej ekológie I. Od environmentálnej krízy k princípom ekologickej zložitosti a organizácie ekologických systémov*. (P. Sabo, Ed.) Banská Bystrica: Belianom- vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela.
- Skalka, M. (2021). Krajina pro život. *Kauza Snežka*. Brno.
- Slovenské národné múzeum. (2023). *Slovenské národné múzeum*. Cit. 29. 3. 2023. Dostupné na Internete: Múzeum rusínskej kultúry: <https://www.snm.sk/muzea-snm/muzeum-rusinskej-kultury/muzeum-rusinskej-kultury/navstivte/informacie-pre-navstevnikov>
- Slovenský hydrometeorologický ústav. (2015). *Klimatický atlas Slovenska*. Cit. 6. 1. 2022. Dostupné na Internete: <http://klimat.shmu.sk/kas/>

- Slovenský ľudový umelecký kolektív. (dátum neznámy). *Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru*. Cit. 29. 3. 2023. Dostupné na Internete: Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru - O nás: <https://www.ludovakultura.sk/o-nas/>
- správa CHKO Beskydy. (24. 3. 2023). *CHKO Beskydy*. Cit. 31. 3. 2023. Dostupné na Internete: Zpravodaj CHKO Beskydy 2014_2: https://beskydy.nature.cz/hledej?_com_liferay_portal_search_web_search_bar_portlet_SearchBarPortlet_INSTANCE_templateSearch_formDate=1680253374490&_com_liferay_portal_search_web_search_bar_portlet_SearchBarPortlet_INSTANCE_templateSearch_emptySearchEnabled
- Správa Národného Parku Malá Fatra. (10. 10. 2022). *Pohyb návštevníkov mimo turistické chodníky*. Dostupné na Internete: Národný Park Malá Fatra: <https://www.npmalafatra.sk/pohyb-navstevnikov-mimo-turisticke-chodniky/>
- Správa Národného Parku Malá Fatra. (dátum neznámy). *Zber lesných plodov*. Cit. 3. 2. 2023. Dostupné na Internete: Národný Park Malá Fatra: <https://www.npmalafatra.sk/navstevnici/zber-lesnych-plodov/>
- správa NP Malá Fatra. (17. 3. 2021). *Iniciatíva za Prírodný park Krivánska Malá Fatra*. Dostupné na Internete: nmalafatra.sopsr.sk: <https://nmalafatra.sopsr.sk/iniciativa-za-prirodny-park-krivanska-mala-fatra/>
- Správa NP Malá Fatra. (dátum neznámy). *Chránené územia*. Cit. 1. 2. 2023. Dostupné na Internete: Národný Park Malá Fatra: <https://www.npmalafatra.sk/priroda/chranene-uzemia/>
- Šály, R. (1998). *Pedológia*. Zvolen: Technická Univerzita Zvolen.
- Šibík, J., Senko, D., & Bernátová, D. (2015). Centrá biodiverzity hlavného hrebeňa Krivánskej Malej Fatry. *Bulletín Slovenskej Botanickéj Spoločnosti*, 1(37), s. 47-68.
- Šibíková, I., Šibík, J., & Jarolímek, I. (2008). The Tall-Herb and Tall-Grass Plant Communities of the Class Mulgedio-Aconitetea in the Subalpine Belt of the Krivánska Malá Fatra MTS (Slovakia). *Hacquetia*, 7(2), 141-159. doi:<https://doi.org/10.2478/v10028-008-0008-1>
- Škodová, M., & Mazúrek, J. (2011). *Chránené územia Slovenska*. Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica.
- Škodová, M., Sabo, P., & kolektív. (2016). Ekosystémové služby v Národnom parku Malá Fatra. *Geografické informácie (Geographical Information)*, 20(2), 311-325.
- ŠOPSR. (3. 3 2022). *Zásady starostlivosti o biotopy európskeho významu a biotopy druhov európskeho významu v územiach európskeho významu*. Dostupné na Internete: Natura 2000: <https://www.sopsr.sk/natura/>
- Švajda, J., Limánek, J., Sibilová, L., & Kalafut, M. (2017). Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Výskum a ochrana Malej Fatry. *Monitoring stavu turistického chodníka- prípadová štúdia z NP Malá Fatra* (s. 93-97). Gibeľany: Občianske združenie Fatranský spolok, Varín a ŠOP SR- Správa Národného parku Malá Fatra.
- Tatrzański Park Narodowy. (10. 5. 2013). *Pasterstwo i szalasy*. Dostupné na Internete: Tatrzański Park Narodowy: <https://tpn.pl/poznaj/dziedzictwo/pasterstwo-i-szalasy>

- Topercer, J., & Kliment, J. (2004). Hole a horná hranica lesa vo Veľkej Fatre. *Veternú ružicu asi neotočíme. Ale nezlomíme nad hoľami (pastiersku) palicu?*, (s. 47-55). Staré Hory.
- UNESCO. (2008). *Fujara and its music*. Cit. 1. 3. 2023. Dostupné na Internet: Unesco Intangible Cultural Heritage: <https://ich.unesco.org/en/RL/fujara-and-its-music-00099>
- UNESCO. (2013). *Music of Terchová*. Cit. 1. 3. 2023. Dostupné na Internet: Unesco Intangible Cultural Heritage: <https://ich.unesco.org/en/RL/music-of-terchov-00877>
- UNESCO. (2015). *Bagpipe culture*. Cit. 1. 3. 2023. Dostupné na Internet: Unesco Intangible Cultural Heritage: <https://ich.unesco.org/en/RL/bagpipe-culture-01075>
- Vološčuk, I. (1971). Vegetačná stupňovitost Krivánskej Malej Fatry. *Acta ecologica natur. region(3-4)*, 53-61.
- Vološčuk, I. (1999). *The national parks and biosphere reserves in Carpathians. : The last nature paradises*. Poprad: Slza.
- Vološčuk, I. (1999). *The National Parks and Biosphere Reserves in Carpathians: The Last Nature Paradises*. Tatranská Lomnica: Slza.
- Vološčuk, I. (2014). *Teoretické princípy ekologických procesov, funkcií a služieb ekosystémov*. Banská Bystrica: Belianum, Univerzita Mateja Bela.
- Vološčuk, I., Sabo, P., & kolektív. (2016). *Dynamika krajinej štruktúry a diverzita ekosystémov Krivánskej Fatry*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Vološčuk, I., Škodová, M., & kolektív. (2015). Ekologická charakteristika lesných ekosystémov v oblasti vybraných prírodných katastrof NP Malá Fatra (Západné Karpaty). In Z. S. Klikuškova, *Environmentálne indexy, oblasti ekologického záujmu a ekologické služby v krajine. Zborník príspevkov z vedeckého seminára* (s. 60-68). Bratislava: NPPC,VÚPOP,SAPV.
- Westman, W. E. (2. 9. 1977). How Much Are Nature's Services Worth? *Science*, s. 960-964.
- Zlatník, A. (1959). Přejhled slovenských lesu podle skupin lesních typu. *Spisy věd. lab. geobiocenol. a typol. lesa(3)*, 195.
- Zuskinová, I. (2014). Karpatské salašníctvo a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. In J. Novák, J. Podolák, & kolektív, *Po stopách valachov* (s. 191- 242). Brno: Tribun EU s.r.o.
- Žiak, M. (2015). *fyzickageografia.sk*. Cit. 6. 1. 2022. Dostupné na Internet: fyzickygeografia/geovedy: <http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/ziak15.pdf>

6 PRÍLOHY

Obrázok 1- Hlavný hrebeň Krivánskej Fatry, vrcholy Chleb (vpravo) a Veľký Rozsutec (vzadu)

Zdroj: Správa NP Malá Fatra, dátum neznámy

Obrázok 2- Veľký Rozsutec (vľavo) a Stoh (vpravo)

Zdroj: Správa NP Malá Fatra, dátum neznámy

Obrázok 4 – Svahové deformácia v pod hlavným hrebeňom

Zdroj: Správa NP Malá Fatra, dátum neznámy

Obrázok 3- Koliba z Černé hory pod Radhoštěm v areály Valašského múzea (Rožnove pod Radhoštěm)

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 5 – Reštauračné a ubytovacie zariadenie Zbojnický dvor, Salaš Zbojská
Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 6 – Pôvodná koliba s drobnými úpravami (vpravo), novodobý zrub imitujúci kolibu (vľavo) v areály Zbojníckeho dvoru, Salaš Zbojská

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 8- Samostatná chatka („koliba“) k ubytovacím účelom v Zbojníckom dvore na Salaši Zbojská

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 7- Ovce plemena valaška v areály Valašskej dediny (Rožnov pod Radhoštěm)

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 10 – Uzatvorená turistická trasa v Regionálnom parku Goldstream z dôvodu obnovy pôdneho povrchu

Zdroj: Autor, 2022

Obrázok 9- Informačná tabuľa pri vrchole Radhošť v CHKO Beskydy oboznamujúca návštevníkov s pastvou a trávnatých biotopoch.

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 11- Hlavná budova Valašského múzea v prírode (Rožnov pod Radhoštěm)

Zdroj: Autor, 2023

Obrázok 12 – Usedlost Formanova z Velkých Karlovic v areálu Valašské dediny (Rožnov pod Radhoštěm)

Zdroj: Autor, 2023